

LÄNSSTYRELSEN
VÄSTRA GÖTALANDS LÄN

BESLUT
2016-05-18

Diarienummer
551-12463-2012
Dossienummer
1446-1142

Sida
1/105

Miljöprövningsdelegationen

Försvarmakten
Ledningsregementet
Pl 920
749 81 Enköping
exp-ledr@mil.se

Tillstånd till ändrad och utökad verksamhet på flygskjutmålet Hammaren i Karlsborgs kommun

Kod i miljöprövningsförordningen (SFS 2013:251): 92.10 (B)

Beslut

Miljöprövningsdelegationen inom Länsstyrelsen i Västra Götalands län meddelar Försvarmakten tillstånd enligt 9 kap. miljöbalken till befintlig och utökad verksamhet avseende anflygning mot mark och sjömål på fastigheten Stora Enebågen 1:2 i Karlsborgs kommun, flygskjutmålet Hammaren.

Försvarmakten medges tillstånd att bibehålla och nyttja befintligt skjutområde för flygfarkoster inom en utökad totalram från 20 till högst 30 kalenderdagar per år, med en totalram för ammunition av högst 44 000 skott finkalibrig ammunition, högst 25 000 skott grovkalibrig ammunition och högst 150 övningsraketer per år.

Miljöprövningsdelegationen meddelar också tillstånd till verksamheten enligt ovan i enlighet med 7 kap 28 b § miljöbalken.

Miljöprövningsdelegationen avslår ansökan i övrigt.

Tillståndet gäller till och med den 31 december 2026.

Miljöprövningsdelegationen godkänner med stöd av 6 kap. miljöbalken den i ärendet upprättade miljökonsekvensbeskrivningen.

Villkor

1. Om inte annat följer av övriga villkor ska verksamheten bedrivas i huvudsak i enlighet med vad sökanden har angett i ansökningshandlingarna och i övrigt åtagit sig i ärendet.
2. Flygskjutövningar får bedrivas högst 30 dagar per år. Under dessa dagar får övningarna pågå högst fyra timmar per dag. Vid helikopterövningar och beredskapsövningar får verksamheten pågå under

längre tid än fyra timmar.

3. Flygskjutövningar får bedrivas högst 10 kvällar per år kl. 17.00 – 22.00 under högst två timmar per kväll. Kvällarna ingår i totalramen om 30 dagar per år. Ett kvällspass får genomföras som en förlängning med max två timmar av ett dagpass.
4. Flygskjutövningar får bedrivas måndag till torsdag kl. 09.00 – 17.00 samt fredag kl. 09.00 – 12.00. Kvällsövningar får ske måndag och torsdag kl. 17.00 – 22.00. Helgdagar inklusive helgdagsaftnar ska vara övningsfria.
5. Flygskjutövningar ska undvikas då vädersituationen är sådan att störningen kan förutsägas bli onormalt omfattande.
6. Övningsuppehåll ska gälla från och med den 1 maj till och med den 30 september samt från och med den 23 december till och med den 6 januari för allt flyg och all skjutning inklusive beredskapsövningar.
7. Antalet skott och flygvarv (JAS 39 Gripen och SK 60), flygtimmar (helikopter) samt tillfällen (UAV 3) får som högst uppgå till vad som anges nedan:

<u>Stridsflygplan</u>	högst 1 500 flygvarv under högst 30 dagar per år, 25 000 skott 27 mm (automatkanon)
<u>Skolflyg</u>	högst 650 flygvarv under högst 20 dagar per år, 150 skott Örak 6,3 cm (övningsraket, fullkula). Varv 1, flygning över land, får användas högst 4 dagar per år.
<u>Helikoptrar</u>	högst 30 timmar under högst 5 dagar per år, 44 000 skott blyfri finkalibrig (AK5 och KSP)
<u>UAV 03</u> (eller dess motsvarighet)	högst 20 flygpass under sammanlagt högst 40 timmar per år

8. Flygvarv för stridsflygplan och SK 60 får inte passera närmare Örebro än två kilometer.
9. Ammunition som innehåller bly får inte användas.
10. Vid skjutning från helikopter ska hylsor samlas upp i flygfarkosten.

11. Verksamhetutövaren ska senast två år efter att tillståndet tagits i anspråk redovisa en utredning som omfattar:
- förekommande föroreningar såsom bly, koppar med flera metaller från den samlade mängden gammal och nytillkommande ammunition inom målområdet och
 - risken för läckage av förekommande föroreningar.
 - en beskrivning av hur föroreningarna/avfallet sprids och var det ansamlas och om det finns risk för spridning och påverkan på närliggande badstränder på kort och lång sikt.
 - de hälso- och miljömässiga riskerna till följd av föroreningar från ammunitionen
 - de tekniska och ekonomiska möjligheterna att sanera såväl gammal som nytillkommande föroreningar till följd av avfallsrester från ammunition från befintlig och sökt verksamhet.
 - tidsplan för åtgärdernas genomförande.

Alternativt om det av skäl som tydligt ska framgå av utredningen inte bedöms genomförbart ska de tekniska och alternativa åtgärder för att begränsa riskerna redovisas.

Målsättningen ska vara att så långt det är tekniskt och ekonomiskt möjligt begränsa riskerna till följd av ammunitionen.

12. Den närliggande badplatsen ska städas årligen i maj från eventuellt avfall från skjutverksamheten.
13. Information om övningar ska vara lättillgängliga för berörd allmänhet. Ett förslag till utformning och hur detta ska ske ska tas fram efter samråd med tillsynsmyndigheten.
14. Hantering av kemiska produkter inklusive farligt avfall ska ske på sådant sätt att risken för förorening av mark och vatten minimeras.
15. Ett aktuellt kontrollprogram ska finnas för verksamheten och följas. Programmet ska bland annat ange hur verksamheten kontrolleras med avseende på mätmetod, mätfrekvens och utvärderingsmetod. Kontroll som ska ingå är bland annat redovisning av antalet flygtimmar med respektive luftfartyg, flygvägar och tillfällen, skott per år av olika kategorier, antal flygvarv med olika luftfarkoster och typ av varv samt kontroll av bullerpåverkan från förekommande luftfarkoster och skjutningar vid bostäder mätt som dBA. Uppföljning ska också göras av verksamhetens påverkan på naturtyper och typiska arter inom Natura 2000-områdena inklusive studier inom området

och kunskap om eventuell påverkan av näbbsikleplatsen. Förslag till kontrollprogram ska lämnas till tillsynsmyndigheten senast sex månader efter att beslutet har vunnit laga kraft.

Igångsättningstid

Miljöprövningsdelegationen anger ingen tid inom vilken verksamheten ska ha satts igång eftersom tillståndet avser en verksamhet som redan pågår.

Tillsynsmyndigheten ska meddelas när verksamheten sätts igång.

Verkställighet

Miljöprövningsdelegationen avslår sökandes yrkande om verkställighetsförordnande. Tillståndet får tas i anspråk först när det vunnit laga kraft.

Tidigare tillståndsbeslut

Befintligt tillstånd i dess lydelse meddelat av Länsstyrelsen i Skaraborg den 16 juni 1997 (dnr 243-10690-95) med slutliga villkor den 24 november 1999 (dnr 243-529-99) upphör att gälla från och med att nu meddelat tillstånd har vunnit laga kraft och tillståndet har tagits i anspråk.

Kungörelsedelgivning

Kungörelse om detta beslut införs inom 10 dagar från datum för beslutet i Post- och Inrikes Tidningar samt i ortstidningarna Skaraborgs Allehanda SLA, Skaraborgsbygden, Hjo Tidning, Jönköpings-Posten/Smålands Allehanda, Östgöta Correspondenten, Länstidningen Östergötland, Motala & Vadstena Tidning samt Nerikes Allehanda (NA).

Redogörelse för ärendet

Bakgrund

Ansökan föranleds av att Försvarsmakten bedömer att det nuvarande tillståndet inte ger tillräckligt utrymme för Försvarsmaktens framtida behov och därför genomförs nu en omprövning av verksamheten med Försvarsmakten som verksamhetsutövare.

Tidigare tillståndsbeslut

Länsstyrelsen i Skaraborgs län lämnade den 16 juni 1997 tillstånd enligt miljöskyddslagen för FMV:ProvFFK:s provningsverksamhet i Karlsborgs, Askersunds och Motala kommuner. Länsstyrelsen uppsköt under en prövotid avgörandet av vilka villkor som skulle gälla för anflygning mot mark och sjömål på Axstål och Hammaren i Karlsborgs kommun.

Följande villkor är av betydelse i ärendet:

1. Om inte annat följer av vad nedan sägs skall verksamheten bedrivas i huvudsaklig överensstämmelse med vad sökanden angivit i ansökningshandlingarna eller i övrigt åtar sig.
2. Skjutning, sprängning eller flygprovning får inte ske under följande tider:
5 jan kl. 1200 – 7 jan kl. 0700
Skärtorsdag kl. 1600 – dag efter annandag påsk kl. 0700
Dag före midsommarafton kl. 1600 – måndag efter helgen kl. 0700
23 dec kl. 1600 – 27 dec kl. 0700
30 dec kl. 1600 – 2 jan kl. 0700
3. Skjutning med grovkalibriga vapen, sprängningar liksom flygprovning får ej ske under en period om fyra veckor, huvudsakligen förlagd till juli månad ("industri-semester"), ej heller under tiden från den 23 december till den 7 januari. Sommaruppehållet bör samordnas med Försvarsmaktens uppehåll.
4. Skjutning, sprängning samt flygprovning skall undvikas då vädersituationen är sådan att störningen kan förutsägas bli onormalt omfattande.
11. Flygprovning över Vättern skall utföras på sådant sätt att beräknat flygbuller över tätort ej överstiger 70 dBA som max värde.
15. Totala antalet dagar då provning enligt punkt 10 och 14 utsträcks till klockan 2000 får ej överstiga 10 per år.

Miljöprövningsdelegationen avslutade provotidsförfarandet och beslutade den 24 november 1999 om följande villkor:

14. Anflygning mot målen Axstål (Svanvik 1:403) och Hammaren/Enebågen 1:2 – Sidön med däremellan belägna Nordviken får endast ske vardagar mellan kl. 0800 och 1600. Anflygning på en höjd < 500 meter får ske 20 dagar/år med maximalt 2 pass/dag om fattande maximalt 1,5 timme/pass. Om särskilda skäl föreligger kan tillsynsmyndigheten bevilja att provningen får utsträckas till kl. 20.00. Anflygningen skall påbörjas över Vättern österifrån minst 1 km från strandlinjen och anflygningsvägar skall redovisas för godkännande till tillsynsmyndigheten senast den 1 april 2000. För övrigt skall de försiktighetsåtgärder som angivits i utredningen beaktas.

Miljöprövningsdelegationen överlät till tillsynsmyndigheten att meddela de föreskrifter mm som behövdes med anledning av villkor 14. Generalläkaren beslutade om följande föreskrifter:

Verksamheten ska dokumenteras genom registrering av de tillfällen när flygbanor lägre än 500 meter vid anflygning mot målen Axstål (Svanvik 1:403) och Hammaren Enebågen 1:2 – Sidön med däremellan belägna Nordviken används. Av registreringen ska framgå vilket datum flygningen sker, vilket klockslag, antal pass den aktuella dagen samt varaktigheten för flygpasset. Registrering av ljudnivån över tätort, mätt som dBA, ska göras och redovisning av resultatet ska ske till Generalläkaren. Denna registrering av ljudnivån samt ovan begärda registrering vid anflygning kan förslagsvis ske i den årliga miljörapporten. Användningen av de redovisade flygvägarna förutsätts uppfylla länsstyrelsens villkor att anflygning ska påbörjas över Vättern österifrån minst 1 km från strandlinjen.

Försvarsmakten har genom anmälan till Generalläkaren den 8 oktober 2010 meddelat att Försvarsmakten, genom Skaraborgs flygflottilj F7 den 15 oktober 2010, ämnat överta ansvaret som verksamhetsutövare enligt miljöbalken för skjutmålet Hammaren. Försvarsmakten har därmed övertagit tillståndet

för verksamheten enligt villkor 1, 2, 3, 4, 11 och 15 i tillämpliga delar i länsstyrelsens beslut daterat 1997-06-16.

Samråd

Samråd om verksamhetens inverkan på omgivningen har skett enligt 6 kap. miljöbalken. Verksamheten medför betydande miljöpåverkan enligt 3 § i förordningen (1998:905) om miljökonsekvensbeskrivningar.

Ärendets handläggning

Ansökan med miljökonsekvensbeskrivning kom in till Miljöprövningsdelegationen den 16 april 2012. Efter kompletteringar kungjordes ansökan den 17 maj 2013 i ortstidningarna och remitterades till Generalläkaren, Naturvårdsverket, Havs- och vattenmyndigheten, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Länsstyrelsen i Örebro län, Miljösamverkan Östra Skaraborg (Tibro, Hjo, Karlsborg), Vadstena kommun, Ödeshögs kommun, Jönköpings kommun, Motala kommun, Sydnärkes Miljöförvaltning (Askersunds kommun), Karlsborgs kommun, kommunkansliet, VMC, Vätternvårdsförbundet och Försvarets Materielverk. Yttranden har kommit in från Generalläkaren, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Länsstyrelsen i Örebro län, Miljösamverkan Östra Skaraborg (Tibro, Hjo, Karlsborg), Ödeshögs kommun, Jönköpings kommun, Motala kommun, Karlsborgs kommun, kommunstyrelsen, Askersunds kommun, VMC, Vätternvårdsförbundet, Örebro kommun, Tidaholms kommun, Hjo kommun, Länsstyrelsen i Västra Götalands län samt ett stort antal enskilda personer, föreningar, organisationer m.fl. Sökanden har fått tillfälle att bemöta yttrandena. Länsstyrelsens yttrande daterat den 30 september 2013 har även remitterats till samtliga som yttrat sig under remisstiden.

Försvarsmakten kompletterade den 7 mars 2014 tidigare yrkanden med att verksamheten ska prövas enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken avseende påverkan på Natura 2000-intressen.

Miljöprövningsdelegationen överlämnade den 16 april 2014 en skrivelse till regeringen med en begäran om prövning av tillåtelse att meddela tillstånd enligt 7 kap. 29 § miljöbalken till verksamhet som på ett betydande sätt kan påverka Natura 2000-området Vättern; flygskjutmålet Hammaren i Karlsborgs kommun. Regeringen lämnade begäran utan åtgärd.

Den 29 september 2014, med tillägg den 19 november 2014, begärde Miljöprövningsdelegationen komplettering av ansökan med en kvalitativ och kvantitativ bedömning av risken för skada på de fisk- och fågelarter som anges som typiska för Natura 2000-områdena Vättern, Omberg och Östra Vättern. Även påverkan på övriga arter som är betecknade som känsliga skulle ingå. Kompletteringen skulle också ske av vilka konkreta åtgärder

som kan och kommer att vidtas som kompenserar de värden som går förlorade för de olika arterna.

Försvarsmakten lämnade in komplettering den 23 januari 2015. Kompletteringen kungjordes i ortstidningarna den 27 februari 2015 och remitterades till Länsstyrelsen i Östergötlands län, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Länsstyrelsen i Örebro län, Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Generalläkaren, Naturvårdsverket, Havs- och vattenmyndigheten, Miljösamverkan Östra Skaraborg, Vadstena kommun, Ödeshögs kommun, Vätternvårdsförbundet, Jönköpings kommun, Sydnärkes Miljöförvaltning samt Karlsborgs kommun. Yttranden kom in från Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Naturvårdsverket, Ödeshögs kommun, Jönköpings kommun, Vätternvårdsförbundet, samt ett flertal föreningar och enskilda. Miljösamverkan östra Skaraborg och Vadstena kommun har avstått från att yttra sig.

Försvarsmakten lämnade bemötande av yttrandena den 26 juni 2015.

Miljöprövningsdelegationen kungjorde åter ärendet den 27 november 2015 för att ge berörda möjlighet att lämna slutliga synpunkter på de yttranden som kom in samt Försvarsmaktens bemötande. Yttranden lämnades av privatpersoner och föreningar.

Klassificering av verksamheten

Verksamheten klassificeras enligt miljöprövningsförordningen (SFS 2013:251) enligt följande verksamhetskod 92.10 B, det vill säga Skjutfält för skjutning med grovkalibriga vapen (kaliber större än 20 mm) eller för sprängningar av ammunition, minor eller andra sprängladdningar.

Ansökan med yrkanden, åtaganden och förslag till villkor

Yrkanden

Försvarsmakten yrkar tillstånd att bibehålla och nyttja befintligt skjutområde för flygfarkoster samt övrig verksamhet enligt närmare beskrivning i Kapitel 2, Verksamhetsbeskrivning avsnitt 4, inom en utökad totalram från 20 till högst 50 kalenderdagar, med en totalram för ammunition av högst 44 000 skott finkalibrig ammunition, högst 25 000 skott grovkalibrig ammunition och högst 150 övningsraketer. Inom totalramen inkluderas samtliga planerade verksamheter.

Försvarsmakten yrkar vidare förordnande om verkställighet av tillståndsbeslutet enligt 22 kap 28 § första stycket miljöbalken.

Åtaganden

Försvarmakten har åtagit sig att inte ha någon verksamhet nattetid vid flygskjutmålet Hammaren.

Brisant ammunition kommer inte att användas vid flygskjutmålet Hammaren. Regeringen har genom beslut 1978-09-28 föreskrivit att skjutning med ammunition med fördröjningsbrisd inte får äga rum i Vättern. Vidare föreskrivs att annan skjutning med brisant ammunition i möjligaste mån ska undvikas inom de skyddade områdena, vilka anges i 3 § i den av länsstyrelserna i Östergötlands-, Jönköpings-, Skaraborgs- och Örebro län gemensamt fastställda stadgan för fiskets bedrivande i sjön Vättern.

Blyad ammunition kommer inte att användas.

Röjning av oexploderad ammunition och röjning av buskvegetation m.m. ska kunna utföras på Sidön i syfte att förbättra häckningsmöjligheterna och återskapa Sidön som en värdefull fågellokal.

Under april kommer flygövningar med JAS 39 Gripen att genomföras med endast ett plan åt gången.

Flygövning sker inte då det är isbeläggning vid flygskjutmålet.

Förslag till villkor

1. Verksamheten ska bedrivas i huvudsaklig överensstämmelse med vad sökanden angett och åtagit sig i tillståndsansökan.
2. Flyg- och skjutövningar genomförs
Måndag – Torsdag kl. 09.00-17.00, kväll 17.00-22.00
Fredag och dag
före helgdag kl. 09.00-12.00
Skjutverksamhet bedrivs under högst 20 kvällar/år under perioden oktober-april, tisdagar och torsdagar. Ett kvällspass kan genomföras som ett förlängt dagpass.
3. Militär flygverksamhet med totalramen 50 dagar om året enligt följande och med närmare beskrivning i Kap 2 Verksamhetsbeskrivning, avsnitt 4.
 - Stridsflygplan (JAS39 Gripen eller dess motsvarighet) fingerade och skarpa anfall mot mål får omfatta högst 1 500 flygvarv under högst 30 dagar.
 - Skolflyg (SK 60 eller dess motsvarigheter) fingerade och skarpa anfall mot mål får omfatta högst 650 flygvarv under 20 dagar.
 - Helikoptrar (HKP10, HKP14, HKP15, HKP16 eller dess motsvarigheter) fingerade och skarpa anfall mot mål får omfatta högst 30 timmar under 5 dagar/år.

- UAV 03 (eller dess motsvarigheter) starter och landningar får omfatta högst 20 tillfällen/år.
Övrig flygverksamhet på flygskjutmålet Hammaren inom ovan yrkade totalram avseende verksamhet enligt följande:
 - Gästande och inhyrda helikoptrar av motsvarande typ som redovisats ovan.
- 4. Utifrån redovisade exempel på vapen som används inom flygskjutmålet Hammaren och beräknad årlig ammunitionsförbrukning från samtliga verksamheter får högst följande ammunitionsvolymers omsättas:

5,56 mm (finkalibrig, AK5)	9000	HKP
7,62 mm (finkalibrig, KSP)	35 000	HKP
27 mm (grovkalibrig, automatkanon)	25 000	JAS 39
		GRIPEN
Örak, 6,3 cm (övningsraket, fullkula)	150	SK 60
- 5. Flygning och skjutning får inte ske under nedanstående dagar, storhelger och tider:
 - Kvällsövningar sker normalt inte i perioden maj-september
 - Skjutfria perioder regleras i samordningsgrupp Vättern. Under perioden juni-augusti genomförs normalt inga övningar med undantag från beredskapsövningar.
 - I anslutning till jul- och nyårshelgerna förekommer normalt ingen övningsverksamhet.
 - Det genomförs inga skjutövningar då det förekommer is i anslutning till skjutmålet.

Om Försvarsmakten i samband med insats- och krigsförbandsövningar, andra större evenemang eller förändrad verksamhet, behöver utnyttja flygskjutmålet Hammaren vid andra tider än de tillståndsgivna, ska anmälan göras till tillsynsmyndigheten.

I sökandens bemötande av inkomna yttranden har följande villkor föreslagits:

JAS 39: Flyguppehåll 1 maj t o m 31 augusti med undantag av högst 5 dagar under maj om isläggning vid målet hindrar verksamhet efter 15 mars samt en dag under perioden för beredskapsövning.

SK 60: Flyguppehåll 1 maj tom 31 augusti med undantag av upp till 10 skjutdagar 1 maj – 15 juni.

Helikopter: Flyguppehåll 1 maj tom 31 augusti.

Sökandens beskrivning av verksamheten

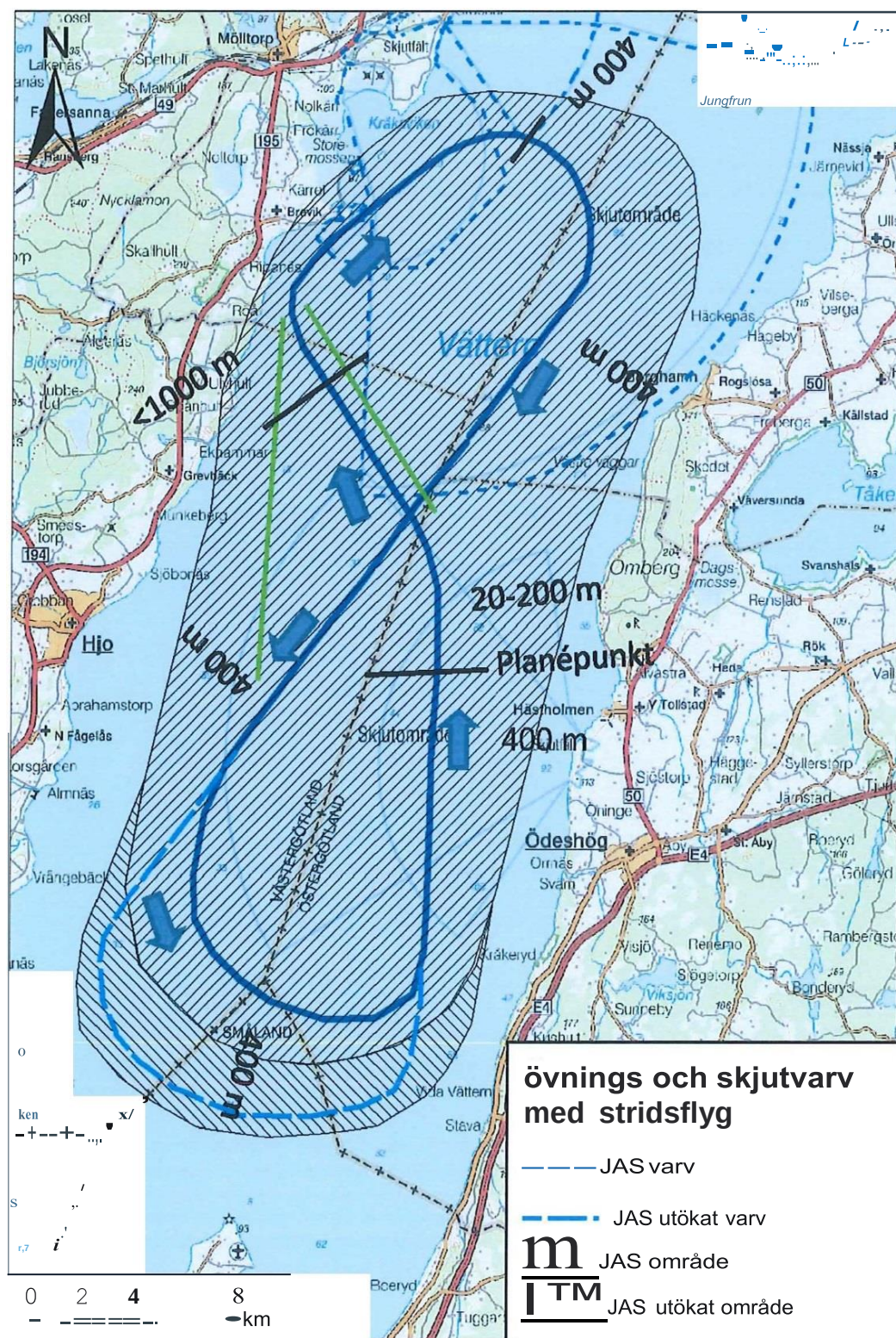
Befintlig verksamhet

Enligt gällande tillstånd ingår anflygning med JAS 39 Gripen mot Hammaren/Enebågen 1:2 (flygskjutmålet Hammaren) och medger 20 övningsdagar per år och en förbrukning av 1000 grovkalibriga skott per år.

Planerad verksamhet

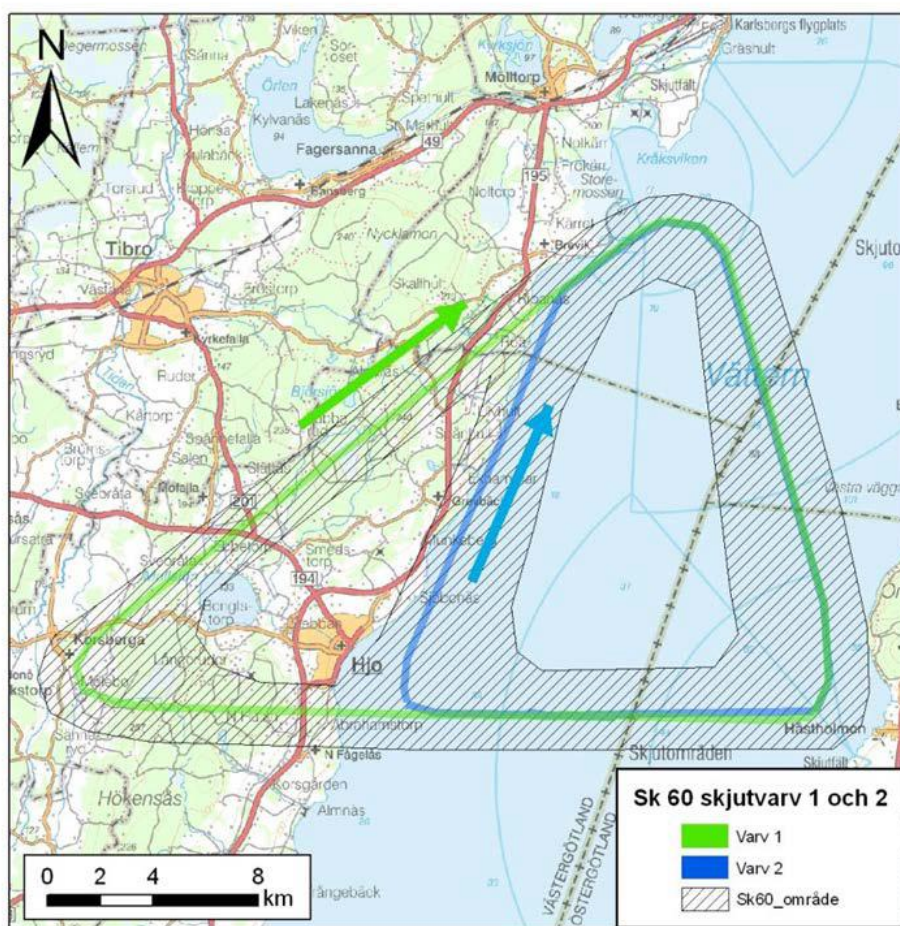
En sammanställning av flygplanstyper, omfattning av flygrörelser, typ och antal skott samt tidsbegränsningar framgår av sökandens förslag till villkor.

Flyg- och skjutövningar med JAS 39 Gripen genomförs i skjutvarv över Vättern från Karlsborg i norr till norr om Visingsö i söder. Flyghöjden varierar mellan 20 och 1000 meter. Skjutning sker mot målet vid Hammaren. Flygverksamheten med JAS 39 Gripen fördelas på högst 1 500 flygvarv per år om högst 4 flygpass per dag om vardera ca 30 minuter. Antalet skjutdagar är högst 30 per år.

Övning och skjutvarv JAS 39 Gripen

Flyg- och skjutövningar med skolflygplanet SK 60 genomförs i två olika varv beroende på typ av övning. Varv 1 går dels över Vättern och dels över land i en båge från strax söder om Hjo med sväng mot nordost vid Korseberga och ut mot Hammaren. Varvet flygs normalt på 500 meters höjd men vid sämre väder kan höjden minskas till 200 meter. Vid målet är höjden som lägst 100 meter. Varv 2 går enbart över Vättern och flygs på samma höjder som varv 1 men med successiv sjunkning till 50 meter 25 kilometer från målet. Huvuddelen av flyg- och skjutövningarna, ca 80 procent, genomförs enligt varv 2. Flygverksamheten med SK 60 fördelas på högst 650 flygvarv per år om högst 4 flygpass per dag om vardera 30 minuter. Antalet skjutdagar är 20 per år.

Övning- och skjutvarv med skolflygplan SK 60

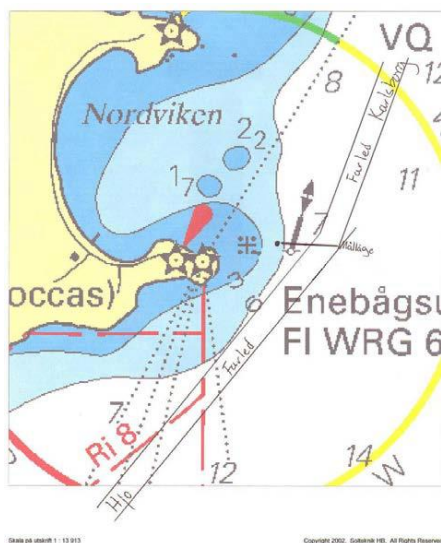
Skjutövningar med helikoptrar bedrivs som dörrskytte med kulspruta som avfyras från den flygande helikoptern och mot sjömålet. Skjutning genomförs som skolskjutning, statisk skjutning samt punktmålsbekämpning med hovrande helikopter. Anflygning mot skjutmål sker i huvudsak över vatten

och kan genomföras på höjder upp till 650 meter. En annan typ av anflygning utgörs av anflygning på höjden 650 meter och skruvförfarande ner över målet. Skjutövningar från helikopter sker från ett fastställt område och genomförs på höjder från 5 meter upp till 150 meter mot skjutmålet. Flygverksamheten med helikoptrar genomförs under högst 5 dagar per år med 2-5 skjutpass per dag. Ett skjutpass är normalt ca 60 minuter (30 minuter vid målet) och genomförs med 1-4 helikoptrar vilket bedöms generera högst 30 flygtimmar per år. Skjutning bedrivs huvudsakligen dagtid men kan även förekomma kvällstid.

Område inom vilket huvudsakliga rörelser med HKP kommer att ske i anslutning till skjutmålet.

Obemannade flygfarkoster, UAV, delas in i taktisk UAV (TUAV) och stridsteknisk UAV (SUAV). UAV 03 är en taktisk UAV med en startvikt på 170 kg. Verksamheten med UAV 03 bedöms förekomma vid högst 20 tillfällen per år. Övriga förekommande UAV är avsevärt mindre och bedöms inte medföra någon miljöpåverkan och kan därför komma att förekomma mer frekvent. UAV startar från Hammarens landområde med utflygning över vatten där övningen genomförs. Normal operationshöjd är 1000 - 4000 meter. Flygning med UAV kan komma att genomföras under såväl dag som kvällstid. Antalet tillfällen med UAV 03 avser antal flygpass inom den totala ramen med verksamhet under någon eller ett par timmar. Verksamheten med UAV 03 avser enbart överflygning, start och landning sker på hårdgjord yta, i första hand närlägen flygplats. Maximal ljudnivå har bestämts utifrån uppmätt ekvivalent nivå. Lägsta flyghöjd är 500 m, med normal operationshöjd väl över 1000 m. Vid passage på 500 m höjd är ljudnivån på marken ca L_{max} 70 dBA vid maximalt motorpådrag. Normalt är pådraget vid passage avsevärt lägre, vilket innebär ljudnivå på marken väl

Miljökonsekvensbeskrivning

Nollalternativ

Nollalternativet utgörs av det tillstånd som nu gäller för verksamheten. I tillståndet ingår anflygning med JAS 39 Gripen mot Hammaren/Enebågen 1:2 (flygskjutmålet Hammaren) och medger 20 övningsdagar per år och en förbrukning av 1000 grovkalibriga skott per år. Nollalternativet innebär en begränsning av möjligheterna till att säkerställa Försvarsmaktens förmåga.

I nollalternativet sker utsläpp av metaller till vatten med 496 kg järn och stållegeringar samt 25 kg koppar. Utsläpp till luft från flygverksamheten beräknas till 203 ton koldioxid, 550 kg kolmonoxid, 50 kg kolväten och 350 kg kväveoxider. Utsläppen till luft från skjutverksamheten är marginell. Transportarbetet beräknas vara likartat i befintlig och sökt verksamhet.

Alternativ lokalisering

Sökanden har redovisat fyra alternativa lokaliseringar:

Junkön är beläget i Luleå skärgård. Skjutfältet har ett tillstånd från 2013-11-22.

Genomförande av flyg och skjutverksamhet kräver ombasering av flygplan med flygförare och markpersonal på grund av det långa avståndet från förbanden i södra Sverige. En ombasering på detta sätt innebär risk för tidsspillan och ineffektiv verksamhet på grund av beroendet av tillräckligt bra väder för övningarna. Den tilldelade utbildningstiden för övning med SK 60 riskerar att inte räcka till. Samordningseffekten med de förbandsenheter i Karlsborg som nyttjar helikoptrar för transport uteblir helt.

Kostnaderna för ombasering av JAS 39 Gripen beräknas med fullt utnyttjande av 30 skjutdagar till ca 8-10 miljoner kronor per år. Kostnaderna för ombasering av SK 60 beräknas till ca 600 000 – 1 200 000 kronor per år. Ombasering av helikoptrar vid fem tillfällen medför 16 timmars flygtid per helikopter och ombasering med en flygtidskostnad per helikopter på 45 000 kronor per timme.

Hattefuran är beläget inom flottiljområdet vid Såtenäs i Lidköpings kommun. Målet är taget ur drift för ca 10 år sedan av flygsäkerhetsskäl. Sökt verksamhet kan inte genomföras vid Hattefuran utan omprövning av tillståndet. Effekterna på vattenmiljön blir desamma som för Hammaren med mål placerade i Vätern. Fler bostäder påverkas av buller.

Älvdalens skjutfält ligger i Dalarna i Älvdalens kommun. Tid för anflygning från Såtenäs eller Ronneby för JAS 39 Gripen blir längre och därmed dyrare än till Hammaren. Närmaste övningsflygplats för SK 60 är Uppsala vilket ger längre anflygningstid än från Malmen till Hammaren. Även flygtid,

kostnader och luftutsläpp från helikoptrar ökar påtagligt jämfört med den sökta verksamheten.

Kråks skjutfält ligger mellan Karlsborg och Hammaren. Skjutfältet har tillstånd enligt miljöskyddslagen enligt beslut 1994-04-14. Sökt verksamheten kräver omprövning av tillståndet. Skjutning skulle behöva ske mot mål i sjön. Orsaken är att utrustning för dokumentation av skjutresultatet vid skjutning mot mål på land skulle påverka möjligheterna att skjuta med 120 mm ammunition till stridsvagn Leopard. Ingen annan verksamhet skulle kunna genomföras på fältet samtidigt som skjutning från flygfarkoster pågår.

Särskilt om UAV

Vidselbasen i Älvsbyn kommun, Norrbotten, är en möjlig alternativ lokalisering för flygning med UAV. Landning sker på flygplats. Kostnaden för transport av materiel och personal uppgår till ca 400 000 kr per år. Hattefuran är inte möjligt eftersom flygning med UAV innebär att övrig flygverksamhet på Såtenäs måste stänga under tiden flygning pågår. Älvdalen utgör inte heller något alternativ, eftersom det inte finns någon flygplats där.

Samlad bedömning av alternativ lokalisering

Verksamheten genomförs i enskilda skjutpass, varefter flygförarna genomför annan flygverksamhet eller annan markbunden verksamhet under andra delar av dagen. Närheten till skjutmålet från berörda flygplatser, dvs. Ronneby, Malmen och Såtenäs är därför av mycket stor betydelse för att skjutpassen ska kunna inordnas i övrig schemalagd daglig verksamhet. Försvarsmakten hävdar att det sökta alternativet Hammaren är det enda rimliga alternativet för verksamheten.

Riksintressen och Natura 2000

Flygskjutmålet Hammaren är av riksintresse för totalförsvaret.

Vättern är av riksintresse för naturvård och yrkesfiske.

Vättern är ett Natura 2000-område.

Vättern med öar och strandområden omfattas av särskilda hushållningsbestämmelser enligt 4 kap. miljöbalken. Turismens och det rörliga friluftslivets intressen ska särskilt beaktas.

Buller

Inom en radie av 6 kilometer från flygskjutmålet Hammaren finns strax under 400 mantalsskrivna personer, strax under 100 småhus på lantbruk, ca 100 småhus och ca 50 fritidshus.

Verksamhetens huvudsakliga omgivningspåverkan utgörs av buller samt i någon mån utsläpp till vatten. Resultaten från bullerberäkningar visar att det är JAS 39 och SK60 varv 1 som berör flest boende över L_{Amax} 70 dB(A). Varv 1

används i mycket begränsad omfattning. Det är som mest ca 10 boende som kan förväntas beröras av ljudnivåer över L_{Amax} 80 dB(A) från flygverksamheten. Endast ett fåtal boende berörs således av ljudnivåer över riktvärdena.

Bullrets påverkan på möjligheten till rekreation och friluftsliv bedöms som begränsad. Under juni-augusti är det normalt övningsuppehåll. Badplatser vid Enebågen ligger utanför riskområdet vilket medför att några förbud att vistas där inte uppkommer. Bullernivåerna som uppträder är inte skadligt men kan upplevas störande.

Det finns djurhållare, lantbrukare och hästägare, i Brevik och Ulvhult nära Hjo. Riktvärden för buller för djurhållning finns endast för konstanta ljud i djurstallar och liknande. Detta är inte jämförbart med buller från flyg- och skjutverksamhet.

Vatten

Försvarsmakten har i komplettering till ansökan angivit att blyad ammunition inte kommer att användas. I den ursprungliga ansökan angavs att den sökta verksamhetens totala blytillförsel till Vättern skulle uppgå till högst 217 kg per år. Det redogjordes också för hur mycket som beräknades gå i lösning per år och att påverkan på vattenkvalitet eller akvatiskt liv i området inte förväntades.

I den ursprungliga ansökan angavs att den sökta verksamhetens totala blytillförsel till Vättern skulle uppgå till högst 217 kg/år varav merparten skulle hamna i bottensedimenten. Det finns forskningsresultat som indikerar att i storleksordningen mellan 0,01-0,1 % per år av den tillförda totalmängden bly kan förväntas korrodera i akvatiska system och därigenom bli biotillgänglig.

Att så mycket som 0,1 % av den totalt tillförda blymängden skulle ”gå i lösning” och tillföras vattenrecipienten måste dock betraktas som mindre sannolikt. Även om 217 gram bly/år i ett ”värsta-fall-scenario” löses ut och blir biotillgängligt så är den tillförda blymängden, till följd av utspädnings- och omsättningsförhållandena i den aktuella vattenvolymen, inte tillräckligt stor för att åstadkomma någon mätbar haltförändring i vattenrecipienten. Därigenom kan inte heller någon påverkan på ytvattenkvalitet eller akvatiskt liv i området förväntas. Inte heller kan dricksvattennormer, miljökvalitetsnormer och gällande nationella riktvärden för ytvatten förväntas överskridas till följd av den sökta verksamheten. Det bör understrykas att hittills utförda kartläggningar av recipientförhållandena i Vättern inte har kunnat påvisa att statusen i vattenförekomsten är försämrad till följd av påverkan från metaller och organiska föroreningsämnen relaterade till den militära verksamheten

Natur, kultur och friluftsliv

Sammantaget görs bedömningen att skyddsvärda miljöer inte skadas nämnvärt och att bevarandet av de arter som ska skyddas inte försvåras av Försvarsmaktens utökning av verksamheten vid flygskjutmålet Hammaren. Mot bakgrund därav görs också bedömningen att berörda Natura 2000-område inte kommer att påverkas i den grad att en särskild prövning enligt 7 kap. 28 a § Miljöbalken behöver genomföras.

Vad avser den sökta verksamhetens påverkan på kulturmiljö och landskapsbild så bedöms omfattningen vara likvärdig med nollalternativet. Den sökta verksamhetens energi- och resursförbrukning samt risk- och säkerhetsaspekter bedöms också vara likvärdiga med nollalternativet.

För att främja rekreation och friluftsliv sker under perioden juni-augusti övningsuppehåll och i anslutning till jul- och nyårshelgerna genomförs normalt ingen övningsverksamhet med undantag från beredskapsövningar. Av tekniska skäl genomförs inga skjutövningar då det förekommer is i anslutning till skjutmålet. Den sökta verksamheten bedöms således inte nämnvärt komma att begränsa möjligheten till rekreation och friluftsliv i området.

Luft

I jämförelse med andra utsläppskällor i närområdet (trafik, industri, kommunala verksamheter m.m.) är den sökta verksamhetens totala utsläpp till luft relativt små. Utsläppen till luft från den sökta verksamheten vid Karlsborgsmålet Hammaren bedöms inte vara av den omfattningen att de kan medföra konsekvenser för miljön och människors hälsa. Gällande miljökvalitetsnormer för luft kommer inte att överskridas till följd av den sökta verksamheten.

Sammanfattande bedömning

Sammanfattningsvis bedöms den sökta verksamhetens påverkan på luft, vatten, mark, sediment och berörda ekosystem vara ringa. Verksamhetens huvudsakliga omgivningspåverkan bedöms komma att utgöras av buller, men endast ett fåtal hushåll i anslutning till området berörs av bullernivåer som kortvarigt/tillfälligt kan komma att överstiga gällande riktvärden.

Miljökvalitetsnormer och nationella riktvärden för luft, ytvatten, grundvatten och mark/sediment kommer inte att överskridas till följd av den sökta verksamheten. Någon påverkan på bottenfauna/bottenflora samt fiskebestånden i berörda vattenområden kan inte förväntas till följd av den utökade verksamheten vid flygskjutmålet Hammaren. Inte heller förväntas den sökta verksamheten innebära någon konflikt med kommunala planer, regionala och nationella miljömål samt berörda riks- och bevarandeintressen.

Yttranden över ansökan

Länsstyrelsen i Västra Götalands län

Sammanfattning

Länsstyrelsen tillstyrker att Försvarsmakten får tillstånd till utökad övningsverksamhet vid flygskjutmålet Hammaren. Länsstyrelsen tillstyrker också att tillstånd ges enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken att bedriva verksamhet som på ett betydande sätt påverkar Natura 2000-området Vättern.

Tillståndet bör dock begränsas i förhållande till ansökan. Lokaliseringen är mindre bra på grund av

- påverkan på fisk- och fågelfaunan i Natura 2000-området Vättern,
- konflikten med flera andra riksintressen,
- risken för påverkan av Vättern som dricksvattentäkt samt
- bullerstörningar från verksamheten vilket påverkar såväl människor som djur.

Länsstyrelsen anser därför att tillståndet ska tidsbegränsas till högst tio år och att Försvarsmakten under den tiden bör finna en annan lokalisering av hela eller delar av verksamheten.

Ammunition som skjuts ner i vattnet innehåller metaller, bland annat bly, som kan medföra en negativ påverkan på dricksvattenkvaliteten. Länsstyrelsen bedömer att risken för människors hälsa är liten på kort sikt. På lång sikt är dock verksamheten inte förenlig med ett behov av att värna en viktig dricksvattenresurs. Blyad ammunition bör inte tillåtas.

För att det ska vara möjligt att ge tillstånd trots en betydande påverkan på Natura 2000-området bör det inte vara tillåtet att öva under månaderna maj till och med september. Detta gynnar fåglar under häcknings- och flyttningstider och är även positivt för boende, friluftsliv, turism och yrkesfiske.

Verksamheten riskerar att medföra stora bullerstörningar för boende runt Vättern, i synnerhet på den västra sidan. Verksamheten bör därför begränsas till högst 30 dagar per år inklusive 10 kvällar. Dagspass respektive kvällspass bör omfatta högst två timmar per dag/kväll. Eftersom helikopterövningar enligt ansökan ska ske högst 5 dagar per år under totalt 30 timmar accepterar Länsstyrelsen att helikopterövningarna får ske under längre tid än två timmar per dag. Även en årlig beredskapsövning bör få pågå längre än två timmar per dag.

Försvarsmakten bör få villkor om att kontrollera blyföroreningar i enskilda brunnar i närheten av skjutmålet samt eventuell blyförekomst i sanden på den närliggande badplatsen. En utredning av omfattning och konsekvenser av läckage av metaller från gammal ammunition bör göras liksom sanering så långt det är rimligt av såväl gammal som nytillkommande ammunition.

En lättillgänglig plan för information till berörda om tider för flygskjutverksamheten bör tas fram tillsammans med tillsynsmyndigheten.

Länsstyrelsen anser att beslutet om tillstånd ska gälla först då det har vunnit laga kraft.

Länsstyrelsens ställningstagande

Lokalisering

I ansökan redogörs för fyra alternativa platser till Hammaren.

För en verksamhet som tar i anspråk mark- eller vattenområden ska väljas en plats som är lämplig med hänsyn till att ändamålet ska kunna uppnås med minsta intrång och olägenhet för människors hälsa och miljön (2 kap 6 § MB). Vid en avvägning ska även hänsyn tas till om åtgärden behövs för totalförsvaret (2 kap 7 §). Kravet på att välja bästa lokalisering gäller alltid, men är särskilt viktigt vid nyetablering i jämförelse med en verksamhet som redan etablerats på en viss plats och i det skedet inneburit stora investeringar.

Länsstyrelsen anser att olägenheterna av helt flytta den sökta verksamheten till Junkön är alltför stora i förhållande till nyttan på grund av tids- och kostnadsökningar. Användning av Hattefuran innebär liknande problem på grund av skjutning i vatten som vid Hammaren. Det är dessutom säkerhetsproblem på grund av övrig ut- och inflygning till Såtenäs flygflottilj och bullerstörningarna för kringboende skulle bli stora. Vid Kråks skjutfält skulle befintlig verksamhet och flygverksamheten påverka varandra negativt, vilket skulle innebära att skjutning måste ske över vatten på samma sätt som i tillståndsansökan.

Det alternativ till Hammaren som Länsstyrelsen finner vara mest realistiskt är Älvdalens skjutfält i Dalarna. Av ansökan framgår inte vad som krävs för att lokalisera hela eller delar av den ansökta verksamheten till Älvdalen. Länsstyrelsen anser att detta bör utredas närmare.

Lokaliseringen av den nuvarande verksamheten som omfattar 20 dagar per år och högst 1000 skott per år godtog i det tillstånd enligt miljöskyddslagen som länsstyrelserna i dåvarande Skaraborgs, Örebro och Östergötlands län lämnade Försvarets materielverk i beslut den 16 juni 1997. Som stöd för att godta lokaliseringen angavs att Riksdagen genom beslut den 23 november 1983 prövade verksamheten och fann den lämplig trots påverkan på fisket och miljön.

Den nu ansökta verksamheten är dels annorlunda vad avser typen av luftfarkoster och ammunition som ska användas och dels avsevärt större än den

som då prövades, både antalet flygvarv med JAS 39 Gripen, SK60 och helikoptrar och antalet skott som ska skjutas ner i vattnet. Länsstyrelsen anser därför att lokaliseringsfrågan inte ska anses vara avgjord sedan tidigare, utan att ansökan ska prövas som en ny verksamhet. En avvägning ska göras mellan Försvarmaktens möjlighet att bedriva verksamhet och den hälso- och miljöpåverkan som verksamheten kan medföra.

Avvägning mellan riksintressen

Områden som är av riksintresse på grund av att de behövs för totalförsvarets anläggningar ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan försvåra tillkomsten eller utnyttjandet av anläggningarna (3 kap 9 § MB). Förvarsintresset ska ges företräde vid en avvägning mellan riksintressen för flera oförenliga ändamål (3 kap 10 § MB).

Turismens och friluftslivets, främst det rörliga friluftslivets, intressen ska särskilt beaktas vid bedömningen av tillåtligheten av exploateringsföretag eller andra ingrepp i miljön i bland annat Vättern med öar och strandlinjer (4 kap 2 § MB). Denna bestämmelse utgör inte hinder för bland annat utförandet av anläggningar som behövs för totalförsvaret (4 kap 1 § MB).

Vatten

Naturvärden i Vättern

I Vättern finns minst 31 av Sveriges drygt 50 olika sötvattenfiskarter, det finns 39 djurplanktonarter samt mer än 300 växtplanktonarter. I Vättern finns dessutom ett stort antal glacialrelikter. Den stora artvariationen i Vättern indikerar ett stabilt och rikt ekosystem. Vättern är vidare utpekat som Natura 2000, omfattas av art- och habitatdirektivet samt är av riksintresse för yrkesfisket och för naturvården.

Utpekat laxfiskvatten

Vättern är ett utpekat laxfiskvatten (Naturvårdsverkets förteckning över fiskvatten som ska skyddas med hjälp av särskilda miljökvalitetsnormer (2001:554)). I bilaga 1 till förordningen om miljökvalitetsnormer för fisk och musselvatten (2001:554) framgår gräns- och riktvärden för laxfiskvattnet. Av de gräns- och riktvärden som bedöms vara relevanta i förevarande prövning är det enligt Länsstyrelsens bedömning i första hand punkten 13 som anger ett gränsvärde för upplöst koppar på 0,04 mg/l vatten. Det torde dock inte föreligga någon risk för att gränsvärdet överskrids även om verksamheten fortsätter och delvis utökas under en övergångsperiod då halterna koppar i Vättern är mycket låga idag.

Dricksvattentäkten Vättern

Vättern är en unik vattenresurs som genom sin geografiska och topografiska placering kan utgöra en råvattenresurs för stora delar av södra Sverige. Idag försörjs 11 kommuner runt Vättern med råvatten från sjön. Örebro med kringkommuner utreder vidare möjligheten avleda vatten från Vättern för

dricksvattenändamål. Vättern ligger mycket högt i landskapet vilket betyder att vatten från Vättern kommer att kunna distribueras långa sträckor även i en framtid då vi kanske inte har obegränsad tillgång till billig energi. Vätterns tillrinningsområde är litet i förhållandet till sjön. Det medför att sjön tillförs förhållandevis lite material från omlandet. De stora grusavlagringar som finns framförallt på Vätterns västra sida filterar effektivt det grundvattnet som tillförs sjön. Sjön blir naturligt en klarvattensjö. Det proportionellt sett lilla tillrinningsområde med få föroreningskällor gör det möjligt att arbeta med källkontroll på ett bättre sätt än för de flesta ytvattentäkter. Sjön är heller inte känslig för stora vattenståndsförändringar och översvämningar. Dessa förutsättningar gör vidare att omsättningstiden i Vättern är lång (ca 70 år) vilket i sin tur betyder att det som hamnar i Vättern också stannar i Vättern under överskådlig tid.

Skydd av viktiga vattentäkter

En säker dricksvattenförsörjning är en viktig del när vi vill bygga ett hållbart och robust samhälle. Därför finns tydliga politiska målsättningar om att skydda och bevara våra stora allmänna vattentäkter. Utgångspunkt för skyddsarbetet bör vara ett flergenerationsperspektiv. För Vättern pågår sedan snart 10 år ett arbete med att inrätta ett vattenskyddsområde för hela sjön. Arbetet har drivits av de 11 kommuner som nyttjar sjön som råvattentäkt och ansökan handläggs för närvarande på de fyra berörda länsstyrelserna. Det pågår vidare ett intensifierat arbete med att peka ut viktig infrastruktur kopplad till dricksvattenförsörjningen som riksintresse. Både utpekanden som vattenskyddsområden och riksintressen kan och bör användas vid svåra men viktiga intresseavvägningar.

I den riskanalys som ligger till grund för ansökan om vattenskyddsområde har försvarets skjutverksamhet analyserats med avseende på påverkan på Vättern som dricksvattentäkt på kort och lång sikt. Pågående skjutverksamhet har i nuvarande form inte bedömts utgöra en så betydande risk för Vättern att det föranlett förslag till särskilda bestämmelser eller inskränkningar. Dock är utgångspunkten att utsläpp och påverkan på vatten alltid ska beaktas särskilt vid den ordinarie prövningen enligt miljöbalken om recipienten utgör en viktig dricksvattenresurs.

Icke försämringskravet i vattendirektivet

Vättern bedöms idag ha god ekologisk och god kemisk status (om man bortser ifrån kvicksilver). Miljökvalitetsnormen för sjön är satt till god ekologisk status 2015. Av bestämmelserna i bl.a. 4 kap 2 § Vattenförvaltningsförordningen och av artikel 4 i vattendirektivet framgår att ingen försämring får ske av den status som vattenförekomsterna hade år 2009. Det är viktigt att hänsyn tas till det tydliga icke-försämringskrav som finns angivet i vattendirektivet vid prövningar av verksamheter som medför utsläpp till sjön.

Metaller i Vättern

Metallhalterna i Vättern är genomgående låga eller mycket låga. Koncentrationer av koppar och bly uppmättes i Vätterns utsjö under år 2011 till

Koppar [$\mu\text{g/l}$] 0,62 - 0,76 (uppmätt min- och maxvärde)

Bly [$\mu\text{g/l}$] 0,02 - 0,11 (uppmätt min- och maxvärde)

(rapport 116 från Vätternvårdsförbundet)

Värdena kan jämföras med gällande gränsvärden för dricksvatten, 2000 $\mu\text{g/l}$ för koppar och 10 $\mu\text{g/l}$ för bly.

Av Vätternvårdsförbundets rapport nr 39, Metaller i Vättern tillförsel och källfördelning under åren 1993-95, framgår att den överlägset största antropogena källan till både koppar och bly är dagvatten medan tillförsel från ammunition utgör ca 1 % av koppartillförseln och 9 % av blytillförseln. Metallerna fastläggs i Vättern till största del. En uppdaterad version av rapporten förväntas bli publicerade under vintern 2013/14.

Enligt ansökan beräknas skjutningarna medföra utsläpp av 217 kg bly per år. Det kan jämföras med data över deposition av bly (ton per år) med nederbörd över en yta av Vätterns storlek från fem olika stationer i Sverige. Depositionen har minskat från 1985 och framåt och under perioden 2009 till 2011 var depositionen mindre än ett ton per år.

Ytterligare en jämförelse mellan utsläpp från skjutningarna kan göras med utsläpp från avloppsreningsverken runt Vättern. Länsstyrelsen bedömer överslagsmässigt att de tillsammans släpper ut ca 15 kg bly, ca 250 kg koppar och ca 550 kg zink per år till Vättern. Dessa metaller är i löst form, dvs. direkt biotillgängliga och mängderna kan inte direkt jämföras med metallinnehållet i ammunitionen. Utsläppen sker emellertid utspritt runt sjön och ansamlas inte på ett ställe, så som ammunitionen gör.

Enligt uppgifter från fem kommuner runt Vättern (Vadstena, Askersund, Jönköping, Ödeshög och Hjo) ligger halterna av bly i råvatten från sjön på mellan <0,02 $\mu\text{g/l}$ och 0,10 $\mu\text{g/l}$. Efter förfrågan från Länsstyrelsen har Västra Götalandsregionens Miljömedicinska Centrum, VMC, tagit fram rapporten Miljömedicinsk bedömning av bly i dricksvatten, Vättern – Flygskjutmålet Hammaren. VMC gör bedömningen att halterna i råvatten är låga trots en massiv deposition av bly genom åren och att det inte är sannolikt att ett fortsatt nedfall av 217 kg bly per år kommer att ge upphov till någon avsevärd ökning av blyhalten i råvattnet. VMC framför också att de brunnar som finns i närområdet bör undersökas avseende blyhalt om de används som dricksvattenkälla. Likaså bör marken vid badplatsen undersökas med avseende på bly med hänsyn till att små barn kan stoppa sand och jord i munnen.

Kravet på att använda bästa teknik

Enligt 2 kap 3 § MB så ska den som bedriver verksamhet systematiskt arbeta för att minimera sin påverkan på hälsa och miljö. För yrkesmässig verksamhet gäller att bästa teknik ska tillämpas om detta inte är oskäligt. Kravet gäller så fort påverkan på miljö och hälsa inte kan uteslutas, dvs. även sådana verksamheter vars utsläpp och andra miljöeffekter får betraktas som moderata. Det huvudsakliga skälet att ha ett flygskjutmål i vatten är att det är lätt och säkert att detektera träff genom det vattenuppkast som uppstår. Försvarsmakten bör få krav att så långt det är möjligt samla upp använd ammunition. En landbaserad verksamhet minskar risken att miljöskadliga ämnen löses och sprids i vatten och underlättar en senare återställning av platsen.

Enligt ansökan finns det inte blyfri ammunition kaliber 7,62 mm som är säkerhetsgodkänd. Länsstyrelsen har dock uppgift om att det finns sådan säkerhetsgodkänd ammunition och att den kan användas till såväl AK 4 som KSP (muntlig kommunikation september 2013 med Per Arvidsson, Försvarets Materielverk). Även om det finns en avsevärd mängd blyad ammunition i lager anser Länsstyrelsen att denna inte ska tillåtas vid skjutning i Vättern med hänsyn till sjöns stora skyddsvärden.

Natura 2000

Högsta domstolen, mål nr T 3158-12

Högsta domstolen har den 18 juni 2013 i ett mål om täkt på Gotland belyst gällande krav vid provning av verksamheter som påverkar ett Natura 2000-område. Av domen framgår bland annat att tillstånd bara får lämnas om verksamheten, ensam eller tillsammans med andra pågående eller planerade verksamheter eller åtgärder, inte kan skada den livsmiljö eller de livsmiljöer i området som ska skyddas. Verksamheten får inte heller medföra att den art eller de arter som ska skyddas inom området utsätts för en störning som på ett betydande sätt kan försvåra bevarandet i området av arten eller arterna. Vid provningen ska myndigheten ur ett vetenskapligt perspektiv bedöma planens eller projektets konsekvenser för området. Ett godkännande förutsätter att det inte föreligger några rimliga tvivel om att verksamheten inte kan ha en skadlig inverkan på området.

Natura 2000-området Vättern

Vättern är utpekad som Natura 2000-område. Syftet är att de ingående naturtyperna och arterna ska ha en gynnsam bevarandestatus. Naturtypernas utbredningsområden ska bevaras och viktiga strukturer och funktioner ska bibehållas. För de typiska arterna innebär gynnsam bevarandestatus att arternas utbredning och antal inte ska minska och deras livsmiljö ska vara tillräckligt stor för att arterna ska kunna fortleva. Gynnsam bevarandestatus för de ingående naturtyperna i Natura 2000-området innebär att det inte ska vara någon påtaglig minskning av populationerna hos de typiska arterna. De naturtyper som ingår i Natura 2000-området Vättern är *oligo-mesotrofa sjöar med strandpryl, braxengräs eller annuell vegetation på exponerade*

stränder (3130) och kalkrika oligo-mesotrofa vatten med bentiska kransalger (3140). Typiska växtarter för Vättern är *kransalger*, *klotgräs*, *braxengräs*, *vekt braxengräs*, *styvnte*, *borstnate*, *trådnate*, *notblomster*, *strandpryl*, *sylört*, *strandranunkel* och *slamkrypa*. Typiska fiskarter för Vättern är *storröding*, *hornsimp*, *sikfiskar*, *siklöja*, *harr* och *öring*. Därutöver förekommer också två fiskarter skyddade enligt art- och habitatdirektivet; *nissöga* och *sten-simpa*. För att dessa naturtyper och arter ska kunna bibehållas är det viktigt med:

- ett klart vatten,
- näringsnivåer som inte är högre än att det naturliga sjöekosystemet kan fortleva,
- naturlig artsammansättning,
- inga tillflöden med försurning,
- goda livsbetingelser i bottenekosystemet och att
- sjön hyser säkra bestånd av typiska arter.

Typiska fågelarter som förekommer inom Natura 2000-området är, *silvertärna*, *fiskgjuse*, *storlom* och *drillsnäppa*. Silvertärna, fiskgjuse och storlom är direkt upptagna i fågeldirektivet, vilka också de förekommande arterna *vitkindad gås*, *svarthakedopping* och *fisktärna* är. Enligt ansökan kommer flygrörelser pågå under häckningssäsong eller häckning i Vätterns närhet för flera arter som är skyddsklassade enligt artdatabanken och som omfattas av sekretesslagen. Sekretess gäller för uppgift om utrotningshotad djur- eller växtart, om det kan antas att strävanden att bevara arten inom landet eller del därav motverkas om uppgiften röjs.

Den utökade verksamhetens påverkan på naturtyper och typiska arter samt i övrigt skyddade arter

Den utökade verksamheten kommer att innebära ökade utsläpp av näringsämnen, kväveoxider, från 0,35 ton/år till 8,36 ton/år. Den totala belastningen för sjön beräknas vara ca 34 500 ton/år. I förhållande till den övriga belastning som är på Vättern bedöms den ökade mängden näringsutsläpp från den aktuella verksamheten utgöra ett marginellt tillskott och i sig inte innebära försämrad bevarandestatus för de aktuella naturtyperna och typiska arterna. I det inre verksamhetsområdet, i Kråkviken och vid Sidön, finns ett fint område vad gäller växtlighet med rik förekomst av kransalger och kortskottsväxter. Där finns också mycket militärt skrot på botten från den aktivitet som pågått där under lång tid. Den planerade verksamheten kommer att innebära öka beskjutning med fler skottnedslag och projektiler i vattenmassan och en snabbare ackumulering av metallskrot på botten. På sikt kan möjligen sjöbotten överlagras av metallskrot så att växtligheten tar skada.

Metallerna medför en påverkan på det biologiska livet när de omvandlas till biotillgängliga och giftiga former. Detta sker långsamt genom korrosion. Korrosionen bedöms vara en så pass långsam process i Vättern att den

ökade mängd metall som blir biotillgänglig inte innebär någon mätbar haltförändring i recipienten på kort sikt. För tillfört bly via ammunition från den tänkta verksamheten beräknas 217 g/år bli biotillgängligt. Till detta ska läggas bly från tidigare verksamhet samt att den tillförda mängden ökar för varje år. Hur dessa utsläpp står i relation till andra utsläppsskällor framgår inte av ansökan. Inte heller någon uppskattning av vad tillförseln får för betydelse för miljön och människors hälsa på lång sikt.

Fiskar

När det gäller påverkan på typiska fiskarter och de strikt skyddade arterna enligt artskyddsförordningen görs bedömningen att vattenkvalitet sammantaget med fisketryck, vattenkraftsutbyggnad, klimatförändring och introduktion av främmande arter påverkar fiskarternas bevarandestatus. Den planerade verksamheten ger inom överskådlig tid en marginell påverkan på vattenkvaliteten i form av näringstillförsel och metallkorrosion. Bedömningen är således att det inte är denna miljöaspekt som kan missgynna bevarandestatus för de typiska fiskarterna i Vättern.

Däremot ligger det inre verksamhetsområdet inom fredningsområde 5. Fredningsområdet utgör lekområde för sik och röding. Ackumulering av metallskrot kan på sikt komma att täcka över viktiga lekbottnar. Även vassa uppstickande föremål kan skada fisken. Just i Kråkviken och vid Sidön finns viktiga lekbottnar. En stor del av Vätterns sik- och rödingbestånd har sina lekbottnar här. Påverkan på fredningsområde 5 har inte alls utretts i försvarets miljökonsekvensbeskrivning. Fiskrommen är mycket känslig för kemisk påverkan. Även bottenfaunan, som är viktiga näringsdjur för fiskens tillväxt, är mycket känslig för kemisk påverkan under hela sin livsperiod. Det har inte utretts huruvida en förgiftningspåverkan kan föreligga på fiskrom lokalt på nedslagsplatserna för ammunitionen. En sanering av såväl gammal som nytillkommande ammunition är viktig för att minska risken för påverkan.

Nylagd rom är också mycket känslig för vibrationer under den första utvecklingsfasen. Någon verksamhet bör inte utföras över Vätterns fredningsområden för fisk under fastställd fredningstid.

Den pelagiska stimfisken siklöja kan skadas vid brisad även över vattenytan. Eventuella iakttagelser på påverkad fisk bör dokumenteras.

Fåglar

Fågellivet riskerar att störas av den utökade flyg- och skjutverksamheten genom mer buller och rörelse i Natura 2000-området. Det är sedan tidigare känt att militär övningsflygning påvisar negativ påverkan på häckande, rastande och övervintrande fåglar. Ett generellt mönster är att stora arter knutna till öppna miljöer är mer störningskänsliga, t ex lommar, skarvar, svanar, gäss, änder, rovfåglar, vadare, måsar och tärnor. Störningskänsliga arter är beroende av ett pärlband av rastplatser vid flyttningsstråken. Även förluster

av enstaka rastplatser kan få negativa konsekvenser. Plötsliga ljud som t.ex. ljudbangar kan orsaka panik i fågelbon. Helikoptrar stör mer än flygplan. Låga flyghöjder och höga bullernivåer stör också mer. Störningar kan innebära att fåglar helt undviker områden, men det finns också rapporter om tillvänjning hos fåglar på individnivå.

I bevarandeplanen för Natura 2000-området finns målsättningar för antalet häckande par av olika fågelarter i Vättern. Det är troligt att den planerade utökningen av verksamheten ytterligare kommer att försvåra att dessa målsättningar uppnås.

- Fisktärna har noterats vid Hammarudden/Sidön. Den planerade verksamheten kan påverka livsmiljön för enskilda individer av fisktärna. Fisktärnan har en ökande trend i Sverige som helhet.
- För silvertärna är Enebågen en viktig sträcklokal. Silvertärnans rastplatser och flygväg längs Vättern kan påverkas. Silvertärnan har en ökande trend generellt.
- Svarthakedopping häckar på två lokaler norr om Hjo och har Norra Visingsö som sträcklokal. Det finns risk för påverkan på häckningslokalerna. Svarthakedopping har en negativ trend generellt och målsättningen för Vättern är minst fem häckande par.
- Vitkindad gås häckar på Sidön. Den lokalen riskerar att försvinna. Vitkindad gås har en ökande trend i Sverige generellt sett. I Vättern finns minst 16 häckande par. Målet är 25-50 par för Vättern med omnejd.
- Det finns risk för påverkan på ett befintligt fiskgjusebo. Det beräknas finnas fem häckande par i Vättern. Målet är minst 5-10 par.
- Storlom häckar vid Enebågen. Risk finns för att lokalen blir obrukbar för storlom. Det finns 12 häckande par storlommar i Vättern och målet är minst 20 par.
- Drillsnäppa rastar på norra Visingsö och häckar söder om Omberg. Det finns risk för påverkan på häckningslokalen. Målet för Vättern är att antal häckande par ska öka.

Därutöver förekommer fler känsliga fågelarter som rastar och häckar inom verksamhetsområdena. Ett flertal änder, vadare och måsfåglar flyttar längs Vätterns kuster och rastar därför på lämpliga platser utmed dessa sträckor. Fågelrastning förekommer i Erstadkärret på norra Visingsö samt på västra sidan av Vättern, t.ex. på Kråks skutfält, Brevik, Enebågen, Fågelås, Gräs-hult, Almnäs. Erstadkärret berörs av närgångna överflygningar av JAS 39 medan rastplatserna på västra sidan av Vättern ligger nära eller i direkt anslutning till det inre verksamhetsområdet. De känsliga arter som rastar nå-

gonstans utmed västra sidan av Vättern, förutom de arter som redan omnämnts, är *dvärgmåså, enkelbeckasin, grönbena, kärrsnäppa, ljunpipare, småfläckig sumphöna, stjärtand, svärta, tofsvipa samt fyra sekretesskyddade arter*. I verksamhetsområdena förekommer häckningar av känsliga arter. Detta gäller t.ex. på Sidön, i området kring Hjo, Enebågsudde och Kråks skjutfält. Förutom de arter som omnämnts i punktlistan ovan häckar *gråtrut, havstrut, mindre hackspett, hämpling, rosenfink, småskrake* och *sånglärka* samt ytterligare *en sekretesskyddad art*.

Sammantaget kan konstateras att det är troligt att flyg- och skjutverksamheten påverkar de känsliga fågelarternas rastnings- och häckningslokaler. Känsligheten för fåglarna gäller särskilt under vår, sommar och tidig höst. Den sammantagna period då häckning för olika fågelarter förekommer är i huvudsak maj-augusti. Därutöver tillkommer rastningslokaler från april till september, i något enstaka fall till oktober-november.

Eftersom det trots nu pågående verksamhet ändå förekommer rastande och häckande känsliga fågelarter i Vättern, kan man anta att en viss samexistens är möjlig, troligen tack vare att flyg- och skjutstopp gäller under den mest känsliga häcknings- och rastperioden. Individer av fåglar kan också vara tillvanda av den aktuella verksamheten. Det kan också vara så att den militära närvaron i viss mån hindrar andra störningar, t.ex. närgånget friluftsliv och båttrafik. Om flyg- och skjutverksamheten inte förekommit överhuvudtaget är det troligt att de lämpliga häcknings- och rastplatserna hade använts i ännu högre utsträckning av de aktuella arterna, särskilt individer som flyttar/häckar tidigare eller senare på säsongen. Nu är det aktuellt med en mer än fördubblad verksamhet än vad som pågått under den tid som de refererade observationerna av fåglar hänförs till. Om denna utökade verksamhet inkräktar på häcknings- och rastningsperioderna kan det inte uteslutas att detta får ytterligare negativa konsekvenser för de förekommande känsliga fågelarterna. Flera av de typiska arterna kommer att påverkas åtminstone lokalt vid sina häckningsplatser eller rastplatser norr om Hjo, Enebågsudden, Hammarudden/Sidön och det finns också risk för påverkan på häckningslokaler på östra sidan av Vättern.

Sammantagen bedömning av verksamhetens påverkan på Natura 2000-området Vättern

Den påverkan som den nu aktuella verksamheten skulle kunna orsaka på Natura 2000-området som helhet med ingående naturtyper och arter är

- sämre vattenkvalitet pga. utsläpp av näringsämnen och metaller,
- mer lokal påverkan av skottnedslag och ackumulering av metallskrot,
- mer störningar genom buller, överflygningar och skjutningar.

Bedömningen är att utsläppen av näringsämnen och biotillgängliga metaller är så pass marginella inom överskådlig tid att de inte påverkar överlevnaden för de typiska arterna i Natura 2000-området.

Fler skottnedslag och ackumulering av skrot kan innebära en lokal påverkan på växtarter, och lekplatser för sik och röding. Det kan få konsekvenser för Natura 2000-området som helhet, i det fallet att de påverkade arterna har en betydande del av sin uppväxtmiljö/förekomst i det lokalt påverkade området. Det är inte utrett om så är fallet. Den lokala skrotackumuleringens påverkan på populationerna av typiska växtarter och fisk som helhet i Vättern är dåligt utredd. Det kan inte uteslutas utifrån befintligt underlag att skrotackumuleringen kan få konsekvenser, åtminstone lokalt, på medellång sikt. För att minimera risken för skada på växtmiljöer och lekområden i Kråkviken bör det ställas krav på att gammal och ny ammunition saneras och att endast blyfri ammunition används.

Mer buller, överflygningar och skjutningar påverkar häckning och rastning av fåglar. Om inte flyg- och skjutverksamheten begränsas under större delen av häcknings- och rastningssäsong kommer verksamheten ha en betydande påverkan på merparten av de typiska fågelarterna samt även ett stort antal andra skyddade fågelarter. Stränga villkor och flyg- och skjutstopp måste finnas om det ska vara möjligt att påstå att Natura 2000-området inte ska påverkas på ett betydande sätt. Skjut- och flygstopp föreslås förlängas från maj – september med hänsyn till fågellivet. Denna föreslagna stopperiod sammanfaller också med vad som gynnar övriga intressen som kan komma i konflikt med försvarets verksamhet, t.ex. rörligt friluftsliv och fiske.

Verksamhetens påverkan på riksintresse enligt 4 kap. 2 § MB

Vättern med öar och strandområden utgör i sin helhet riksintresse för turism och friluftsliv enligt 4 kap. 2 § MB. Här ska turismen och det rörliga friluftslivets intressen beaktas vid exploateringsföretag. Bestämmelserna ska dock inte utgöra hinder för uppförandet av anläggningar för totalförsvaret. Det är också riksintresse för naturvård enligt 3 kap. 6 § MB. Det finns även riksintresse för kulturmiljövård på vissa avsnitt av Vätterns stränder. Riksintresse för friluftsliv enligt 3 kap. 6 § MB finns för Göta kanal-stråket, dock inte för Vättern. Vättern har ett stort antal intressanta besöksmål för turister och det rörliga friluftslivet som både berör kultur och natur (t.ex. historiska sevärdheter, naturreservat). Vättern är i sig populärt för fritidsfiske, bad- och båtliv samt skridskoåkning. På senare år har kräftfisket utvecklats till en stor händelse för en bred allmänhet.

Turistmålen och det rörliga friluftslivet påverkas av försvarets verksamhet dels genom buller, dels genom fysisk begränsning eftersom stora områden av sjön inte får beträdas under pågående skjutningar. I försvarets utredning kring påverkan på turismen och det rörliga friluftslivet, framhålls att bullret kan utgöra en störning. Den fysiska begränsningen betraktas inte som ett

problem då det funnits begränsningar sedan tidigare. Det faktum att den nu tänkta verksamheten innebär mer än dubbelt så många dagar med skjutningar kommer i praktiken innebära att vattenområdet kommer att vara avlyst för friluftsliv och fiske betydligt mer än tidigare. Som turist eller tillfällig besökare är det inte enkelt att kunna planera sin vistelse vid Vättern annat än under de helt skjutfria månaderna. Även om det totala antalet skjutdagar är få sett över ett år, krävs ändå att den som vill ut på Vättern under perioden september/oktober-april måste kontrollera i förväg om det är möjligt.

Fritidsfisket i Vättern är mycket omfattande och bedrivs under hela året. Det finns stor risk att övningskjutningar och ett intensivt fritidsfiske under vinter, vår och höst kommer att sammanfalla.

För att underlätta för det rörliga friluftslivet, turismen och fisket är det önskvärt att information om övningsverksamheten är lättillgänglig och uppdaterad. Det bör också finnas en långtidsplanering tillgänglig för ökad förutsägbarhet för allmänheten.

Turismen och friluftslivet har förändrats de senaste 10-20 åren. Semesterperioden och turismen är mer utdragen i tid. Turismen kring Vättern har utvecklats med fler upplevelsemål. Det finns ambitioner om utveckling i detta avseende vid Vättern, inte minst när det gäller naturturism. Med den utveckling som skett på turistområdet med mer naturturism och i tid mer utspritt turistande, kommer flyg- och skjutverksamheten alltmer i konflikt med turismen och det rörliga friluftslivet. Om det dessutom ska ske en markant utökning av flyg- och skjutverksamheten kommer det att bli märkbart för den pågående turistutvecklingen.

En förlängd stopperperiod föreslås även för att påverkan på turism och rörligt friluftsliv ska vara acceptabel. Stopperperioden bör vara mellan maj och september, bl.a. med hänsyn till kräftfisket på sensommaren. Därutöver ska givetvis försvarets egna förslag på stopperperioder på kvällar och helger m.m. gälla.

Yrkesfiske

Vättern är av riksintresse för yrkesfiske. Flera yrkesfiskare bedriver inom riskområdet ett omfattande fiske. Övningar kan medföra en negativ effekt på yrkesfiskarnas möjligheter att vittja utestående redskap. Det är viktigt att kommunikation sker mellan fiskare och skjutledning för tid till vittjning.

Det är angeläget att det föreslagna övningsstoppet för maj t.o.m. september fastställs i villkoren. Under denna period pågår ett mycket intensivt yrkesfiske på kräftor inom området. Under fem helger i augusti-september bedrivs även ett mycket omfattande fiske på kräftor av fritidsfiskare.

Buller

Av Naturvårdsverkets vägledning om buller från flygtrafik och flygplatser framgår att verket anser att maximalnivån utomhus vid bostäder och vårdlokaler bör kunna överskridas upp till fem gånger mellan kl. 06 och 22, dock högst två gånger per timme utan att det ses som en risk för olägenhet för människors hälsa. Maximalnivån är satt till 70 dBA.

För de boende som utsätts för buller som överstiger 70 dBA kommer antalet överskridande både per dag och per timme att vara betydligt fler än Naturvårdsverkets rekommendation. Det planeras inte någon övningsverksamhet nattetid, vilket normalt är den känsligaste tiden för störning.

Länsstyrelsen anser att bullerstörningarna inte är så allvarliga att ansökan ska avslås i sin helhet av den anledningen. Däremot bör verksamheten begränsas till färre antal tillfällen än de 50 dagar per år som ansökan omfattar. Det är angeläget att övningsuppehållet sommartid omfattar hela perioden maj till september och att helger, helgdagsaftnar och jul- och nyårsdagarna blir flyg- och skjutfria. Övningsuppehållet bör även innefatta beredskapsövningar. Det är också viktigt att kringboende i god tid får ta del av planeringen av övningsdagar.

Flygskjutövningarna kommer med ansökt omfattning att i medeltal ske cirka två dagar per vecka under förutsättning att fem månader sommartid samt två veckor vid jul och nyår blir övningsfria. Under övningsdagarna flygs med JAS 39 eller SK60 under två timmar med ett varv varannan eller var tredje minut. Som mest utsätts 140 permanentboende för ljudnivåer över riktvärdet 70 dBA. Vid flygning med JAS 39 kan ljudnivåerna uppgå till mer än 90 dBA vid 10 hus. Under fem dagar per år flygs dessutom sammanlagt 30 timmar med helikopter, dvs. i medeltal sex timmar per dag. 15 hus utsätts för ljudnivåer överstigande 70 dBA under denna tid.

Länsstyrelsen anser att verksamheten bör begränsas på grund av bullerstörningarna. En rimlig begränsning bör vara att flygverksamheten får pågå i medeltal en dag per vecka. Under förutsättning att maj- september blir fria från övningar samt att uppehåll också görs under två veckor i samband med jul och nyår återstår 27 veckor. Antalet flygskjutdagar bör som medeltal under ett år inte överstiga 30 dagar. Övningar bör inte pågå längre tid än högst två timmar per dag, förutom för helikopterövningarna samt vid en årlig beredskapsövning.

Luft

Utsläppen till luft från den utökade flygverksamheten beräknas öka jämfört med nollalternativet. Bland annat ökar utsläppet av koldioxid från 203 ton per år till 1157 ton per år och av kväveoxider från 0,35 ton per år till 8,36 ton per år. Utsläppen är jämförelsevis stora i förhållande till kommunens totala utsläpp. Trots att utsläppen av kväveoxider är relativt stora för en en-

skild verksamhet bedömer Länsstyrelsen att det inte är troligt att verksamheten kommer att medföra att miljökvalitetsnormen för luft överskrids i närområdet. Flygverksamheten sker inte i nära anslutning till andra utsläppskällor som t.ex. tätorter eller industrier. Utsläppen till luft från skjutverksamhet är relativt små och utsläppen från vägtransporter till och från området beräknas bli av samma omfattning som i nuläget.

Djurhållning

I området som utsätts för flygbuller finns lantbruk med djurhållning. Det är oklart hur djuren påverkas av momentana ljudnivåer vid överflygningar.

Risker

Av ansökan framgår vilka försiktighetsmått i form av avlysning och bevakning som vidtas för att minska risker vid skjutning. Länsstyrelsen anser att Försvarmakten även borde ha belyst i vilken omfattning riskerna bedöms öka vid en ökning av verksamheten enligt ansökan.

Tillstånd samt förslag till villkor

Länsstyrelsen anser att tillstånd bör meddelas för verksamheten. Tillståndet bör dock tidsbegränsas till högst 10 år och en alternativ plats bör tas fram under denna tid. Tillståndet bör omfatta de typer av ammunition, vapen och luftfarkoster som anges i ansökan.

Tillstånd enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken bör meddelas för verksamheten.

Tillståndet bör förenas med villkor i huvudsak enligt följande:

- Flygskjutövningar får bedrivas högst 30 dagar per år. Under dessa dagar får övningarna pågå högst två timmar per dag. Vid helikopterövningar och beredskapsövningar får verksamheten pågå under längre tid än två timmar.
- Flygskjutövningar får bedrivas högst 10 kvällar per år kl. 17-22 under högst två timmar per kväll. Kvällarna ingår i totalramen om 30 dagar per år. Ett kvällspass får genomföras som en förlängning av ett dagpass.
- Flygskjutövningar får bedrivas måndag till torsdag kl. 9-17 samt fredag kl. 9-12. Kvällsövningar får ske måndag till torsdag kl. 17-22. Helger inklusive helgdagsaftnar ska vara övningsfria.
- Övningsuppehåll ska gälla maj till och med september samt två veckor vid jul och nyår för allt flyg och all skjutning inklusive beredskapsövningar.
- Antalet skott och flygvarv (JAS 39 Gripen och SK60), flygtimmar (helikopter) samt tillfällen (UAV) får som högst uppgå till vad som anges i ansökan.
- Ammunition som innehåller bly får inte användas.

- En utredning ska göras av läckage av bly, koppar med flera metaller från den samlade mängden gammal och nytillkommande ammunition. Sanering ska göras så långt det är möjligt av såväl gammal som nytillkommande ammunition.
- Enskilda brunnar i närheten av målområdet och sanden på den närliggande badplatsen ska kontrolleras med avseende på bly.
- Information om övningar ska vara lättillgängliga för berörd allmänhet. Ett förslag till utformning ska tas fram i samråd med tillsynsmyndigheten.
- Ett förslag till kontrollprogram ska lämnas till tillsynsmyndigheten inom 3 månader efter lagakraftvunnet beslut.

Länsstyrelsen anser att beslutet ska gälla först då det har vunnit laga kraft.

Naturvårdsverket

Naturvårdsverket avstår från yttrande.

Länsstyrelsen i Örebro län

Länsstyrelsen tillstyrker att ett tidsbegränsat tillstånd meddelas under förutsättning att det kombineras med ett provotidsförfarande med krav på klarläggande utredningar av omfattningen och miljökonsekvenserna av den sammantagna utlakningen av koppar, zink, bly, antimon och titan från använda projektiler samt krav på redovisning av förslag till slutliga villkor.

Den fördjupade utredningen av miljökonsekvenserna ska avse både metaller som redan tillförts genom tidigare skjutningar och tillkommande metaller genom fortsatt skjutverksamhet enligt ansökan.

Länsstyrelsen yrkar att Försvarmakten åläggs att utreda och redovisa i vilken utsträckning mängden tillförda metaller ytterligare kan minskas samt att genomföra och redovisa kvalificerade beräkningar av utlakade mängder på kort och lång sikt samt en bedömning av miljökonsekvenserna av de utlakade metallerna i olika tidsperspektiv.

Länsstyrelsen yrkar vidare att Försvarmakten under provotiden åläggs att utreda och redovisa behovet av och möjligheterna till att genomföra åtgärder som kan minska utläckaget av metaller från de projektiler som tillförts genom tidigare verksamhet.

Länsstyrelsen yrkar slutligen att Försvarmakten under provotiden åläggs att göra fördjupade utredningar om alternativa lokaliseringar av verksamheten efter tillståndstidens slut.

Länsstyrelsen anser med tanke på den stora betydelsen som dricksvattentäkt och de stora värdena i övrigt att det är olämpligt att långsiktigt använda Vättern som målområde för ammunition med innehåll som riskerar att leda till negativa

miljöeffekter i sjön. Ett tidsbegränsat tillstånd med krav på ytterligare utredningar under en provotid är ändå rimligt med hänsyn dels till att metalltillförseln under en sådan provotid blir mycket liten i förhållande till det som historiskt tillförts från olika källor och dels till de mycket stora svårigheterna att finna alternativa lokaliseringar för den aktuella verksamheten. Skäl för att tillstyrka ett tidsbegränsat tillstånd är också att generell kunskap indikerar att utläckaget av bly från föremål av metalliskt bly i vatten är mycket begränsat och att det inte finns några tecken på att förhöjda blyhalter förekommer i Vätterns vatten trots de jämförelsevis stora mängder, som tillförts genom omfattande skjutverksamhet åtminstone sedan 1920-talet och en atmosfärisk deposition som innan blyad bensin förbjöds i början av 1990-talet beräknades till cirka 3 ton per år.

Länsstyrelsen i Jönköpings län

Sammanfattningsvis tillstyrker Länsstyrelsen ansökan med följande tillägg:

- Uppehåll i flyg- och skjuttider bör förlängas och omfatta maj, juni, juli, augusti och september.
- Den tillkommande ansökta verksamheten bör tidsbegränsas.
- För verksamheten bör föreskrivas en provotid, under vilken Försvarsmakten ska utreda tekniska förutsättningar och ekonomiska möjligheter att lokalisera skjutmål på land samt att omhänderta uppkommet och tillkommande avfall för återvinning eller omhändertagande.

Länsstyrelsen i Östergötlands län

Länsstyrelsen tillstyrker ansökan under förutsättning att sådana villkor föreskrivs att påverkan på de riksintresseförklarade värdena för friluftsliv, turism och naturvård samt dricksvattenskyddet begränsas i största möjliga utsträckning. Villkor krävs angående verksamhetstider för att minimera störningar på de fågelarter som pekas ut i Natura 2000-områdena Omberg och Östra Vättern. Länsstyrelsen bedömer att verksamheten också ska prövas enligt miljöbalken 7 kap. 28a § avseende inverkan på Natura 2000-områden.

Regeringen har beslutat om lokaliseringen av helikopterflottiljen och flygskolan till Malmens flygplats. Länsstyrelsen anser att av lokaliseringsbesluten följer också att förbanden måste ges möjlighet att öva i närområdet.

Vätterns stränder i Östergötland ger goda möjligheter till boplatser för störningskänsliga rovfåglar. En utökning av flygverksamheten bedöms också öka störningarna för rovfågarna. Störningarna befaras orsaka en försämrad häckningsförmåga. Den känsligaste perioden är från den 1 april till den 31 augusti. Länsstyrelsen bedömer att dessa rovfågars fortplantningsområden kan skadas på ett sätt som inte är förenligt med 4 § artskyddsförordningen.

Naturvårdsdirektören har anmält en avvikande mening och anser att Länsstyrelsen bör skriva: "Länsstyrelsen Östergötland har i tidigare yttranden betonat att lokaliseringsfrågan är central och att möjligheten till en alternativ lokalisering bör vara en väsentlig del i underlaget vid prövningen av tillåtligheten av verksamheten. Länsstyrelsen konstaterar att Miljöprövningsdelegationen Västra Götaland genom att skicka ärendet på remiss inför beslut gjort bedömningen att alternativen är tillräckligt analyserade."

Generalläkaren

Generalläkaren lämnar endast synpunkter på egenkontrollavsnittet och möjligheten att bedriva tillsyn utifrån de villkor som föreslås av Försvarmakten.

Flygverksamhet – Verksamheten kring UAV3 bör anges i det vedertagna begreppet flygrörelser.

Ärlig ammunitionsförbrukning – Förbrukade ammunitionsvolymen bör bokföras, dels för rapportering och dels för planeringen av verksamheten (egenkontroll). Verksamheten bör anpassas efter sökt ammunitionsvolym så att ändringar i volymen inte behöver göras inom överskådlig framtid.

Begränsningar i flyg- och skjutverksamheten – I den inledande meningen står det understruket att skjutningar inte sker under nedanstående dagar. I de tre följande punkterna därefter så anges det att det "normalt" inte sker, genomförs eller förekommer. Ordet "normalt" ses som ett luddigt begrepp i det här sammanhanget. Generalläkaren anser att formuleringarna bör ändras för att klargöra vad som gäller.

Egenkontroll – Ett jourtelefonnummer till verksamhetsutövaren bör anslås. Detta för att akuta olägenheter ska kunna rapporteras. Gällande ytletning av ammunition förutsätter Generalläkaren att detta omfattar tomhylsor, projektiler samt klickad ammunition. När skjutning över vattnet sker bör hylsuppsamlare användas där detta är möjligt.

Karlsborgs kommun

Karlsborgs kommun ser positivt på att Försvarmakten vill utveckla sin verksamhet i kommunen och förutsätter att verksamheten går att förena med en hållbar utveckling i enlighet med miljöbalkens intentioner. Det är viktigt att störningar i form av framförallt buller så långt möjligt begränsas och att förutsättningar skapas för att befintlig bebyggelse kan användas och utvecklas på ett ändamålsenligt sätt. Försvarmakten ska därför åläggas att vidta nödvändiga skyddsåtgärder och försiktighetsåtgärder.

Hammaran är ett attraktivt område för bad och annat friluftsliv. Kommunen anser därför att allmänheten ska ha tillträde till området under tider när övningsverksamhet inte pågår. Kommunen vill också betona vikten av att allmänheten informeras på lämpligt sätt och i god tid före större övningar.

Med hänvisning till vattenkvaliteten och den känsliga miljön i Vättern anser kommunen att Försvarmakten inte ska få tillstånd att använda blyad ammunition vid skjutning på Hammaren. Enligt uppgift från FMV finns numera blyfri ammunition kaliber 7,62 mm som är säkerhetsgodkänd.

Miljö- och hälsoskyddsnämnden i Jönköpings kommun

Nämnden framför sammanfattningsvis följande:

- Verksamhetens lokalisering bör på sikt flyttas från Vättern till ett mer lämpligt landområde
- Lämpliga metoder för avstädning av vattenmiljön utreds
- Blyfri ammunition bör användas i den utsträckning det är möjligt
- Potentiell negativ påverkan på naturmiljön vägs in i tidsplaneringen av skjutövningarna
- All internationell samverkan bör ske inom ramen för Försvarmaktens tillståndsansökan, exempelvis bör ammunition som innehåller farliga ämnen utövar vad som behandlats i ansökan inte vara tillåtet
- Egenkontrollen bör innefatta uppföljning av eventuell negativ påverkan på naturmiljön, i första hand vad gäller fisk- och fågelfauna

Kommunstyrelsen i Jönköpings kommun

Kommunstyrelsen framför sammanfattningsvis att den planerade utökningen av verksamheten innebär en väsentlig förändring. Det är viktigt att värna och skydda Vättern som dricksvattenresurs. Vättern är en i många avseende unik vattenresurs och mycket lämplig som råvattentäkt. För kommunerna som tar sitt dricksvatten från Vättern finns endast i begränsad utsträckning alternativa vattentäkter. Vättern har också stora upplevelse- och naturvärden för invånare och besökare i Jönköpings kommun.

Lämpliga metoder för uppstädning av miljön bör utredas och blyfri ammunition ska användas i den utsträckning det är möjligt. En eventuell övningsverksamhet med internationella inslag förutsätts utgöra en del av det totala antalet flygdagar och ammunitions mängder som anges i ansökan. Hänsyn till fiskens och fåglarnas reproduktion bör vägas in när skjutövningarna tidsplaneras och egenkontrollen som bedrivs av Försvarmakten bör även omfatta uppföljningar av negativ påverkan på fisk- och fågelfauna. Även om flygningarna normalt kommer att ske norr om Visingsö finns enligt kommunens uppfattning anledning att vara uppmärksam på bullerfrågan varför egenkontrollen även bör omfatta uppföljningar av eventuell påverkan på djurhållningen i närområdet.

Örebro kommun

Kommunen yrkar att Försvarmakten åläggs att göra fördjupade utredningar om alternativa lokaliseringar av verksamheten. Med tanke på den stora betydelsen som dricksvattentäkt och de stora värdena i övrigt är det olämpligt

att långsiktigt använda Hammaren i Vättern som målområde som riskerar att framledes få effekter för ett framtida möjligt ökat utnyttjande som dricksvattentäkt. Utifrån dricksvattenperspektivet motsätter sig kommunen ansökan om skjutverksamhet. Frågan om lokaliseringen bör sättas under ytterligare prövning.

Tidaholms kommun

Miljö- och byggnadsnämnden anser att det är olämpligt att utöka och ändra verksamheten på flygskjutmålet Hammaren enligt ansökan. Risken för föroreningar i Vättern ökar, speciellt bly, och nämnden är oroad över att vattenkvaliteten kan påverkas.

Miljönämnden i Östra Skaraborg

Miljönämnden tillstyrker ansökan under förutsättning att följande villkor beaktas:

- Flygvarv 1 för SK 60 får endast användas under 2 dagar per år.
- Försvarsmakten ska under en provotid på tre år utreda om ström- och bottenförhållandena vid flygskjutmålet Hammaren är sådana att de undersökningar som redovisats med avseende på utlakning av bly i akvatisk miljö är tillämpliga.
- Försvarsmakten ska till tillsynsmyndigheten i god tid före en nedläggning av hela verksamheten inge en avvecklingsplan och i fråga om del av verksamheten en anmälan om nedläggningen. Om det finns behov får tillsynsmyndigheten efter anmälan föreskriva att en avvecklingsplan ska ges in. Avvecklingsplan ska särskilt innehålla en vattendel.
- Verksamheten för helikopter bör utformas så att flygning över land endast sker över skjutfält.

Ödeshögs kommun

Mot bakgrund av att Försvarsmakten inte kan se någon alternativ lokalisering av den utökade skjutverksamheten måste Ödeshögs kommun framhålla att verksamheten vid flygskjutmålet Hammaren inte får utökas utan fortsätta i samma omfattning som tidigare. Detta ställningstagande motiveras av att kommunen inte kan acceptera ökade bullerstörningar och ökad risk för bränslespill som kan förorena sjön Vättern.

Hjo kommun

Försvarsmaktens ansökan om tillstånd till flygskjutmålet Hammaren innebär en kraftig utökning av Försvarsmaktens verksamhet. Av ansökan framgår tydligt att försvarsmaktens intressen och Hjo kommuns intressen kommer i konflikt med varandra i flera avseenden.

Försvarsmaktens ansökan innebär en avsevärd ökning av antalet flygdagar och flygrörelser. Det ökade flygbullret riskerar att inverka negativt på Hjo kommuns framtida utveckling och attraktionskraft för boende, besöksnäring, friluftsliv och andra verksamheter.

Detta är uppenbart när man ser på flygningarna med skolflygplanet SK60 som är en helt ny del i verksamheten. Speciellt gäller det skjutvarv 1, vilket till stor del går över land. Både boende och människor som vistas i naturen kommer att utsättas för höga ljudnivåer. Hjo kommun anser att den grad av störningar som skjutvarv 1 medför inte är rimliga i relation till den mycket begränsade omfattning som skjutvarvet kommer att användas.

Den sökta verksamheten vid flygskjutmålet Hammaren tillsammans med verksamheten vid Karlsborgs övningsflygplats och tillhörande influensområden medför en påtaglig inskränkning i Hjo kommuns syn på användningen av mark- och vattenområden i den egna kommunen. Totalförsvarets hävdande av dessa intresseområden innebär en tydlig begränsning av kommunens möjligheter att leva upp till målsättningen att ställa om till en långsiktig hållbar energiproduktion genom en utbyggnad av vindkraften.

Vättern utgör ett enormt allmänintresse som dricksvattentäkt, vilket borde vara anledning till att sjön utses som riksintresse för dricksvatten. Det är inte utan oro som Hjo kommun noterar att Försvarsmakten årligen vill tillföra 200 kg bly och andra metaller till Vättern – ett potentiellt riksintresse för dricksvatten.

En ledamot har reserverat sig mot beslutet och föreslagit följande tillägg:
”Sammanfattningsvis är Hjo kommuns uppfattning att länsstyrelsen ska avslå ansökan om utökad verksamhet vid flygskjutmålet Hammaren i Vättern. Försvarsmakten bör uppmanas att utreda alternativa platser och metoder för att fullgöra sitt uppdrag.”

Askersunds kommun

Kommunen motsätter sig en utökning av provskjutningar i Vättern. Att använda Vättern, Sveriges största färskvattentäkt, till flygövnings- och provskjutningsändamål är att riskera en mycket stor naturtillgång, oundgänglig för mänsklig överlevnad. Vättern utnyttjas också som en stor ”turistanläggning” i form av vår vackra skärgård. Att tvingas stänga av området på grund av skjutningar och låga överflygningar är mycket olyckligt för våra kommuner. Vättern är ett Natura 2000-område och måste därför skyddas mot miljöpåverkan så långt som möjligt. Att utöka skjutningarna samt att låta internationella krafter styra vad och hur man skjuter är en utveckling som vi vill stoppa. Det kan inte vara rimligt att andra länder använder vårt territorium för det ändamålet. Även sport- och yrkesfisket kommer att påverkas negativt av de utökade skjutningarna, liksom stora delar av lantbruket.

I första hand vill vi att skjutningarna upphör helt, om det inte är möjligt motsätter vi oss alla former av utökningar av provskjutningar.

Vänsterpartiet i Jönköpings län

Vänsterpartiet i Jönköpings län avvisar bestämt försvarets ansökan om flygskjutningar i Vättern med omnejd. Vättern är norra Europas största dricksvattentäkt, en kvarts miljon människor i elva kommuner får sitt dricksvatten från Vättern. Östra Vätternbranterna och Visingsö har unika naturvärden och är ovärderliga för såväl turismens utveckling i regionen som för alla de människor som lever sina liv här. Buller, miljöfarliga utsläpp och dumpning av ammunition i vårt dricksvatten hör överhuvudtaget inte hemma på 2000-talet.

Miljöpartiet de gröna i Skövde

I första hand kräver partiet att Försvarsmakten inte ska få tillstånd till utökad verksamhet. I andra hand kräver partiet att Försvarsmakten får i uppdrag att upphöra med all verksamhet som innebär utsläpp till Vättern. Dessutom bör Försvarsmakten åläggas att städa upp efter sig och ta hand om allt skrot och farliga ämnen som redan finns i och omkring Vättern.

Miljöpartiet de gröna i Hjo

Partiet framför sammanfattningsvis att det är nödvändigt med en samlad bedömning av Försvarsmaktens verksamhet i, över och runt Vättern. De kumulativa effekterna måste beskrivas av miljöpåverkan på såväl människor som djur och växter. En ny, lättillgänglig och allomfattande sammanställning behöver göras som särskilt redovisar:

- Den sammanlagda totala bullerpåverkan som samtliga verksamheter bidrar med. Beskrivningen bör göras på ett begripligt sätt och visualiseras för olika områden på och runt Vättern. Tider och intensitet i de sammanlagda verksamheterna för aktuellt område ska framgå klart. Bullerkartorna bör inte begränsas enbart till den mycket höga ljudnivån 70 dB, utan även beskriva värden som tillämpas för externt industribuller.
- Den sammanlagda totala tillförseln av metaller, kemikalier, plaster, gaser och andra ämnen förorsakade av den militära verksamheten runtom, över och i Vättern. Uppgifterna måste vara uppdaterade vederhäftiga.

Försvarsmakten bör uppmanas att avveckla Vättern som övningsområde och i stället söka alternativa platser och alternativa metoder att utföra sitt uppdrag.

Västra Götalandsregionens miljömedicinska centrum (VMC)

VMC har på uppdrag av Länsstyrelsen gjort en bedömning av riskerna med utsläpp av bly i samband med skjutövningar vid Hammaren. Underlag har

inhämtats från fem kommuner angående blyhalten i ingående råvatten. I samtliga fall ligger halten under 0,1 µg per liter. För dricksvatten gäller idag ett gränsvärde på 10 µg per liter. Inga uppgifter finns om halterna i de fyra brunnar som finns i närområdet. VMC gör sammanfattningsvis följande bedömning:

Halterna i råvatten från Vättern är låga trots en massiv deposition av bly genom åren. Nivåerna av bly i dricksvatten hos boende i kommuner med råvatten från Vättern skiljer sig sannolikt inte från de man uppmätt i Göteborg och Lund. Det är inte sannolikt att ett fortsatt nedfall av 217 kg bly per år kommer att ge upphov till någon avsevärd ökning av blyhalten i råvattnet. De brunnar som finns i närområdet bör undersökas avseende blyhalt om de används som dricksvattenkälla.

I underlaget framgår inte om marken vid badplatsen eventuellt är kontaminerad med bly. Eventuellt skulle blyfragment kunna föras med vattnet till strandområdet. Detta bör undersökas då den kritiska effekten vid bly i förorenad mark är påverkan på nervsystemet hos små barn och den mest kritiska exponeringsvägen är barnens orala intag av jord på grund av små barns tendens att stoppa jord (och andra föremål) i munnen.

Vätternvårdsförbundet

Vätternvårdsförbundet anser att ansökan och lokaliseringen av flygskjutmålet Hammaren är:

- **möjlig ur kortsiktigt perspektiv** för befintligt flygslag (JAS - inkluderat ökat antal flygdagar från 20 till 30) **om** provötid/tidsbegränsat tillstånd ges för sökande att föreslå landbaserat mål inom eller i närheten av nuvarande målområde alternativt på annan plats,
- **möjlig ur kortsiktigt perspektiv** för tillkommande verksamhet (SK60 - 20 flygdagar; helikopter - 5 flygdagar) **om** de beslutas ha landbaserade målområden och behandlas i tillståndet för sig såsom ”ny verksamhet”,
- **möjlig om** efterbehandling inkluderande omhändertagande av skjutrester i vatten villkoras,
- **ej möjligt ur långsiktigt perspektiv** sk fler-generation då det inte kan anses vara förenligt med nationella miljö kvalitetsmål och miljöbalkens allmänna hänsynsregler att bedriva skjutverksamhet med permanent nedslagsplats i Vättern med dess sammantagna skyddsvärden.

Vätternvårdsförbundet konstaterar i likhet med sökande att utläckage av tungmetall från ammunitionsrester till Vättern inte kommer påverka Vätterns dricksvattenkvalité på ett mätbart vis inom överskådlig framtid varför det inte är rimligt att avslå ansökan för möjligheten att nyttja Vättern som

råvatten i framtiden. Miljöbalkens allmänna hänsynsregler om bästa möjliga teknik uppfylls inte då t ex målobservation (endast okulär?), om hushållning av förädlade metaller (återanvändning) och efterbehandlingsskyldighet inte ingår i ansökan.

Kvarlämnande av rester i målområdet kan vidare lokalt påverka bevarandestatusen för Natura 2000 genom grundbottenytan för vegetation och organismer inte långsiktigt säkerställs eller får möjlighet att finnas på en yta. Hela riskområdet 7 bedöms i undersökningar vara bara representativ för uppföljning av Natura 2000 (dock med påtagligt skrotinslag redan idag).

Vätternvårdsförbundet är väl medveten om att riksintresset för totalförsvaret enligt miljöbalken ska prioriteras framför andra motstående riksintressen, oavsett om de motstående utgörs av ett eller flera sådana. Vätternvårdsförbundet anser det otidsenligt att så är fallet, och i Vätterns fall blir följden att totalförsvarets riksintresseställning får företräde framför sex andra riksintressena (ej inkluderat riksintresse dricksvatten för vilket nyligen tre anläggningar i Vättern föreslagits). Det är inte rimligt att sådant ”kvotförhållande” är tillåtligt. Flygskjutmålet bör därför på sikt flyttas från Vätterns vattenyta.

Ny tillkommande verksamhet (SK60 samt helikopter) bör redan idag separeras från befintlig verksamhet och föreläggas med villkor i riktning som eftersträvas även för befintlig verksamhet, d v s resurshushållning av metall och minskad påverkan på Natura 2000-värden i Vättern, t ex genom skjutmål i sandbunker eller omhändertagande av plastrester.

Att säkerställa Vätterns miljö-, natur- och samhällsvärden i ett långsiktigt perspektiv (fler-generation) innebär att verksamheten på sikt bör flyttas från Vätterns sjöyta. Det är både otidsenligt samt opedagogiskt att bedriva verksamhet långsiktigt i ett område som kan komma få regional/nationell stor samhällsbetydelse inte minst som vattentäkt, oaktat huruvida dricksvattenkvalitet påverkas eller ej. Värdet för människa ur friluftsperspektiv och upplevelse av stor orörd vattenyta kan inte nog betonas i en framtid. Vidare kan det inte uteslutas att Vätterns miljövärden är/kan komma bli trängda i en framtid av andra påverkansfaktorer t ex klimatförändringar, dricksvattnenyttjande varför den antropogena påverkan bör minskas. Då dricksvattenkvaliteten inte påverkas negativt på kort eller lång sikt kan verksamheten ändå godkännas med provotid/tidbegränsat tillstånd för att på sikt ställas om till på ett vis med mindre miljöpåverkan och intrång.

Riskområdet omfattar Kråksviken vilken är den enda kända leklokalen i Vättern för näbbsik. Sikkomplexet i Vättern utgör s k typisk art för habitatdirektivet. En brist är att kunskapsunderlaget för häcklokaler är från 2003-2006 medan underlag finns ytterligare t o m 2013 (datavärd: Länsstyrelsen i Östergötland). Sökande anger sig villig att utföra studier inom området och kunskap om ev påverkan av näbbsikleplatsen är angelägen. Sådana påver-

kansstudier görs effektivast samordnat med övrig miljöövervakning av Vättern.

För minska störning på häckande fågel föreslår sökande efter den kompletterande MKB att även maj månad ska ingå som flygfri period för samtliga flygslag. Vätternvårdsförbundet anser att även september ska ingå som flygfri period då det i MKB anges att häckning av vissa Natura 2000-arter fortgår i september samt att Enebågen och Erstad Kärr utgör viktiga fågelsträcklokaler under september. I andra hand bör helikopter begränsas under september.

Flygskjutmålet anges i såväl ursprunglig ansökan som i komplettering utan att vara avgränsat från riskområden(a). Vätternvårdsförbundet tolkar därför att "flygskjutmålet" omspänner fr o m nu hela riskområde 7, såsom definierat fr o m 2011. Därmed spänner "målområdet" över en större geografisk yta än tidigare, t ex ingår Kråksviken. Definitionen av målområde och riskområde bör om möjligt särskiljas annars omfattas de av samma villkor.

Vätternvårdsförbundet anser att ett landbaserat skjutmål (t ex på Kråk) med annan detektion än visuell för respektive flygslag bör behandlas i ansökan.

Sökande har ej gjort några avvägningar mellan riksintresset för totalförsvaret och övriga, varken enskilt per riksintresse eller sammanvägt. Vätternvårdsförbundet anser att skjutmålet Hammaren i Vättern bör vägas mot summan av övriga i sig förenliga riksintressena och att en ändring kommer till stånd.

Vätternvårdsförbundet föreslår att ett geografiskt område definieras mellan två linjer i öst-västlig riktning både norr och söder om riskområde 7 och att ansvarig "instans" föreslås för att definiera isförekomst.

Det är oklart för Vätternvårdsförbundet om sökande anger förslag till villkor för t ex molnhöjd, vindstyrka/vinkel etc för när verksamhet får bedrivas. Sådana villkor är vanligen förekommande för andra verksamheter med riskområde över Vättern för att minska bullerspridning.

I Bilaga 3 till komplettering av MKB anges tre områden såsom "farliga lämningar" varav två i vatten vilka båda har riskklass 4 (liten risk). Klassningen definieras som s k "tillfälliga skjutplatser" där små rester finns spridda över stor yta. Sökande anger inte huruvida pågående verksamhet, tidigare, tillkommande och framtida påverkar nuläget bedömning.

Noteras bör att SK60 lämnar rester av övningsraketer 6,3 cm (150 st/år). Övningsraketer lämnar även plast som restmaterial efter sig

Endast åtkomlig ammunition ytletas d v s på mark baserade rester. Vattenområdet ingår inte. Vätternvårdsförbundet anser att återförande av metall från skjutområdet fortlöpande ska utföras, samt att efterbehandlingsplan innefattande äldre lämningar ska finnas. Kråksviken utgör en typisk lokal för Natura 2000 dock med påtagligt inslag av skrot enligt de vegetationsundersökningar som förbundet genomfört i området.

Sökande redovisar möjligt läckage (g/år) av bly från utskjuten ammunition. Vätternvårdsförbundet efterfrågade flera ämnen än bly, hur det påverkar (eller inte) vattenkvaliten samt vilka jämförvärden som är relevant (MKN etc). Även en källfördelning av metaller för hela Vättern efterfrågas. En sådan källfördelning planeras tas fram under vinter 2013 av Vätternvårdsförbundet tillsammans med ett flertal verksamheter inklusive Försvarsmakten och underlaget förväntas bli klart under våren 2014¹.

Lantbrukarnas riksförbund, LRF Västra Götaland

Konsekvensen för djur som utsätts för buller från flygfarkoster och vapen är mycket knapphändigt redovisat i underlaget. Hur de olika djurbesättningarna ska skyddas från bullernivåer överstigande 65 dBA framgår över huvud taget inte. Djur som vistas utomhus kan bli skrämde och i värsta fall skada sig. Risken att de forcerar staket och kommer ut på vägar med trafik måste beaktas. LRF anser att miljökonsekvensbeskrivningen måste kompletteras med en fullödig utredning om bullers påverkan på djur. Det är viktigt att ta hänsyn till att bullret inte är tillfälligt utan måste anses regelbundet återkommande.

Lantbrukarnas riksförbund, Karlsborgsbygdens & Hjo LRF

LRF yrkar att ansökan avslås i sin helhet. Om detta inte sker yrkar LRF på att Försvaret åläggs

- att utreda alternativa lokaliseringar bättre
- att utreda bullrets påverkan på djurhållning
- att inte neka bygglov då övriga instanser har sagt ja
- att tydligt och i god tid informera allmänheten före övningar
- att tillståndet tydligt anger att övningar inte får hållas i perioden 1.6 - 31.8 samt 20.12–10.1
- att övningar inte tillåts kvällstid
- att oberoende bullerkontroller utförs och att utomstående expertis granskar flygvarven
- att en opartisk bedömning av botten görs

LRF anför att verksamheten riskerar att medföra stor negativ påverkan på djurhållning på grund av buller, på arbetstillfällen och utveckling av landsbygden samt på Vättern som dricksvattentäkt. Alternativ placering bör utredas.

¹ [Metaller i Vätterns avrinningsområde, Rapport nr 123 från Vätterns vattenvårdsförbund](#)

Hjo Segelsällskap

Sällskapet vill att inga undantag görs för beredskapsövningar under de skjutfria månaderna juni, juli och augusti, eftersom båtlivet under dessa månader är intensivt. De skjutfria perioderna under maj och september bör beskrivas tydligare. Ökat buller och skjutningar riskerar att påverka båtlivet. Nuvarande antal skjutdagar och skott bör därför stå kvar.

Föreningen Franciskusleden

Föreningen sköter underhållet av Franciskusledens markeringar och anordnar vandringer längs leden. Leden går genom Östra Vätterbranternas biosfärområde med en unik kultur och natur. Föreningen säger nej till ett utökat tillstånd.

Naturskyddsföreningen i Huskvarna-Gränna

Naturskyddsföreningen tar särskilt upp riskerna för vattenförorening och ökat buller. Föreningen föreslår att ansökan ska avslås, att nuvarande verksamhet avvecklas och ersätts på en ny plats samt att den nuvarande skjutplatsen ska saneras om detta kan göras på ett miljösäkert sätt.

Skaraborgs naturskyddsförening

Föreningen vill att ansökan avslås. Det finns en rad störningskänsliga fågelarter inom det aktuella området. Det saknas en analys av hur den utökade störningen av skyddsvärda arter kommer att påverka respektive art och Natura 2000-området i sin helhet. Det saknas också en utredning om hur flygningar på låg höjd över Vättern kan komma att påverka fåglars och fladdermöss flyttningar liksom det flertal fågelsjöar och rastlokaler, som finns i Vätterns närhet. Förorening av metaller och risk för flyghaverier kan påverka Vättern som dricksvattenresurs. Buller och hälsorisker är ett problem. Vättern är också av stort värde för turism och besöksnäring.

Visingsörådet

Visingsörådet anser att ansökan ska avslås. Verksamheten riskerar att påverka Vättern som vattentäkt och som Natura 2000-område. Förutom bly innehåller ammunitionen koppar. Koppar har visats påverka signalsystemet hos abborrar. Koppar är förbjudet i båtbottnfärger. Botten vid skjutmålet är hård utan sediment, vilket påverkar läckaget från ammunitionen som hamnar i vattnet. Försvarsmakten bör ovillkorligen ombesörja sanering av befintliga projektiler vid målområdet. Buller från verksamheten kommer att påverka människor, djurbesättningar och fåglar.

Kumulativa effekter som kulturvärdenas påverkan, minskade arbetstillfällen, minskad turism, minskad bosättning innebär kostnader för samhälls-

förlusten som är större än Försvarmaktens kostnader för att lokalisera verksamheten vid något av de båda övriga alternativen Älvdalen och Junkön.

Handarbetsgruppen Kvinnofröjd

Föreningen yrkar att ansökan avslås. Utökad flygverksamhet hotar värdefulla natur- och kulturvärden och många kommuners dricksvatten samt stör bofasta, turister, badande, båtliv, fiske och en rad andra aktiviteter vid och på betydande avstånd från sjön.

Föreningen Aktion Rädda Vättern (ARV)

Föreningen har överlämnat en namninsamling med 18 440 personer som protesterar mot försvarets planer på utvidgad verksamhet vid Hammaren. ARV hemställer att FMs ansökan om utvidgad verksamhet vid skjutmålet Hammaren avslås i sin helhet. Föreningen har sammanfattningsvis framfört följande:

Vattentäkt

Under alla omständigheter är det helt oetiskt att skjuta och militärt förorena i vatten som kommer att drickas av människor. Sjön har ansetts vara enorm och allt bara försvinner. FM talar om "utspädningseffekten" som något som gör att det är tillåtet att skjuta ner mer. Varje liten förorening ger ett bidrag som ligger kvar i 60 år. Till slut blir summan av många "små" bidrag väldigt stor. FM hävdar att omfattningen av deras verksamhet förorenar mindre än all annan förorening som når Vättern bl a från bilar. Men för FMs verksamhet finns alternativa platser. Det finns inte för bilarna. EUs vattendirektiv säger just att inget dricksvatten ska medvetet få mer föroreningar även om det skulle tåla detta haltmässigt. Dessutom har EU formulerat försiktighetsprincipen: Om man inte är absolut säker på att en verksamhet är ofarlig ska den inte tillåtas. Flera vattenvårdsområden tolkar och tillämpar detta som noll-utsläpp från och med nu och successiv rening av vattnet. FM hävdar att skotten kommer ner i sediment efter något år. Våra egna undersökningar visar på fast botten utan sediment. En opartisk undersökning av bottenförhållandena vid skjutområdet måste göras.

Buller

Vi anser att bullerproblemen är för stora redan nu under 0-alternativet. Med fler dagar och starkare motorer (som i nästa generation JAS) blir bullerproblemen oacceptabelt stora. Förutom flygverksamheten har Försvarmakten annan verksamhet som pågår i området och som skapar vibrationer och buller kring Karlsborg; bland annat på Kråks skjutfält (200 dagar/år), Hammarnäset/Nytorp (135 dagar/år) och Perstorps skjutbanor (250 dagar/år). Vättern kan beröras av projektiler från Kråk och Nytorp i viss utsträckning, genom studs från målområden ut i sjön. I den nya ansökan nämns inte de övriga tillstånden som belastar miljön och människorna i området. Miljökonse-

kvensbeskrivningen måste kompletteras med en adekvat och detaljerad utredning av bullers påverkan på människor. Det är viktigt att hänsyn tas till att bullret inte är tillfälligt utan mycket frekvent under övningsdagarna. Flygövningar på låg höjd innebär dessutom mycket höga bullernivåer som blir extra stressande för människor på grund av överraskningseffekten, dvs. ljudnivån ökar mycket plötsligt, vilket kan skapa stark oro hos många. Länsstyrelsen bör ansvara för att Miljökonsekvensutredningen kompletteras med en fullödig utredning om bullers påverkan på djur inom och utomhus. Kan man få en ansökan godkänd baserad på enbart teoretiska bullerberäkningar där man anger hur många människor som berörs av för höga ljudnivåer utan att FM informerar dessa människor om detta?

Natura2000

Vi saknar de övergripande kopplingarna mellan: Landskapskonventionen, EU's vattendirektiv och helhetsbelastningen på Vätternområdet. Fågellivet kommer att störas främst av överflygningar. Det finns forskning som stödjer ett utgångsvärde på 50 decibel när det gäller gränsvärde för buller i naturmiljöer. Vid högre bullernivåer har det visat sig att hälften av fåglarna lämnat området. Felflygningar gör att även andra områden störs kraftigt bl.a. Tåkern.

Besöksnäringen

Besöksnäringen är den i särklass största näringsgrenen, som bl.a. ger större exportintäkter än stål och bilindustrierna tillsammans. De merkostnader Försvaret redovisar är nästan bara felräkningspengar jämfört med lokalsamhällets förluster. Försvarmakten bortser i stort sett från bullerproblematiken när det gäller besöksnäringen som är mycket omfattande inom Vätternbygden. Många samhällen i regionen är beroende av besöksnäringen för sin ekonomi och för att kunna bibehålla och utveckla sin samhällsservice. Hjo, Gränna, Vadstena, Hästholmen och Visingsö, med flera orter, är helt beroende av turism för sin ekonomi.

Alternativ lokalisering

Försvarets utredning om alternativ lokalisering har stora brister och felaktigheter. Argumenten om större utsläpp, miljöpåverkan och kostnader vid användandet av andra skjutmål, t.ex. Junkön, bör underkännas. Det finns inga hinder för att flygplanen lokaliseras på plats och personal med bostadsort längre söderut tar tåget upp till övningsområdena. Vid lämplig lokalisering av övningsområde för flyg måste man i första hand ta hänsyn till befolkningstätheten och miljöpåverkan på platsen. De båda alternativen, Hattefuran och Hammaren, är de allra sämsta och som kommer att ge avsevärda störningar på lokalsamhället. Alternativet Hammaren ska inte tillåtas bli prejudicerande av det enkla skälet att tillstånd redan finns för nuvarande

0-alternativ. Varje alternativ ska förutsättningslöst utredas separat utan relation till alternativ Hammaren, vilket inte är gjort. Försvaret måste tydligt redovisa merkostnaderna för att stationera plan på andra ställen än idag. De summor som redovisas är småpengar i förhållande till vad kommunerna mister vid minskade antal besök och utflyttning.

FMs undermåliga ansökan

Konsultutredningen är dålig i många avseende, bl.a. borde man veta att Vättern inte fryser mer än vart 5-10 år, alltså kan man skjuta nästan när som helst. Källhänvisningar saknas för flera påståenden. FM hävdar att ingen "påtaglig effekt av områdets naturvärden kunnat påvisas" trots att övningar pågått i området sedan 1950-talet. Detta kan de inte belägga i ansökan. Vid samrådsmöten har de uppgett att några över tid komparativa undersökningar från tiden före övningarnas början fram till i dag saknas. De verkar heller inte kunna ange hur mycket som skjutits ut sedan starten fram till i dag, samt hur mycket ammunition som dumpats i sjön genom åren. På flera ställen finns angivet "finns få undersökningar". Ändå drar man slutsatsen att det inte kan innebära några risker.

Ny verksamhet med SK60

Hur vågar man utsätta en betydande andel av befolkningen i de berörda kommunerna för den ökade risk för flyghaverier som övningsflyg på låg höjd måste innebära?

Marknadsföring av svensk krigsmateriel och Miljöbalken

Är det på det viset att ansökan också inkluderar flygplansförsäljning bör ansökan om utökad flygverksamhet komma direkt från SAAB och inte från Försvarmakten även om man har uppdrag från regeringen att stödja vapenindustrin. Vi menar att nuvarande regelverk och lagstiftning inte är anpassad till FM:s nya uppdrag och därmed borde ansökan inte kunna hanteras inom ramen för gällande lagar och regler.

Klimatet största säkerhetsrisken

Klimatförändringarna leder bland annat till brist på mat och rent vatten. Att fortsätta bedriva förorenande verksamhet i dricksvattentäkter och hota de områden som vi har pekat ut för miljöskydd, när den biologiska mångfalden och bibehållna ekosystem är förutsättningen för matproduktion, torde ur detta perspektiv vara uteslutet.

Auktionsgruppen Rädda Vättern och Breviksbygden

Auktionsgruppen framför sammanfattningsvis följande:

Vättern är dricksvattentäkt för mer än 250 000 personer och vattnets kvalitet får inte försämrats. Hänsyn har inte tagits till att Vättern har belastats med ammunition och skrot under många år och hur den samlade föroreningen

blir när allt har korroderat. Sanering blir troligen både svårt och kostsamt. Risken för flyghaveri är uppenbar men det saknas en redogörelse för hur skyddade arter och dricksvatten skulle påverkas och kunna skyddas i sådana fall.

Buller ger hälsopåverkan för boende och påverkar friluftsliv, turism och näringsliv. Flygbuller kan också påverka samhällsplaneringen och innebära begränsningar av nybyggnation. Tystnad är en bristvara som bör skyddas.

De ekonomiska argument mot alternativ lokalisering som Försvarsmakten framför är inte rimliga och är små jämfört med kostnaderna för en marginell försämring av dricksvattnet för någon miljon människor i framtiden.

Övriga privatpersoner

Ett mycket stort antal yttranden och namnunderskrifter har inkommit från privatpersoner. Här görs en sammanställning av de huvudsakliga synpunkterna i yttrandena.

Samtliga boende som har yttrat sig avstyrker tillstånd till den utökade verksamheten.

De främsta invändningarna beror på risken för påverkan på Vättern som dricksvattentäkt genom läckage av metaller från ammunitionen, risk för negativ påverkan på fåglar och fiskar i Natura 2000-området samt buller från flygverksamheten. Buller påverkar såväl boende som turister, besöksnäring, friluftsliv och utomhusarbete. Kritik framförs mot att effekter av buller på kreatur, fjäderfä m fl. inte är tillräckligt utredd och att det finns risk för skador på djuren. Det är inte heller klarlagt vem som ansvarar för eventuella skador eller krav som kan ställas på djurstallar mm. Det ställs krav på kontroll och mätning av flygbuller.

Nedskräpning, risk för haverier och påverkan av avgaser lyfts också fram. I några fall har ställts krav på ekonomisk kompensation för störningarna och att Försvarsmakten ska bekosta nödvändiga ombyggnader på grund av bullerstörningarna.

Många framför att verksamheten ska lokaliseras till något annat befintligt skjutfält där de negativa effekterna inte blir lika stora som vid Hammaren.

Sökandens bemötande av yttranden

Försvarsmakten bemöter remissyttranden i ärendet enligt följande. Myndigheter kommenteras först, därefter organisationer och slutligen enskilda. Synpunkter avseende påverkan på Vätterns vattenkvalitet återkommer i ett

stort antal yttranden. Frågan om bly är inaktuell eftersom det numera finns tillgång till bandad finkalibrig ammunition till beväpningen i helikoptrarna.

Naturvårdsverket 2013-05-17 (aktbil 33)

Verket har avstått från yttrande rörande komplettering av ansökan. Något senare yttrande från verket över den remitterade ansökan har inte delgetts Försvarmakten.

Generalläkaren 2013-07-02 (aktbil 53)

Med utgångspunkt i ljudutbredningen från UAV, som är väsentligt lägre än den från övriga flygslag, bedömer Försvarmakten det mindre meningsfullt att ange antal flygrörelser.

Förslag till villkor punkten 1.5: Villkoret bör utformas så att verksamhet får förekomma 1 dag vid beredskapsövning och att tillsynsmyndigheten får medge undantag inför insats efter särskild anmälan till tillsynsmyndigheten. Yttrandet i övrigt avser tillsynsfrågor som inte bör regleras särskilt med villkor.

Länsstyrelsen i Västra Götaland 2013-09-30 (aktbil 103)

Lokalisering

Försvarmakten delar inte länsstyrelsens bedömning att ansökan skall prövas som ny verksamhet i fråga om lokalisering.

Frågan om att nyttja Älvdalsfältet som alternativ till Hammaren har beskrivits i komplettering av tillståndsansökan 2013-02-01, bilaga 1. Väl är det möjligt att ytterligare utreda frågan, men Försvarmakten ser det inte särskilt meningsfullt, eftersom verksamheten på Hammaren avser flygförbanden med lokalisering i södra Sverige enligt riksdagen beslut om grundorganisationen. För JAS 39 innebär ett sådant alternativ omfattande tidsförluster och kostnader samt utsläpp till luften för enbart an- och återflygning, vilket redovisats i kompletteringen. Tiden för den rena transportflygningen skulle störa planeringen för flygförarnas dagsprogram, där skjutpass är inlagda med även annan verksamhet under arbetsdagen. Samma gäller i än högre grad för SK 60 och Flygskolans utbildningsverksamhet samt för helikoptrar, vilket beskrivits i kompletteringen, och Älvdalen är inget realistiskt alternativ för denna verksamhet. En sammanfattande beskrivning av påverkan på daglig verksamhet har lämnats i kompletteringen 2013-02-01, bilaga 1 sidan 7-8.

Natura 2000-området

Påverkan på vatten

Prövningen av påverkan på Natura 2000-intressena ska göras med stöd av bl. a den dom i Högsta domstolen som länsstyrelsen hänvisar till. Försvars-

makten hävdar dock att verksamheten, med hänvisning till övergångsbestämmelserna till 7 kap 28 a § miljöbalken och med iakttagande av det vetenskapliga perspektivet, inte innebär betydande påverkan på skyddsintressena. Frågan utvecklas närmare nedan. Således saknas stöd för bedömningen att vattenkvaliteten i Vättern kan påverkas av den sökta verksamheten. Härvid konstaterar Försvarmakten att frågan om bly i finkalibrig ammunition fått sin lösning genom att blyfri bandad sådan med kaliber 7,62 mm nu finns tillgänglig för beväpningen i helikoptrar. Försvarmakten medger således att enbart använda blyfri ammunition vid skjutning från helikoptrar. Till ytterligare belysning av frågan om påverkan på vattenkvaliteten vill dock Försvarmakten hänvisa till utlåtande av laborator Ulf Qvarfort, FOI, bilaga 1. Att utsläpp från avloppsreningsverk och dagvatten sker spritt runt sjön torde rimligen innebära en större risk för vattenkvaliteten än en väl samlad yta, i detta fall målområdet i vattnet om ca 100 x 100 m. I frågan om uppsamling av tidigare skjutna projektiler bedömer Försvarmakten att det i enlighet med bestämmelserna i 10 kap miljöbalken krävs en särskild analys i frågan om risk för ökad spridning i botten sedimenten och vattnet genom att projektilerna inte kan plockas en och en för hand. Även risken för påverkan på fisk genom förändring av bottenbeskaffenhet och -vegetation, uppgrumling m.m. behöver då studeras noga. Denna fråga får således prövas i särskild ordning.

Påverkan på fisk

Försvarmakten bedömer att påverkan av den sökta verksamheten blir mycket begränsad, eftersom projektiler inte sprids över ett stort område. Här förefaller en missuppfattning föreligga i fråga om skillnaden mellan mål- och riskområde. Målområdet är som nämnts ovan litet och väl definierat. Riskområdet för Hammaren är numera av praktiska skäl för skjutvarning och avlysning sammanlagt med ett annat riskområde för Kråks skjutfält och omfattar större delen av Kråksviken samt ytterligare del av Vättern enligt karta figur 7 i tillståndsansökan, kap 2 Verksamhetsbeskrivning, sid 11, avsnittet 3.5.2. Riskområde innebär att ett område med väl tilltagen marginal anges som potentiellt farligt att vistas i för tredje man vid skjutning med skarp ammunition beroende på en viss risk för studs, s k rikoschett. Detta innebär att det inte sker någon påtaglig ansamling av projektiler utanför målområdet. Att det sedan tidigare finns ansamling av projektilrester på botten i Kråksviken beror på att det tidigare fanns två andra mål i viken, dvs Hammarudden och Sidön. Dessa mål har inte använts sedan slutet av 1970-talet. Någon risk för skador p.g.a. brisader ovan (eller under) vattenytan (länsstyrelsens yttrande sid 9, näst sista stycket) finns inte, eftersom Försvarmakten inte kommer att skjuta sådan ammunition vid Hammaren, vilket framgår av kap 2 Verksamhetsbeskrivning, sid 28, avsnittet 4.9.1.

Påverkan på fåglar

Ljudbangar förekommer inte över Vättern, eftersom flygning med överskridande av ljudhastigheten inte genomförs. Hänvisningen till störning vid Erstadkärret på Visingsö genom ”närgångna överflygningar av JAS 39” är svårbegripligt, eftersom skjutvarvet inte berör Visingsö, vilket tydligt framgår av tillståndsansökan kap 2 Verksamhetsbeskrivning, kartfigur 9, sid 16. Försvarmakten delar inte bedömningen att det är troligt att den sökta verksamheten kommer att försvåra målsättningen för fågelhäckning vid Vättern. I fråga om den vetenskapliga bedömningen vill Försvarmakten hänvisa till bifogat utlåtande av P-G Bentz, bilaga 2, med kommentarer till länsstyrelsens yttrande i denna del.

Det är här enligt Försvarmaktens mening väsentligt att jämföra de olika flygslagen och den mycket varierande ljudutbredningen, se närmare nedan under rubriken Buller.

Påverkan på riksintresse turism och friluftsliv

Påverkan på turism och friluftsliv förefaller överdriven i länsstyrelsens yttrande. Försvarmaktens och Försvarets materielverks verksamhet har sedan 1970-talet reglerats främst genom samverkan inom Samordningsgrupp Vättern, med deltagande av samtliga länsstyrelser och andra berörda organisationer, som handlägger frågor om skjutfri period sommartid och andra begränsningar, skyltning i hamnar vid sjön och information till allmänheten. Riskområdet för Hammaren berör en klart begränsad del av Vättern och möjligheterna att vistas på sjön begränsas inte i någon större utsträckning. De som vill komma ut på sjön behöver alltid, med undantag av den ovan nämnda årligen återkommande skjutfria perioden om fyra veckor, kontrollera skjutverksamheten på Kråk och områdena norr om Karlsborg med redovisade riskområden. Detta gäller såväl allmänt båtliv som fritids- och yrkesfiske. Påverkan på fritidsfiske av kräftor kan inte förekomma under augusti-september eftersom verksamhet inte sker under augusti eller under helger. Försvarmakten har hittills ännu inte fått några indikationer på att yrkesfiske av kräftor eller annat påverkas av verksamheten på sätt som länsstyrelsen förutsätter i yttrandet. Det finns ingen anledning att utsträcka skjutfri period på just Hammaren enligt länsstyrelsens förslag även till september.

Buller

Försvarmakten delar inte länsstyrelsens bedömning i fråga om risk för bullerstörningar. Det är här enligt Försvarmaktens mening väsentligt att jämföra de olika flygslagen och den mycket varierande ljudutbredningen. Inom den sökta totalramen 50 skjutdagar är således delramarna högst 30 dagar för JAS 39, högst 20 för SK 60 och högst 5 för helikoptrar. Ljudutbredningen från SK 60 framgår av bullerutredningen, som visar att nivåer över Lmax 70 dB är mycket begränsade. Flygvarv 1 med överflygning över land kom-

mer att användas i begränsad omfattning, högst 20 % av totala antalet flygna varv, och avser främst inflygning på målet för flygeleverna. Med allmän bakgrundsnivå kommer ljudet från flygplanet ofta inte att märkas på marken annat än i direkt anslutning till målet.

Helikoptrar flyger inte i varv och påverkar därför området i direkt anslutning till målet, vilket även detta framgår tydligt av bullerutredningen. JAS 39 har en helt annan ljudutbredning, och Försvarmakten föreslår därför mera omfattande tidsrestriktioner för detta flygslag. Flygfri period bör för JAS 39 omfatta 1 maj t o m 31 augusti med undantag av högst 5 dagar under maj om isläggning vid målet hindrar verksamhet efter 15 mars samt en dag under perioden för beredskapsövning. För SK 60 är det väsentligt att några dagar kan vara tillgängliga i slutet av elevernas utbildningstid som avslutas i midsommarveckan, och för SK 60 behövs därför upp till 10 dagar under perioden maj till 15 juni.

Med lokaliseringen av skjutvarven kan ett begränsat antal individer bli berörda av nivåer över Lamax 70 dB, i huvudsak dagtid vilket ytterligare i praktiken minskar kretsen av faktiskt berörda. Såsom angetts ovan måste här skillnad göras mellan de olika flygslagen, vilket innebär att utökningen av risk för bullerstörning vid sökt verksamhet i första hand avser 10 dagar om året för JAS 39. Med erfarenheter från befintliga flygplatser bedömer Försvarmakten att denna förändring är miljömässigt godtagbar. Den föreslagna begränsningen till högst två timmar per skjutdag bör utökas till 4 timmar dagtid med förlängning 2 timmar vid övning kvällstid.

Förslag till villkor

Försvarmakten vidhåller yrkandet om totalram med delramar avseende antal skjutdagar och tider på dygnet enligt ansökan. Begränsning av verksamhetstid under skjutdag behöver utökas mer än de två timmar som länsstyrelsen föreslagit, och omfatta sex timmar.

Det föreslagna övningsuppehållet är som angetts ovan alltför omfattande i tid. Försvarmakten föreslår i stället följande med utgångspunkt i risken för faktisk påverkan av de olika flygslagen:

JAS 39: Flyguppehåll 1 maj t o m 31 augusti med undantag av högst 5 dagar under maj om isläggning vid målet hindrar verksamhet efter 15 mars samt en dag under perioden för beredskapsövning.

SK 60: Flyguppehåll 1 maj tom 31 augusti med undantag av upp till 10 skjutdagar 1 maj – 15 juni.

Helikopter: Flyguppehåll 1 maj tom 31 augusti.

Kontroll av blyförekomst är inte särskilt meningsfullt, eftersom målet inte använts för finkalibrig ammunition tidigare. Försvarmakten kan dock

medge en sådan utredning i syfte att undanröja varje tveksamhet i den delen. Sanering av befintliga ammunitionsrester är en fråga som redan är reglerad i miljöbalken, och därför får betecknas som en tillsynsfråga som inte ska regleras genom särskilt villkor. Behovet av eventuell sanering får konstateras genom utredning, som då genomförs inom ramen för tillsyn och egenkontroll.

Information till allmänheten är väsentlig och kommer att utformas inom ramen för det sedan många år existerande informationssystemet för Försvarmaktens och Försvarets materielverks verksamhet vid Vättern.

Försvarmakten ställer sig tveksam till behovet av kontrollprogram med hänvisning till reglerna om egenkontroll. I förekommande fall bör tiden för att inte inge kontrollprogram utsträckas till sex månader av administrativa skäl.

Sammanfattning

Länsstyrelsen tillstyrker tidsbegränsat tillstånd under vissa angivna förutsättningar. Enligt Försvarmaktens mening kan lokalisering inte sättas på provotid, vilket inte heller är behövligt om tillståndet tidsbegränsas. Det torde normalt ligga i verksamhetsutövarens egenintresse att söka alternativ för att säkerställa fortsatt verksamhet om behov av denna finns när tillståndstiden går ut.

Försvarmakten inser det principiella behovet av begränsningar av verksamheten, men anser att länsstyrelsens förslag innebär inskränkningar som inte kan motiveras av miljöskäl. Försvarmaktens egna förslag i tillståndsansökan med kompletteringar ovan utgör en rimlig intresseavvägning vid tillämpning av 2 kap 7 § miljöbalken. Uppplysningsvis kan också nämnas att verksamhet med skjutning på målet med JAS 39 under 2013 har förekommit 19, 20 och 23 augusti samt 23 oktober, 19 och 20 november med sammanlagt 83 skjutvarv. Inte vid något av tillfällena har klagomål eller andra synpunkter inrapporterats. Försvarmakten bedömer att detta måste anses ge en god bild av störningsriskerna med föreliggande stora intresse från allmänheten och kringboende under den pågående prövningsprocessen.

Länsstyrelsen i Jönköpings län 2013-08-29 (aktbil 86), Länsstyrelsen Östergötland 2013-08-29 (aktbil 90), Länsstyrelsen Örebro län 2013-08-21 (aktbil 81)

Länsstyrelserna i Jönköpings och Örebro län tillstyrker i likhet med Västra Götaland tidsbegränsat tillstånd. Länsstyrelsen i Östergötland tillstyrker tillstånd under vissa förutsättningar utan krav på tidsbegränsning. Framförda synpunkter har i allt väsentligt berörts ovan i kommentarerna till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

Vätternvårdsförbundet 2013-08-30 (aktbil89)

Vätternvårdsförbundet tillstyrker tidsbegränsat tillstånd för fortsatt verksamhet med JAS 39 under vissa förutsättningar. Kravet på landbaserat målområde för SK 60 och helikoptrar på Hammaren kan inte tillgodoses. Framförda synpunkter i övrigt har i allt väsentligt berörts ovan i kommentarerna till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

Karlsborgs kommun 2013-08-27 (aktbil 87)

Om kommunen med tillgång till Hammaren för allmänheten avser skjutmålets landområde kan det inte tillgodoses på grund av förekomst av oexploderad ammunition (OXA). Tillträdesförbudet för allmänheten är således föranlett av rena säkerhetsbedömningar för tredje man som beslutats med stöd av lagen om skydd för samhällsviktiga anläggningar (1990:217) och dess efterföljare skyddslagen (2010:305) 2 §. I övrigt tolkar Försvarmakten yttrandet så att kommunen tillstyrker tillstånd. Så som kommunen noterat finns numera säkerhetsgodkänd blyfri ammunition som kommer användas för beväpningen i helikoptrarna.

Miljönämnden i Östra Skaraborg 2013-09-11 (aktbil 99)

Försvarmakten bestrider de föreslagna villkoren med motiv som angetts ovan i kommentarerna till yttrandet från Länsstyrelsen i Västra Götaland. Försvarmakten delar inte miljönämndens inställning.

Hjo kommun 2013-09-18 (aktbil 101)

Det framgår inte tydligt om kommunen tillstyrker eller avstyrker tillstånd för den sökta verksamheten. Försvarmakten ser inte att bebyggelseutvecklingen i kommunen påverkas av den sökta verksamheten. I fråga om vindkraft konstaterar Försvarmakten att Karlsborg flygplats ger ett restriktionsområde som i förekommande fall omfattar även flygvarv för Hammaren. Framförda synpunkter i övrigt har i allt väsentligt berörts ovan i kommentarerna till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

Tidaholms kommun 2013-09-12 (aktbil 97)

Det framgår inte tydligt om kommunen tillstyrker eller avstyrker tillstånd för den sökta verksamheten. Kommunens synpunkter på risken för blyförorening av Vättern blir inaktuella genom tillgången till ny blyfri finkalibrig ammunition till beväpningen i helikoptrarna.

Jönköpings kommun, miljönämnden 2013-06-17 (aktbil 47)

Försvarmakten tolkar yttrandet så att miljönämnden tillstyrker den sökta verksamheten. Framförda synpunkter har i allt väsentligt berörts ovan i kommentarerna till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

Jönköpings kommun, kommunstyrelsen 2013-08-14 (aktbil 74)

Försvarmakten tolkar yttrandet så att kommunstyrelsen tillstyrker den sökta verksamheten. Framförda synpunkter har i allt väsentligt berörts ovan i kommentarerna till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

Ödeshögs kommun 2013-09-19 (aktbil 100)

Kommunen tillstyrker fortsatt oförändrad verksamhet. Försvarmakten delar inte denna inställning och hänvisar i fråga om motivering till kommentarerna till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

Motala kommun 2014-01-17 (aktbil 360)

Kommunen avstyrker tillstånd för den sökta verksamheten. Försvarmakten delar inte kommunens inställning. I fråga om kommunens synpunkter i anledning av Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande hänvisar Försvarmakten till kommentarerna ovan. Försvarmakten konstaterar därutöver att kommunen inte berörs av verksamheten på skjutmålet eller av skjutvarven.

Örebro kommun 2013-08-30 (aktbil 92)

Kommunen avstyrker tillstånd för den sökta verksamheten med hänvisning till risk för påverkan på Vätterns vattenkvalitet. Försvarmakten delar inte kommunens inställning och hänvisar till kommentarerna ovan till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande. Försvarmakten konstaterar därutöver att kommunen inte berörs av verksamheten på skjutmålet eller av skjutvarven.

Skaraborgs Naturskyddsförening 2013-08-26 (aktbil 84) och Naturskyddsföreningen Huskvarna-Gränna 2013-06-15 (aktbil 44)

Föreningarna avstyrker tillstånd för den sökta verksamheten. Försvarmakten delar inte föreningarnas inställning och hänvisar till kommentarerna ovan till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

LRF Västra Götaland 2013-08-01 (aktbil 67)

Det framgår inte av yttrandet om LRF Västra Götaland tillstyrker eller avstyrker tillstånd för den sökta verksamheten. I fråga om framförda synpunkter på djurskydd vidhåller Försvarmakten vad som angetts i denna del i ansökningshandlingarna.

Karlsborgsbygdens och Hjo LRF 2013-08-30 (aktbil 93)

Karlsborgsbygdens och Hjo LRF avstyrker tillstånd för den sökta verksamheten. Försvarmakten delar inte inställningen. I fråga om framförda synpunkter på djurskydd vidhåller Försvarmakten vad som angetts i denna del i ansökningshandlingarna. Försvarmakten ser inte att verksamheten skulle påverka utvecklingen i bygden. Frågan hör hemma i den kommunala planeringen med översiktsplanen som grund. Frågan om vattenpåverkan har

kommenterats i ansökningshandlingarna och ovan i kommentarerna till yttrandet från Länsstyrelsen i Västra Götaland.

Visingsrådet 2013-07-17 (aktbil 54)

Visingsrådet avstyrker tillstånd för den sökta verksamheten. Försvarmakten delar inte rådets inställning och hänvisar i fråga om yttrandet i övrigt till kommentarerna ovan till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

Aktionsgruppen Rädda Vättern och Breviksbygden 08-13 (aktbil 71)

Gruppen avstyrker tillstånd för den sökta verksamheten. Försvarmakten delar inte gruppens inställning. I fråga om påståendet om förgiftning i sjön Ala Lombolo i Kiruna genom dumpad ammunition föreligger en missuppfattning. Bottensedimenten i sjön är starkt påverkade av kvicksilver som främst härrör från gruvhanteringen, inte från den dumpade ammunitionen. Bärningen skedde för att möjliggöra en säker senare sanering av bottensedimenten. Försvarmakten hänvisar i fråga om yttrandet i övrigt till kommentarerna ovan till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

Föreningen Aktion Rädda Vättern 2013-08-22 (aktbil 83)

Föreningen yrkar att ansökan avslås. Försvarmakten delar inte föreningens inställning. Under punkten 9 i yttrandet föreligger en påtaglig missuppfattning i frågan om grunderna för tillståndsansökan och tillämpningen av gällande rätt. Försvarmakten hänvisar i fråga om yttrandet i övrigt till kommentarerna ovan till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

Hjo Segelsällskap 2013-07-31 (aktbil 68)

Föreningen avstyrker utökad verksamhet jämfört med gällande tillstånd. Försvarmakten delar inte föreningens inställning. Såsom framgår ovan i kommentarerna till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande begränsar Försvarmakten omfattningen av beredskapsövning till en dag under perioden juni t o m augusti. Detta torde inte innebära någon påtaglig påverkan på båtlivet på Vättern.

Föreningen Franciskusleden 2013-08-16 (aktbil 76)

Föreningen avstyrker tillstånd för den sökta verksamheten. Försvarmakten delar inte föreningens inställning.

Miljöpartiet De Gröna i Skövde odaterat (aktbil 85)

Miljöpartiet i Skövde avstyrker tillstånd till utökad verksamhet. Försvarmakten delar inte partiets inställning. I frågan om vattenkvalitet hänvisar Försvarmakten till kommentarerna ovan till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

Vänsterpartiet i Jönköpings län 2013-08-16

Vänsterpartiet i Jönköpings län avstyrker ansökan om tillstånd för den sökta verksamheten. Försvarsmakten delar inte partiets inställning. Försvarsmakten hänvisar i fråga om yttrandet i övrigt till kommentarerna ovan till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

Lindqvist Fastigheter och Lantbruk HB 2013-09-12 (aktbil 98)

Det framgår inte av yttrandet om ansökan tillstyrks eller avstyrks. Frågor om ersättning för miljöskada eller annan skada kan inte prövas i en tillståndsprövning av miljöfarlig verksamhet. Försvarsmakten hänvisar i fråga om yttrandet i övrigt till kommentarerna ovan till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

Yttranden från övriga privatpersoner

Samtliga yttranden avstyrker med något varierande motivering tillstånd för den sökta verksamheten. Försvarsmakten delar inte inställningen. Försvarsmakten hänvisar i sakfrågorna till kommentarerna ovan till Länsstyrelsens i Västra Götaland yttrande.

Övrigas bemötande av Länsstyrelsens yttrande

Länsstyrelsen i Jönköpings län

Länsstyrelsen avstår från ytterligare synpunkter.

Länsstyrelsen i Östergötlands län

Länsstyrelsen vill särskilt framhålla att prövningen enligt miljöbalken 7 kap. 28 a § även ska omfatta Natura 2000-området Omberg.

Generalläkaren

Generalläkaren anser att Länsstyrelsens villkorsförslag om kontroll av bly i enskilda brunnar och på badstranden är svårt att följa upp och att det bör preciseras.

Jönköpings kommun

Kommunen har inga ytterligare synpunkter. Miljöpartiet har reserverat sig och framför bland annat att riskerna med verksamheten inte ska öka utan snarare borde minska. Flygskjutningarna över Vättern bör upphöra omgående.

Örebro kommun

Kommunen bistår Länsstyrelsen i uppfattningen om att Försvarmakten åläggs att göra fördjupade utredningar om alternativa lokaliseringar av hela eller delar av verksamheten framförallt vad avser alternativet Älvdalen.

Ödeshögs kommun

Kommunen framhåller bland annat att verksamheten inte får öka utan fortsätta i samma omfattning som tidigare. Kommunen accepterar inte ökade bullerstörningar och ökad risk för förorening av sjön Vättern.

Hjo kommun

Kommunen framför bland annat att verksamheten inte bör tillåtas. En alternativ lokalisering bör fört utredas närmare innan en ändring av tillståndet ges vid Hammaren. Även om tillståndet är tidsbegränsat och förenat med villkor innebär det att kommunens utvecklingsmöjligheter hämmas under tillståndstiden. Bullret kommer att påverka inte bara befintlig bebyggelse utan också möjligheten att utveckla nya bebyggelseområden och även minska områdets attraktionskraft som besöksmål. Den sökta verksamheten medför hinder för utbyggnad av vindkraft och påverkar Vättern som dricks-vattentäkt.

Vadstena kommun, kommunstyrelsen

Kommunen anser att Länsstyrelsens förslag medför alltför stora risker och ger mycket långtgående konsekvenser framförallt i förhållande till dagens situation. Vätterns värde är så stora att man i första hand bör söka andra lokaliseringar för övningsverksamheten. Försvarmakten har sedan fler år i stort sett avhållit sig från flygskjutövningar över Vättern. Detta gör att den ökning av övningsvolymerna som anges i tillståndet i praktiken kommer att bli en ökning från en obefintlig nivå till den omfattande verksamhet som tillståndet anger. Verksamhetens bullerstörningar bör adderas till buller från Kråks skjutfält och andra aktörer kring Karlsborg. En utökning av övningarna riskerar att påverka till exempel fastighetspriser, besöksnäring, fisketurism och Vättern som vattentäkt.

Vadstens kommun, bygg- och miljönämnden

Nämndens yttrande är i stora delar likalydande som kommunstyrelsens yttrande.

Motala kommun

Kommunen framför bland annat att många riksintressen ställs emot varandra och att övriga riksintressen sammanlagt bör väga tyngre än Försvarmaktens behov av flygskjutmål på platsen. Lokalsamhället har behov av en attraktiv miljö för boende och turistnäring. Tillstånd till ansökan bör inte medges.

Lokaliseringen är oförenlig med Vätterns status som Natura 2000- område. Icke försämringskravet i vattendirektivet måste respekteras och Vätterns värde som vattentäkt långsiktigt skyddas. Om ändå tillstånd medges bör regeringen pröva Natura 2000-frågan. Påverkan på lekområden för fisk måste klargöras. Bullernivåer bör bedömas även utifrån Vätterns status som riksintresse för natur och friluftsliv.

Aktion Rädda Vättern

Föreningen sammanfattar sitt yttrande enligt följande: Länsstyrelsen gör i sitt yttrande i stora drag en god bedömning av Vätterns olämplighet som flygskjutmål, dock saknas några helt avgörande faktorer som borde varit med i analysen såsom prövning enligt 7 kap 28 a § miljöbalken görs, behovet av ytterligare beslutsunderlag särskilt i samband med Natura 2000-prövning, behovet av en samlad bedömning av den totala militära övningsverksamheten i Vättern, plastrester från ammunition samt olycksrisken. Särskilt anmärkningsvärt är att Länsstyrelsen synes ta så lätt på kraven enligt lagstiftningen som innebär implementering av ramvattendirektivet, art- och habitatdirektivet samt fågeldirektivet, den långsiktiga vattenförsörjningen, klimatförändringarna samt bullerproblematiken för människor och djur. Trots de många goda skälen för att avslå ansökan drar Länsstyrelsen den felaktiga slutsatsen att en fortsättning, och till och med en utökning, av Försvarets flygverksamhet över Vättern kan godkännas i ytterligare tio år. Föreningen delar inte Länsstyrelsens bedömning och slutsatser vad gäller dessa frågor.

Övriga

Det har kommit in ett mycket stort antal yttranden, främst från kringboende men även från föreningar. Samtliga kringboende yrkar avslag på ansökan. De synpunkter som förs fram är i stora drag av samma slag som de som lämnades under remissen av ansökan. I några yttranden anges också att den av Länsstyrelsen föreslagna tidsbegränsningen till tio år är för lång, att kontrollen av flygbuller behöver preciseras, att utredning om bullers påverkan på tamboskap måste göras samt att andra lokaliseringar behöver utredas utförligt innan beslut tas av Miljöprövningsdelegationen.

Ansökan om Natura 2000-tillstånd enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken, komplettering enligt Miljöprövningsdelegationens föreläggande den 29 september 2014

Försvarmakten anser i första hand att det inte föreligger risk för påverkan i sådan omfattning att särskild prövning enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken är behövlig.

Försvarmakten hänvisar till bifogade konsultrapporter beträffande påverkan på fiskar, fåglar samt andra känsliga arter.

Fiskar

Lekbottnarna i Kråksviken berörs inte av målområdet vid Hammaren, och det finns därför inte risk för övertäckning av lekbottnar. Det har inte rapporterats om skador på fisk på grund av vassa uppstickande föremål trots långvarig verksamhet och sökande bedömer därför att det inte föreligger någon risk för detta. Blyad ammunition kommer inte att användas och kopparhalterna i vattnet är låga. Försvarsmakten bedömer att det inte föreligger betydande påverkan på naturmiljön eller på fisken. Det finns därför inte skäl för prövning enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken.

Fåglar

Försvarsmakten har lämnat in en ny konsultrapport, som ersätter den som lämnades i kompletteringen av MKB 2013-02-01 och var gjord av Calluna AB. Callunas rapport baserades huvudsakligen på artdatabasen Svalan för perioden 2008-2012 samt fälthandböcker. I den nya rapporten, utförd av P-G Bentz på företaget Sturnus, finns en genomgång av de arter som tidigare har bedömts men med utgångspunkt främst från information från Tibro fågelklubb.

Enligt Sturnus rapport avser Försvarsmakten att, under april, genomföra flygövningar med endast en JAS 39 Gripen vid förekommande övningstillfällen. Detta innebär att flygförarna kan bortse från risken för kollision med andra flygplan. Därför kan flygvarvet minskas ner och därmed reduceras även bullerutbredningen.

I rapporten diskuteras möjliga kompensationsåtgärder. Det är osäkert om mätbara värden kommer att gå förlorade för några fågelarter. Med de tidsmässiga och geografiska anpassningar vid skjutövningarnas genomförande som Försvarsmakten avser att göra bedöms risken för sådana förluster vara små, om ens förekommande. Detta gäller framförallt häckande fåglar. Även om rastande och övervintrande fåglar förmodas vara mer lättpåverkade när det gäller störningar av diverse slag bör kommande överflygningar kunna jämföras med många andra aktiviteter i området såsom båtsport, fritidsfiska och andra former för friluftsliv. Upprepade störningar, av vilket slag de än må vara, kan få rastande och övervintrande fåglar att lämna platsen för att uppsöka nya uppehållsplatser. Flyttande fåglar torde knappast beröras av föreslagen verksamhet.

Sidön är den enda ön i Vättern söder om Karlsborg (Visingsö undantaget) och har en stor potential som häckningsplats för sjöfågel. Genom röjning av ammunitionseffekter och omfattande borttagning av buskage, högt gräs m.m. skulle Sidön kunna återskapas som värdefull fågellokal. Fisktärna, strandkata och gråtrut är några av de arter som i första hand kan förväntas åter etablera sig på Sidön med de begränsningar i skjutövningar som föreslagits för flygskjutmålet Hammaren. Även småskrake, storskrake och drill-

snäppa är arter som förväntar sig bli gynnade av åtgärderna. På sikt har man förhoppning om att även silvertärna och roskarl kommer att etablera sig på Sidön liksom ejder. Ejdern har under senare år blivit en allt vanligare syn i Vättern. Skälet kan tänkas vara den gynnsamma utvecklingen av sjöns kräftbestånd. För genomförande av kompensationsåtgärder på Sidön bör ett samarbete med Tibro Fågelklubb inledas. Ett samarbetsråd bör också upprättas.

Slutsatsen i rapporten är att risken för störning på de fågelarter som nämnts som typiska för Natura 2000-områdena Vättern, Omberg och Östra Vättern med anledning av Försvarmaktens ansökan om ändring av tillståndet för flygskjutmålet Hammaren bedöms, med föreslagna justeringar av såväl skjutperioder och flygvarvens träckning, vara obetydlig, näst intill obefintlig. Med föreslagna kompensationsåtgärder på Sidön och en utveckling av samarbetet mellan Försvarmakten och lokala fågelklubbar för att finna ytterligare möjliga kompensationsåtgärder inom det berörda området torde framtiden för det lokala fågellivet se sig ljus.

Försvarmakten sammanfattar rapporten med att påverkan av den sökta verksamheten med de begränsningar som Försvarmakten åtagit sig inte bedöms innebära någon påverkan eller mycket begränsad sådan. Av flygsäkerhetsskäl sker okulär kontroll från skjutmålet av förekomst av fåglar, särskilt sträck i eller i närheten av flygvarvet. Om förekomsten av fåglar utgör risk för kollision avbryts övningen. Försvarmakten hävdar att det i fråga om påverkan på fåglar av den sökta verksamheten inte finns skäl för prövning enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken.

Övriga arter

En rapport har också bifogats med redovisning av flygbullrets påverkan på typiska arter samt övriga arter som är betecknade som känsliga inom berörda Natura 2000-områden, med undantag av fiskar och fåglar. Konsekvensbedömning har gjorts för de områden (naturtyper och arter) där bedömning har gjorts att påverkan från flygningar skulle kunna medföra negativa konsekvenser. Enligt rapporten medför flygverksamhet inte areella förändringar, inte heller strukturella och funktionella förändringar av habitatet. Populationer av typiska arter enligt SCI (art- och habitatdirektivet) bedöms inte förändras till följd av verksamheten. Därmed påverkas inte förutsättningarna för gynnsam bevarandestatus för någon utpekad naturtyp eller utpekad art.

Försvarmakten anser att det inte finns skäl för prövning enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken.

Beskrivning av möjliga alternativa lösningar

Försvarsmakten bedömer att det inte finns något alternativ till Hammaren i södra Sverige som kan uppfylla behovet av grundläggande skjutning med flygfarkoster mot markmål. Andra alternativ skulle innebära betydande påverkan på kvalitet av utbildning, förlorad utbildningstid samt högre kostnader. För Kråk och Älvdalen, och sannolikt även för Hattefuran, krävs omprovning av gällande miljötillstånd.

Att bedriva verksamhet på Älvdalen skulle innebära förlorad utbildningseffektivitet, totalt ökat buller, ökade utsläpp till luft och ökade drivmedelskostnader på grund av långa anflygningstider. Om ett flygplansfel skulle uppstå vid ett skjutpass på Älvdalen och landning inte kan ske på Såtenäs, Ronneby eller Malmen innebär det logistiska problem. Landning på alternativ flygplats innebär i sådant fall mycket stora kostnader för transport av personal och materiel för underhåll och reparation.

För etablering på Älvdalen krävs omfattande investeringar i infrastruktur för att bygga övervakningstorn med elektronik för kommunikation med flygplanen och registrering av målträff, samt särskild vattenfylld bassäng för placering av mål. Kostnaderna bedöms överslagsmässigt uppgå till tiotals miljoner. Tillgängligheten till målet kommer att vara begränsad under året beroende på de påtagliga vinterförhållandena med mycket snö och låga temperaturer in i april med återkommande svårigheter att hålla vissa vägsträckor öppna.

Verksamhetens tvingande orsaker

Försvarsmaktens huvuduppgift är förmåga till väpnad strid. Inom denna huvuduppgift ska myndigheten vidmakthålla nationellt försvar samt upprätthålla förmågan att genomföra internationella insatser. Detta förutsätter att utbildning genomförs och anpassas till uppgiftens art. Flygstridskrafternas uppgifter har angetts i riksdagsbeslut och regleras därutöver årligen i regleringsbrevet för Försvarsmakten. Verksamheten kommer att genomföras av organisationsenheterna F 7 i Såtenäs, F 17 i Ronneby och Hkpflj i Linköping. Lokaliseringen av dessa är ursprungligen beslutad av riksdagen och bekräftad senast genom försvarsbeslutet 2004. Verksamheten omfattas därför av regeln i 7 kap. 29 § andra punkten miljöbalken såsom en verksamhet som utifrån riksdagens och regeringens beslut om Försvarsmaktens uppgifter och organisation av tvingande skäl behöver genomföras och har ett väsentligt allmänintresse.

Kompensationsåtgärder

I nuläget kan enbart risk för påverkan bedömas. Konkreta kompensationsåtgärder kan normalt beslutas först när närmare kunskap om effekterna av den sökta verksamheten kunnat inhämtas. 7 kap. 29 § miljöbalken innebär inte ett krav på beslut om kompensationsåtgärder enbart utifrån bedömt risk.

Försvarmakten hävdar att det inte föreligger risk för sådan påverkan som avses i 7 kap. 28 a § miljöbalken.

Försvarmakten har dock beslutat att rövning av oexploderad ammunition och därefter rövning av buskvegetation mm ska kunna utföras på Sidön i syfte att förbättra häckningsmöjligheter enligt närmare beskrivning i underlagsrapport.

Yttranden över ansökan om Natura 2000-tillstånd

Länsstyrelsen i Västra Götaland

Bakgrund

Enligt 7 kap. 28 a miljöbalken (MB) krävs tillstånd för att bedriva verksamheter som på ett betydande sätt kan påverka miljön i ett Natura 2000-område. Enligt 7 kap. 28 b § får tillstånd enligt 7 kap. 28 a § endast lämnas om verksamheten inte kan skada livsmiljön i området eller medför en störning som på ett betydande sätt kan försvåra bevarandet av de arter som ska skyddas. Om regeringen ger tillåtelse får tillstånd dock ändå medges under vissa förutsättningar. Det ska saknas alternativa lösningar, det ska finnas ett väsentligt allmänintresse av åtgärden och kompensationsåtgärder ska vidtas så att syftet med att skydda området ändå tillgodoses.

Vättern är klassad som Natura 2000-område. De värden som ska skyddas är livsmiljön för växter, fiskar och fåglar samt vissa angivna arter. Länsstyrelsen anser att det är tveklöst att det krävs tillstånd enligt 7 kap. 28 a MB för den verksamhet som Försvarmakten ansöker om. Frågan är då om det är möjligt att meddela tillstånd enligt 7 kap. 28 b MB.

Påverkan på fisk och vattenmiljö

Försvarmakten har i en bifogad rapport bemött de frågor angående påverkan på fisk som Länsstyrelsen framförde i vårt tidigare yttrande. Av rapporten framgår bland annat att brisant ammunition eller undervattenssprängning inte förekommer och att det därför finns liten risk för vassa uppstickande föremål på botten, framförallt inom områden där eventuell röding- och siklek kan förekomma. Skjutning sker inte inom de fredningsområden för fisk som finns nära skjutområdet. Blyad ammunition kommer inte att användas. Enligt rapporten bedöms att luftfartyg och projektiler inte kommer att medföra några märkbara skador på fiskar i området på grund av vibrationer eller grumling. Länsstyrelsen bedömer att verksamheten inte kan anses skada livsmiljön för växter och fiskar i Vättern och inte heller bevarandestatusen för de växt- och fiskarter som finns inom Natura 2000-området.

Påverkan på fåglar

Fåglar kan påverkas i sina sträck och vid rastning och häckning av buller och överflygningar. Länsstyrelsen bedömer dock att påverkan inte blir betydande med en sådan begränsning av verksamheten som vi tidigare har föreslagit, dvs. flyg- och skjutverksamheten får pågå under högst 10 år, högst 30 dagar per år, normalt högst 2 timmar per dag och endast under perioden oktober till april. Då fågelsträck pågår sker inte någon flygning av säkerhetsskäl, vilket också gynnar fågellivet.

Tillstyrkan av tillstånd

Länsstyrelsen tillstyrker sammanfattningsvis tillstånd enligt 7:28 a MB för Försvarmaktens verksamhet med de begränsningar som anges ovan.

Länsstyrelsen i Jönköpings län

Länsstyrelsen bedömer att det inlämnade underlaget är tillräckligt för en prövning enligt 7:28 a § om en sådan görs. Bevarandeplanen för Vättern kommer att revideras under åren 2015-2016, varför både hot och status kan komma att få ny innebörd. Länsstyrelsen anser därför att ett tillstånd bör tidsbegränsas.

Länsstyrelsen i Östergötlands län

Länsstyrelsen bedömer att verksamheten vid flygskjutmålet Hammaren kan påverka miljön i berörda Natura 2000-områden på ett betydande sätt och anser därför att tillstånd krävs enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken. Prövningen bör samordnas med den enligt 9 kap. Mot bakgrund av vad som redovisats i ärendet bedömer Länsstyrelsen att Försvarmakten bör kunna ges tillstånd till verksamheten enligt miljöbalken 7 kap. 28 a § om den förenas med särskilda villkor. Till skydd för särskilt skyddsvärda fågelarter bör det föreskrivas villkor om ett minsta skyddsavstånd mellan flygvarv för stridsflygplan och helikoptrar till Natura 2000-området Omberg. Ett avstånd om två kilometer bedöms tillräckligt. Vidare bör verksamheten begränsas under den tid av året när känsligheten för störningar är som störst för de särskilt skyddsvärda fågelarterna inom Natura 2000 Omberg, framförallt perioden 1 april till 31 augusti. Ett tillstånd bör även förenas med villkor om skyldighet för verksamhetsutövaren att följa upp i vilken utsträckning som verksamheten påverkar förhållandena för de särskilt skyddsvärda arterna.

Naturvårdsverket

Naturvårdsverket begränsar yttrandet till påverkan på fåglar inom Natura 2000-områdena. Den sökta verksamheten kan dock även komma att innebära annan miljöpåverkan, på till exempel sediment, fiskar, dricksvatten och rekreation.

Naturvårdsverket anser att underlaget är bristfälligt och det går därför inte säkert att bedöma hur Natura 2000-områdena kommer att påverkas. Det går dock inte att utesluta en skadlig påverkan. Baserat på det befintliga underlaget kan tillstånd enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken därför inte lämnas.

I Sturnus kartläggning av fågelarter har endast för områdena typiska arter (indikatorarter) tagits upp. Ett exempel på en art som inte redovisas i rapporten är fiskgjuse. Vidare redovisas inte den eventuella påverkan på ingående, huvudsakligen terrestra, fågelarter i Natura 2000-området Omberg (SPA och SCI). Exempel på sådana arter är bivråk, sparvuggla, trädlärka och mindre flugsnappare.

Det är idag känt att buller har en större inverkan på fåglar i deras häcknings-, rast- och övervintringslokaler än vad som tidigare antagits. Ett flertal vetenskapliga studier visar att antalet fåglar minskar i bullerstörda miljöer jämfört med ”ostörda referensområden”. Störningen minskar med avståndet från bullerkällan. Vissa studier har också visat att höga bullernivåer i kombination med annan mänsklig störning (exempelvis tåg, bilar i rörelse eller mänsklig närvaro) kan ge kumulativa störningseffekter, större än vad som är fallet om enbart ett diffust buller förekommer.

Olika fågelarter är olika känsliga för buller. Generellt sett är flocklevande arter vanligen känsligare än arter som lever solitärt eller i par. Stora arter är ofta känsligare för buller och annan mänsklig störning än småfåglar, men har ofta samtidigt en större förmåga till adaption, dvs. tillvänjning.

Det är också en skillnad i störningen om bullret är relativt konstant eller om det handlar om enstaka kortvariga ljud med kraftigt ökad ljudvolym eller ändrad frekvens (dvs. impulslyd som exempelvis smällar och liknande). Det senare stör vanligtvis mer än vad mer konstanta bullerkällor gör.

I de flesta fall orsakar flyg endast kortvarig störning. Enligt en rapport från Naturvårdsverket utgör emellertid närhet till flygplatser, längs viktiga flygrutter eller vid militär övningsflygning undantag (Se NV Rapport 5351 s. 23). På sådana platser har negativ påverkan noterats på häckande, rastande och övervintrande fåglar. Uppgifter i Naturvårdsverkets rapport finns dock bara om sjöfåglar och rovfåglar, men Naturvårdsverket anser ändå att denna rapport är ett viktigt underlag som pekar på att fåglar kan störas av militär verksamhet som den nu aktuella.

De undersökningar som gjorts angående fåglar i det aktuella ärendet baseras inte på den kunskap som finns när det gäller hur fåglar påverkas av buller. Bedömningarna i rapporterna är generellt hållna och det är oklart hur de aktuella arterna kommer att påverkas av den sökta verksamheten. Naturvårdsverket anser därför att underlaget är bristfälligt när det gäller påverkan på de berörda fågelarterna i de aktuella Natura 2000-områdena.

Naturvårdsverket bedömer att det finns en sannolikhet för att en utökad verksamhet kan påverka miljön i Natura 2000-områdena på ett betydande sätt och att det därför krävs tillstånd enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken. Naturvårdsverket anser att underlaget vad gäller påverkan på Natura 2000-områdena är bristfällig och att det därmed inte går att bedöma mer precist hur och i vilken utsträckning de berörda områdena kommer att påverkas. Baserat på det befintliga underlaget och kunskapsläget vad gäller bullers påverkan på fåglar, kan det emellertid inte uteslutas att den utökade flyg- och skjutverksamheten, från 10 till 50 dagar, kan påverka de känsliga fågelarternas rastnings- och häckningslokaler i Natura 2000-områdena i Vättern negativt, särskilt under vår, sommar och höst.

Vidare går det utifrån befintligt underlag inte heller att utesluta att en sådan negativ påverkan kan utgöra en betydande störning på områdes fågelfauna. När det råder osäkerhet om skaderisken ska ansökan, enligt EU-praxis, avslås. Ett sådant förfarande är också i linje med den i miljöbalken centrala försiktighetsprincipen. Naturvårdsverket anser därmed att baserat på det befintliga underlaget kan tillstånd enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken inte ges.

Ödeshögs kommun

Kommunen anser att ändring av tillståndet inte är tillräckligt klarlagt. Flygskjutmålet Hammaren ska avvecklas på sikt, dock senast när aktuellt tillstånd löper ut.

Kommunen anser att lokaliseringen av försvarets verksamhet vid Hammaren är oförenlig med Vätterns och Ombergs status som Natura 2000-områden. Vättern och Omberg är betydelsefulla för kommunens turism och besöksnäring samt utveckling av kommunen. Olika riksintressen ställs mot varandra. Kommunen anser att övriga riksintressen i Vättern och Omberg sammantaget bör väga tyngre än Försvarmaktens behov av flygskjutmål på föreslagen plats. Försvarets behov av övningsområden för skjutverksamhet måste ställas i relation till kommunens behov av goda förutsättningar för tillväxt. Kommunens planer att utveckla Hästholmen och andra områden invid Vättern som attraktiva boendemiljöer med närhet till vatten och friluftsliv är inte förenligt med skjutverksamhet. "Icke försämringskravet" i Vattendirektivet måste respekteras och Vätterns värde som vattentäkt långsiktigt måste skyddas. Vättern är kommunens vattentäkt. Kommunen anser att bullernivåerna bör bedömas både från ett boendeperspektiv och från ett turismhänseende.

Jönköpings kommun

Miljö- och hälsoskyddsnämnden har följande synpunkter på kompletteringen till ansökan:

- Största möjliga hänsyn ska tas vid skjutningar i anslutning till häckningstider för fåglar och lektider för fisk inom verksamhetsområdet
- Vad innebär ”enstaka undantag” som Försvarsmakten anger kan förekomma under skjutuppehållet perioden maj-augusti?
- Avstädning av området som försiktighetsåtgärd är önskvärd

Vätternvårdsförbundet

För Vättern finns en bevarandeplan från 2008 som beskriver värdena i Natura 2000-området. Bevarandeplanen kommer att revideras senast 2016. Vätternvårdsförbundet summerat kunskapsläget:

- Gällande typiska arter fåglar bedömdes nyligen (2014) sex av åtta typiska arter uppvisa gynnsam bevarandestatus. Två arter (storlom och silvertärna) bedömdes ha ej gynnsam status, dock med stabil eller positiv utveckling. Storlom uppges i remissunderlaget födosöka eller häcka och periodvis (mitten av april till mitten av september) uppehålla sig i riklighet vid just Kråksviken/Enebågen. Gällande silvertärna har Vätternvårdsförbundet inga uppgifter för häckning vid Enebågen.
- För fiskarter enligt artdirektivet (nissöga och stensimpa) är bedömningen troligen fortsatt gynnsam och stabil (såsom i bevarandeplanen). Flera av de typiska arterna uppvisar positiv utveckling efter det att bevarandeplanen skrevs (2008), främst för röding. Det är dock oklart om rödingbeståndet kan bedömas som gynnsamt ännu men den positiva återhämtningen är förhoppningsfull. Rödinglek/fodosök inom området är okänt/ej dokumenterat för Vätternvårdsförbundet. För övriga typiska fiskarter är det främst två som bör uppmärksammas: harr och näbbsik. Harr har i Vättern sin sydligaste utpost i landet och har sedan bevarandeplanen skrevs fortsatt bedömts som ej gynnsam och t.o.m. under försämring. I harrinventering runt Vättern bedöms harr inte nyttja närområdet vid Hammaren för reproduktion/fodosök. Påverkan på harr (och dess livsförutsättningar) av verksamheten är därför ej trolig. Däremot har näbbsiken sin enda kända lekplats i Vättern inom riskområdet (Kråksviken). Näbbsiksbeståndet bör nogsnamt följas och kunskapsunderlag ökas. Huruvida verksamheten vid Hammaren påverkar lekmöjligheterna är oklart men kompensationsåtgärd innefattande kunskapskrav kan vara lämpligt.
- Gällande habitatet i Natura 2000 – i princip klart vatten med rik undervattensvegetation – berörs detta endast lokalt i målområdet. Generellt sett uppvisar Vättern goda förutsättningar för ha fortsatt klart vatten och därmed tillgodoses förutsättningarna för växter då ljus når botten. Det största hotet mot bottenknuten vegetation är grumlande verksamheter samt t.ex. betning från signalkräfter. Vätternvårdsförbundet bedömer påverkan på habitat som potentiell genom att botten beläggs med me-

tall/plastrester, men även att vattnet kan grumlas i samband med att skott träffar botten. Enligt underlaget utgörs botten av sten/grusbotten med ringa förekomst/förutsättningar för vegetation. Habitatet kan tillgodoses genom kompensationsåtgärd i form av att avstädning av målområdet genomförs regelbundet, inte minst gällande plastraketer.

Vätternvårdsförbundet anser i övrigt att:

1. Verksamhetens eventuella påverkan på Natura 2000 bör provas. Materialet i kombination med publikationer i Vätternvårdsförbundets rapportserie utgör tillräckligt underlag för bedömning gällande fågel, fisk och habitat.
2. Vad gäller bullerstörningar har fokus lagts på JAS med buller från helikopter. Påverkan är sparsamt berörd. Dock är föreslagen helikopteraktivitet så liten i dagar räknat att det troligen inte ändrar slutsatserna. Det anges att flyg med JAS inte ska ske under viss period vilket bör gälla all flygaktivitet, dvs. inklusive helikopter.
3. Förbundet konstaterar att påverkan på fågel bedöms som ringa. Av 24 genomgångna arter bedöms 21 att inte påverkas överhuvudtaget, två arter t.o.m. gynnas men att en art bedöms påverkas negativt (trana under sträckperiod). När det gäller sträckande "större" fåglar kan dessa utgöra en säkerhetsrisk. Kompensationsåtgärd kan tillföra ökad kunskap om sträckande fågel.
4. Vätternvårdsförbundet ser positivt på Försvarmaktens förslag om att genomföra kompensationsåtgärder i form av röjning av vegetation på Sidön för att gynna fågellivet. Ytterligare kompensationsåtgärder bör innefatta att öka kunskapsunderlaget av a) sträckande fågel genom inrättande av "fågelradar" främst motiverat av flygsäkerhetsskäl, samt b) inhämtande av kunskapsunderlag av lekande näbbsik i Kråksviken och c) avstädning av botten från metall/plastrester.
5. Vätternvårdsförbundet ser positivt på förslag om inrättande av "samverkansråd" tillsammans med friluftsliv/miljöorganisationer. Möjligen kan det genomföras tillsammans med befintligt "Skjutfältsråd Karlsborg". Vätternvårdsförbundet är gärna part i sådant samverkansråd. Även andra aktörer ansvariga för riskområden i Vättern bör delta då störning baseras på den sammanlagda effekten av flera verksamheter.
6. Flyguppehåll bör innefatta perioden (minst) 1 maj – 31 augusti med hänsyn till häckande/sträckande fågel. Nattflygning/övning bör ske endast i undantagsfall då flera fågelarter i underlaget uppges vara nattsträckande. Om hela september innefattas i övningsfri period är eventuell påverkan på fågel mycket begränsad. Av försiktighetsskäl bör därför även september vara flygfri. Det sammanfaller dessutom med intensiv fiskeperiod av yrkesfiske och allmänhetens fiske efter kräfter i Vättern där riksintressena yrkesfiske och rörligt friluftsliv bör prioriteras.
7. Vätternvårdsförbundet noterar skillnaden i "målområde" och "riskområde", något som inte på ett tydligt sätt är avgränsat i naturen. Ett mål-

område bör definieras med en yttre områdeslinje och inhägnas med någon form av stående läns/grovt stängsel som temporärt sätts upp bland annat för att minska spridning av mål- eller ammunitionsrester (främst plast från raketer). Därmed underlättas hushållning av resurser/återvinning och målområdet avgränsas på ett tydligt vis. Vätternvårdsförbundet anser att omhändertagande av utskjuten ammunition bör genomföras inom målområdet, inte minst gäller det övningsraketer (av plast) från SK60. Utskjuten övningsraket blir troligen deformerad/splittrad i mindre delar vid anslaget till vatten.

8. Sökanden refererar till rapporter från Vätternvårdsförbundet, däribland bevarandeplanen för Vättern (Rapport 95). Bevarandeplanen kommer att revideras under 2015/2016. Det innebär att hot/status mm kommer att revideras då ny kunskap tillkommit.
9. Vätternvårdsförbundet anser därför att det finns skäl för att tidsbegränsa tillståndet. Alternativ till plats för verksamheten bör utredas för att på sikt upphöra med målområde i Vättern.
10. Skjutuppehåll föreslås vid isbelagd period. Vätternvårdsförbundet anser att område för is bör definieras då is sällan finns över hela Vättern. Likaså bör det definieras om det även ska innefatta flyganfall (utan skjutning) då bullerspridning på isbelagd sjö kan skilja sig från isfri vattenyta och därmed redovisade bullerspridning.
11. Skjutning från helikopter innebär större antal skott än från JAS och borde kunna genomföras i kulfång/blindering på land. Det är oklart i underlaget vilken anflygningsvinkel som gäller för helikopter (om den skiljer sig från JAS?).

Visingsörådet

Visingsörådet konstaterar att det saknas viktiga faktorer i kompletteringen, som i synnerhet avser sträckningstider och sträckningsområden för flyttande fåglar och deras rastområden. Det finns också ett stort antal övervintrande fåglar som uppehåller sig runt hela Visingsö. Försvarsmakten kan i sin komplettering av ansökan inte vetenskapligt visa att Natura 2000-värdena inte skadas av dess sammanlagda verksamhet. En utredning saknas rörande bullerpåverkan för fågellivet på Vättern och kring Visingsö, men också påverkan på andra biotoper genom den höga bullernivå som Försvarsmakten faktiskt redovisar och som beräknas uppgå till storleken 90 dBA. Detta kommer att beröra norra Visingsö där Erstadskärret ingår. Tyvärr kommer vändpunkten för JAS 39 Gripen att medföra "bullertoppar" när planen vänder norr om Visingsö och fortsätter norrut. Bullret kommer dessutom att variera i storlek beroende på om man övar med ett plan eller flera samtidigt. För detta finns ingen klart definierad redovisning.

Visingsörådet föreslår därför att i sin helhet avslå Försvarsmakten ansökan om utökning av flyg- och övningskjutverksamhet vid Skjutmål Hammaren

med hänvisning till EU-direktivet enligt Natura 2000. Alternativ övningsplats måste utredas.

Visingsrådet har infogat ett yttrande av Rüdiger Kasche, ornitolog och boende på Visingsö. Av yttrandet framgår bland annat:
Ett intensivt fågelsträck pågår längs hela Vättern under perioden februari till maj och medio juni till november/december. Sträck under dygnets alla timmar förekommer. Vattenbundna fåglar övervintrar i Vättern.

Miljöpartiet de gröna i Hjo

Miljöpartiet anser att Försvarsmaktens underlag inte har tillräcklig kvalitet. Bland annat nämns inte Vätternöringen i rapporten, trots att vattenområdet framför Hjoåns mynning är starkt påverkat av lågflygande farkoster under lektiden i oktober/november. Även Mullsjöns norra tillrinningsområde, dit öringens reproduktionsområde nu håller på att utsträckas, kan påverkas av bullermattor från SK 60. Det framförs också divergerande uppfattningar mellan olika konsulter och mellan konsulter och länsstyrelsen.

Miljöpartiet anser att det behövs en samlad bedömning av militärens verksamhet i, över och runt Vättern. I närheten av Hammaren pågår störande verksamhet vid FMV, Karlsborgs flygplats och Kråks skjutfält. Miljöpartiet anser att ansökan ska avvisas.

Vänsterpartiet i Hjo

Vänsterpartiet anser att de utökade skjutningarna hotar de värden som Natura 2000 vill skydda. Ansökan bör därför avslås alternativt avvisas på grund av bristfällig ansökan.

Miljöpartiet de gröna i Skövde

Enligt miljöbalken och EU:s art- och habitatdirektiv ska det kunna visas att det inte finns rimliga tvivel om att Natura 2000-värdena inte skadas. Försvarsmakten har inte på något vetenskapligt sätt kunnat visa att naturvärdena inte skadas. Miljöpartiet ser det som angeläget att Försvarsmakten uppmanas att göra en fullständig analys av hur deras nuvarande verksamhet påverkar det biologiska livet i sitt verksamhetsområde, inklusive flygrörelser. Miljöpartiet anser att en neddragning eller nedläggning av den militära verksamheten i anslutning till sjön Vättern är en naturlig fortsättning på detta ärende.

Miljöpartiet i Motala

Miljöpartiet anser att lokaliseringsfrågan är central och att möjligheten till en alternativ lokalisering bör vara en självklar, stor del i underlaget vid prövning. När det gäller ett av vårt lands mest unika och skyddsvärda sjöar tillika ett av vårt lands mest unika och skyddsvärda berg så menar miljöpar-

tiet att en utbyggd militär övningsverksamhet är helt oförenlig med en skyddad och bevara biologisk mångfald. Bullret kommer också att störa det stora antalet turister och den potential inom turistnäringen som området har. Försvarsmakten skriver att det förekom 6 500 flygvarv/år mellan 1950-talet och 1993 och att det uppenbarligen inte inneburit oacceptabla skador på naturmiljön. Miljöpartiet menar att flygplanen, skjutningarna och förhållandena som helhet har förändrats så pass mycket så att det inte kan anses vara ett argument för ännu fler flygrörelser. Miljöpartiet anser att en särskild prövning enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken är påkallad.

Motala Flugfiskare

Föreningen anser att det saknas tillräckliga garantier för att dricksvattentäkten Vättern inte kommer att påverkas på kort och lång sikt. Det saknas också tillräckliga garantier för att storrdödingen och sikens lekplatser inte skadas eller att harrens uppväxtområden och livshabitat påverkas negativt. Försvarsmakten kan inte garantera att avsedd eller oavsiktlig förorening av Vätterns vatten inte sker med ämnen som ännu inte klassats som miljögift. Vättern och dess stränder/öar utgör ett viktigt rekreationsområde för båt- och friluftsliv. Fågellivet är rikt. Utökade skjutningar/flygningar kommer att medföra betydande bullerstörningar. Ansökan bör därför avslås.

Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet, Motalakretsen

Föreningen motsätter sig tillstånd till utökade flyg- och skjutövningar över Vättern och skriver bland annat att Vättern är något av det renaste vi har i Sverige. Sjön klassas som ett Natura 2000-område och är vattentäkt för närmare en kvarts miljon människor. Vättern ska också kunna bli en vattentäkt för Mälardalens befolkning, om Mälarens vatten blir än mer förorenat i framtiden. Att i detta läge tillåta Försvarsmakten att utöka sin miljöskadliga verksamhet över och kring Vättern är inte hållbart. En sådan utveckling skulle få påtagliga konsekvenser för människor, djur och natur. Utöver bullernivåer handlar det bland annat om möjlig spridning av ammunition som innehåller tungmetaller.

GBH Miljörätt

(Juridiskt ombud för Naturskyddsföreningen Örebro län, Naturskyddsföreningen Östergötlands län, Naturskyddsföreningen Askersund, Skaraborgs naturskyddsförening, Fältbiologerna samt Aktion Rädda Vättern)

Föreningarna yrkar att Miljöprövningsdelegationen

1. I första hand avslår Försvarsmaktens ansökan i sin helhet då verksamheten medför sådan skada på de livsmiljöer i området som avses att skyddas samt även medför att de arter som avses att skyddas utsätts för en störning som på ett betydande sätt kan försvåra bevarandet i området av arterna som avses i 7 kap. 28 b § MB.

2. I andra hand avvisar ansökan då ansökan med MKB har så stora brister att den inte kan prövas. MKB:n kan därmed inte godkännas enligt 6 kap. 9 § MB.
3. Föreningarna yrkar även att, om tillstånd ändå medgives, verkställighetsförordnande inte meddelas.

Sammanfattningsvis framför föreningarna att tillstånd enligt 7 kap. 28 a miljöbalken krävs. De anser inte att den senaste rapporten om påverkan på fåglar är tillräcklig för att bedöma påverkan på Natura 2000-området. Alternativa lokaliseringar och effekt av kumulativ påverkan är inte tillräckligt utredda. Verksamhetens tvingande orsaker kan ifrågasättas, bland annat på grund av Försvarsmaktens roll som marknadsförare av industriellt krigsmateriel. De kompensationsåtgärder som föreslås är dels inte att betrakta som kompensationsåtgärder i enlighet med art.6.4 art- och habitatdirektivet, dels är långt ifrån tillräckliga för att de värden som kan gå förlorade om verksamheten tillåts ska kunna anses vara kompenserade. Föreningarna menar att det i nu gällande är omöjligt att vidta sådana tillräckliga kompensationsåtgärder.

Övriga privatpersoner och grupper

Omkring 150 privatpersoner har lämnat yttrande, många likalydande. De synpunkter som framförallt förs fram är risken för skador på fisk, förorening av Vättern som vattentäkt, skador på värdena i Natura 2000-området Vättern, störningar för turismen i området och ökade störningar av buller och vibrationer från verksamheten. I några fall har också påpekats att det inte finns någon riskbedömning av hur Natura 2000-området Vättern skulle påverkas av ett haveri eller oljeutsläpp. Det är också viktigt att se till de sammanlagda effekterna av störningar, bland annat flyg och skjutningar, vid och över Vättern.

Sökandens bemötande av yttrandena

Prövningen avser i denna del påverkan på Natura 2000-intressen och frågan om prövning enligt 7 kap miljöbalken. Huvuddelen av yttrandena från enskilda avser uppenbarligen i första hand prövningen enligt 9 kap miljöbalken och kommenteras därför inte särskilt. I den del dessa yttranden kan tolkas avse enbart påverkan på Natura 2000-intressena bemöts detta nedan under yttranden från myndigheter. Yttrandet från Gunilla Högberg-Björck, företrädande ett antal namngivna föreningar, bemöts särskilt.

Generellt synes inte vare sig myndigheter, föreningar eller enskilda ha noterat att den sökta ändringen i fråga om den i bullerhänseende helt dimensionerande flygplantypen JAS 39 eller dess motsvarighet avser en ökning av det högsta tillåtna antalet skjutdagar från 20 till 30 om året. Tillkommande verksamhet avser skolflygplanet SK 60, högst 20 skjutdagar om året, samt helikoptrar, högst 5 skjutdagar om året. Beräknade ljudnivåer framgår tyd-

ligt av tillståndsansökan enligt 9 kap miljöbalken, bilaga 1 till MKB, sid 11, 12, 14-16. Ljudnivåerna från själva skjutmomentet sammanfaller i allt väsentligt med ljudutbredningen från verksamheten på Kråks skjutfält. Prövningen enligt 7 kap miljöbalken avser således i första hand bedömningen av den påverkan som en utökning från 20 till 30 skjutdagar om året för flygplan JAS 39 kan innebära. Det är således inte fråga om en ny verksamhet som många av remissyttrandena kan tolkas ge uttryck för. I fråga om övergångsbestämmelserna till reglerna i 7 kap miljöbalken om prövning av verksamheter i Natura 2000-områden må följande särskilt noteras. Den prövning som tidigare lett fram till gällande tillstånd för flygskjutmålet, meddelat av Länsstyrelsen i Skaraborgs län 1997-06-16 och 1999-11-24 förutsätts i enlighet med förarbetena till 7 kap 28a § m.fl. miljöbalken har beaktat skyddsintressena vid Vättern (prop.2000/01:111, sid 50).

Naturvårdsverket 2015-04-27

Naturvårdsverket anser att det av Försvarsmakten redovisade underlaget för prövning enligt 7 kap miljöbalken är bristfälligt. Försvarsmakten bestrider detta. Såsom yttrandet får tolkas har Naturvårdsverket inte funnit anledning att hävda betydande påverkan på andra skyddsintressen än fåglar, dvs. främst det Natura 2000-område som avser fågeldirektivet och omfattar Östergötland. Övriga två områden, dvs. Vättern västra och Vättern södra avser enbart art- och habitat-direktivet.

Med utgångspunkt i tillståndsansökans MKB och kompletteringar av denna är det enligt Försvarsmaktens mening fullt möjligt att göra en fullständig prövning enligt 7 kap miljöbalken. Det är här fråga om att bedöma eventuell betydande påverkan på skyddsintressena, inte så som verket anger på sid 1 i yttrandet fråga om att utesluta skadlig påverkan. Tillämpning av 7 kap 28 a § enligt denna formulering skulle i praktiken innebära att inga verksamheter kan tillåtas inom Natura 2000-områden, eftersom det aldrig kan uteslutas helt att mänsklig verksamhet kan innebära skadlig påverkan i någon form på naturmiljön. Att döma av motiveringen på sid 3, tredje stycket, i yttrandet har dock denna tolkning inte varit avsedd. Däremot kommer verkets därpå följande analys att halta, eftersom jämförelsen med den angivna domen i MÖD avser hamnverksamhet med perdurerande buller från fartyg och transportarbete. I detta fall ska bedömas effekter av högst 50 dagars verksamhet om året, oftast inte hela dagar, med uppehåll under maj - augusti, varav högst 30 dagar med flygplan JAS 39, högst 20 dagar med flygplan SK 60 och högst fem dagar med helikoptrar. Denna verksamhet kan varken i fråga om art- och habitatdirektivet eller fågeldirektivet jämföras med hamnverksamhet med därtill hörande omfattande transporter på land. Ansökan om ändringstillstånd avser beträffande JAS 39 eller dess motsvarighet en ökning från nu tillåtna högst 20 dagar om året till högst 30 dagar om året.

Till ytterligare utveckling av MKB och bemötande av remissyttranden bifogar Försvarmakten en rapport från Sturnus med redovisning av senaste rön i frågan om påverkan av flygbuller på fåglar, bilaga 1. Till undvikande av missuppfattningar om kompetensen hos rapportförfattaren bifogas även meritförteckning för P-G Bentz, bilaga 2. Av Sturnus rapport framgår bl a följande.

I kompletteringen av MKB 2014-01-23 redovisas känd kunskap om de arter som angetts i länsstyrelsens begäran om komplettering. Eftersom känd kunskap, inte minst lokal sådan, enligt kompletteringen visar att de angivna och såsom särskilt känsliga betraktade arterna inte löper risk för betydande påverkan torde övriga inte vara mer känsliga. I fråga om bl. a fiskgjusen hänvisar Försvarmakten till innehållet i Vätternvårdsförbundets bevarandeplan från 2008, som rimligen utgör en av de mera väsentliga kunskapskällorna i fråga om de skyddsvärda intressena vid just Vättern. Av planen framgår att observationer av fåglar framför allt har skett på Visingsö, på Vätterns östra strand från Omberg och norrut, på Sidön i Kråksviken söder om Karlsborg mellan Kråks skjutfält och flygskjutmålet Hammaren, och på öarna i Vätterns norra del. Försvarmakten har av arthänsyn valt att med stöd av 20 kap 1 § sekretesslagen (2009:400) sekretessbelägga detaljerad information om fiskgjusens förekomst och framgångsrika häckning i ett område i direkt kontakt med Försvarmaktens verksamhet med grovkalibrig ammunition och frekvent helikopterverksamhet. Härav framgår att den mycket generella beskrivning av fiskgjusens störningskänslighet för buller som finns i artdatabasen Svalan/Artportalen inte är korrekt och tillräcklig. Naturvårdsverket synes inte ha tagit del av den sekretessbelagda informationen. Även i övrigt hänvisas i databasen i stor utsträckning till framförallt utredningar från USA vid militära anläggningar, bl. a rörande vithövdad havsörn. Dessa utredningar avser en omfattning av daglig verksamhet vid flygplatser som vida överstiger den nu sökta verksamheten vid flygskjutmålet Hammaren. Att använda dessa utredningar som ett underlag vid bedömning av påverkan på Natura 2000-intressena vid Vättern av den nu sökta verksamheten blir därför direkt missvisande vid tillämpningen av EU-direktiv och den svenska lagstiftningen i 7 kap miljöbalken.

Naturvårdsverket hänvisar även till Rapport 5351, sid 23, i fråga påverkan av flygbuller på fåglar. Rapporten hänvisar i sin tur till en äldre rapport, T Larsson, från 1972, publicerad i SNV PM 281. Den sammanfattande bedömningen i Rapport 5351 bygger uppenbarligen till stor del på observationer redovisade i 1972 års rapport. Bedömningen förefaller märklig om man bortser från effekter av ljudbangar som inte annat än i rena undantagsfall förekommer i Sverige. Flygning på sätt som redovisas för flygskjutmålet Hammaren med ljudnivåer vid stranden om ca 70 dB(A) medför enligt rapporten mycket begränsade effekter på fåglarnas beteende. Denna har i ett referensexemplar kunnat återfinnas i Naturvårdsverkets bibliotek, och bifogas i kopia. Observationerna gjordes söder om Hoburgen på Gotland under

två dagar i oktober 1972, d v s under flyttfas för flera fågelarter. I samverkan med Flygvapnet genomfördes då 10 omgångar av överflygning med sammanlagt 20 passager med flygplan 35 Draken. Varje omgång omfattade två överflygningar, den första på mellan 2000 och 6500 m höjd i överljudsfart med ljudbang, den andra på låg höjd, 50 - 200 m, i underljudsfart. Försvarmakten hänvisar här till bedömningen av påverkan i Sturnus rapport, men konstaterar för egen del att detta sätt att flyga över huvud taget inte förekommer - eller ens kan förekomma - i skjutvarvet för JAS 39 över Vättern.

Ljudnivån i dB vid ljudbangarna är inte redovisad men kan med ledning av uppmätta trycknivåer uppskattas till väl över 100 dB(A). Sammanfattningsvis visar observationerna ändå mycket begränsade reaktioner hos fåglarna. Försvarmakten konstaterar att just dessa observationer inte kan ligga till grund för ett generellt påstående om att flygbuller, särskilt från militär övningsverksamhet, innebär störning av fåglar, än mindre att den nu sökta verksamheten vid Hammaren skulle innebära risk för betydande påverkan.

I den i yttrandet angivna sammanfattningen i Triekol finns såsom anges i Sturnus rapport uppenbarligen inga exempel på att flygbuller särskilt påverkar fåglar i häcknings- eller andra situationer. Däremot visar en rapport från Nederländerna 2002 på att mer konstant buller från industri eller motorvägar innebär störning genom interferens med fåglarnas - eller i vart fall vissa arters - egen kommunikation. Denna rapport motsäger uppenbarligen Naturvårdsverkets generella påstående på sid 2, femte stycket, i yttrandet. Påståendet motsägs också av kända erfarenheter om förekomsten av fåglar och vilt på svenska skjutfält, i detta fall inte minst Kråks skjutfält. Försvarmakten hävdar således till skillnad mot Naturvårdsverket att undersökningar som redovisats i detta ärende definitivt baseras på kunskap - dessutom nyare sådan - om påverkan av buller på fåglar. Det vetenskapliga underlaget består av ett antal rapporter samt information från företrädare för vetenskapliga institutioner. Sammanställningen av detta underlag framgår av tidigare och nu ingivna rapporter från Sturnus. Av tidigare och nu ytterligare kompletterad redovisning framgår således att fåglar inte kommer att utsättas för risk för betydande påverkan, och oklarhet föreligger alltså inte i denna del.

Länsstyrelsen Östergötland 2015-03-20

Länsstyrelsen bedömer att den sökta verksamheten bör kunna medges tillstånd med särskilda villkor. Försvarmakten konstaterar att dessa villkor utifrån länsstyrelsens yttrande kan utgöras av det förslag som lämnats Försvarmakten i yttrande 2014-01-21, sid 5, dvs. skjutuppehåll under maj-augusti med enstaka undantag. Länsstyrelsens förslag om uppföljning av verksamheten medges.

Länsstyrelsen i Jönköpings län 2015-03-27

Länsstyrelsen hänvisar till tidigare yttrande 2013-08-29, där ansökan tillstyrks under förutsättning av vissa föreslagna villkor. Försvarmakten medger villkor enligt vad som angetts ovan under Länsstyrelsen Östergötland.

Vätternvårdsförbundet 2015-03-30

Vätternvårdsförbundet delar Försvarmaktens bedömning att prövning enligt 7 kap miljöbalken kan ske på redovisat underlag. Försvarmakten medger villkor enligt vad som angetts ovan under Länsstyrelsen Östergötland. I fråga om särskild utmärkning av målområde konstaterar Försvarmakten att förbundets förslag inte blir praktiskt genomförbart. De förankrade målbojarna blir i sig tillräcklig markering av målområdet. Omhändertagande får ske genom utveckling av egenkontrollen. I fråga om skjutuppehåll vid isbeläggning avser det isbeläggning i målområdet, som hindrar utläggning av målbojarna. Ljudutbredningen är redan i ansökan beräknad med vattenytan som hård yta, vilket innebär att is inte gör någon skillnad för ljudutbredningen varken teoretiskt eller i praktiken.

Miljönämnden Östra Skaraborg 2015-03-27

Miljönämnden har 2015-03-27 avstått från yttrande.

Miljönämnden i Jönköpings kommun 2015-03-27

Försvarmakten tolkar yttrandet så att den sökta verksamheten tillstyrks med vissa villkor. Försvarmakten medger villkor enligt vad som angetts ovan under Länsstyrelsen Östergötland. Enstaka undantag är enstaka dagar med enstaka skjutpass.

Kommunstyrelsen, Ödeshögs kommun 2015-03-16

Försvarmakten delar inte kommunstyrelsens bedömning att verksamheten är oförenlig med Natura 2000-intressena. Övriga synpunkter avser prövningen enligt 9 kap miljöbalken.

Bygg- och miljönämnden, Vadstena kommun 2015-03-02

Nämnden hänvisar till tidigare yttrande 2014-01-07. Yttrandet har inte delgetts Försvarmakten, och har därför inte heller kommenterats i bemötande 2014-01-21.

Naturskyddsföreningarna i Örebro län, Östergötlands län, Skaraborg och Askersund, Fältbiologerna samt Aktion Rädda Vättern, företrädna av Gunilla Högberg-Björck 2015-04-21

Försvarmakten bestrider föreningarnas yrkanden. Det föreligger inte skäl att avslå eller än mindre avvisa ansökan. Med utgångspunkt i verksamhetens

väsentliga allmänintresse föreligger skäl för verkställighetsförordnande enligt Försvarmaktens yrkande.

I frågan om prövning enligt 7 kap 28 a § miljöbalken har Försvarmakten tidigare redovisat sin inställning i komplettering av yrkanden 2014-03-07. Försvarmakten delar inte föreningarnas påstående om tolkningen av vad som kan avses med betydande påverkan. I frågan om bedömningen av påverkan på fåglar hänvisar Försvarmakten till bifogad rapport från Sturnus. I huvudsak har föreningarnas argument bemötts ovan under Naturvårdsverket, bl. a i fråga om den vetenskapliga grunden för prövningen. Försvarmakten delar inte föreningarnas tolkning att påverkan på fåglar sammanblandats med lokaliseringsalternativ. Påståendet om att verksamheten saknar gällande tillstånd är felaktigt. I fråga om kravet på alternativa lokaliseringar hänvisar Försvarmakten till tidigare regeringsbeslut avseende överklagade beslut om bl. a skjutfält. Föreningarna har uppenbarligen inte förstått att övning mot flygskjutmålet inte kan ersättas av simulatorer eller av andra alternativa övningsmetoder.

I frågan om tvingande orsaker till verksamheten har föreningarna missuppfattat grunden för ansökan, som inte avser utprovning av krigsmateriel i första hand. Syftet med verksamheten är att ge Försvarmakten möjlighet att upprätthålla och utveckla sin huvuduppgift, som enligt riksdagens beslut är förmågan till väpnad strid, i detta fall för luftstridskrafterna.

I frågan om kompensationsåtgärder konstaterar Försvarmakten i likhet med Länsstyrelsen Östergötland och Vätternvårdsförbundet att den sökta verksamheten med vissa villkor kan tillåtas efter prövning enligt 7 kap miljöbalken. Om Försvarmaktens åtagande att förbättra habitatbetingelserna på Sidön betecknas som en försiktighetsåtgärd eller kompensationsdito blir i slutändan därmed snarast en semantisk fråga.

Försvarmakten delar, med utgångspunkt i tidigare och nu redovisat underlag, inte föreningarnas påstående att ett tillstånd för verksamheten skulle innebära att Sverige inte lever upp till unionsrättsliga skyldigheter.

Visingsörådet 2015-03-10

Försvarmakten bestrider rådets yrkande att ansökan ska avslås. Rådets påstående om att bullernivåer momentant om ca 90 dB(A) är felaktigt. Vid användning av det utökade varvet för JAS 39 blir beräknad ljudnivå ca 70 dB(A) strax norr om Visingsö norra udde (MKB, bilaga 1, sid 12). Vid användning av normalvarvet, vilket sker i det helt övervägande antalet fall, ligger beräknad ljudnivå 70 dB(A) från JAS 39 ca 4 km norr om Visingsö norra udde. Påståendet om påverkan på Visingsö och Erstadkärret är således felaktigt. Bullret, d v s ljudnivån vid passage norr om Visingsö, varierar inte med antal flygplan, eftersom flygplanen av flygsäkerhetsskäl flyger med

tydlig horisontell separation. Påståendet om ”bullertoppar” vid vändning norrut är även det felaktigt.

I frågan om bedömningen av påverkan på fåglar hänvisar Försvarsmakten till Sturnus rapport. Försvarsmakten delar rådets avslutande kommentar att ”för samhället nödvändiga inslag i Vätterns inre och dess omgivning bör nog kontrolleras”. Förevarande prövning omfattar just detta.

Enskilda

Yttranden från enskilda är i allt väsentligt likalydande i fyra olika versioner, och avser prövningen enligt 9 kap miljöbalken. I den mån någon synpunkt avser förevarande prövning enligt 7 kap miljöbalken har den kommenterats ovan och i Sturnus rapport.

Slutliga yttranden

Naturskyddsföreningen i Huskvarna-Gränna

Naturskyddsföreningen i Huskvarna-Gränna har tidigare i två yttranden framfört synpunkter på försvarsmaktens ansökan. De vidhåller vad de framfört i dessa som skäl för att ansökan ska avslås. Länsstyrelsen har i ett tidigare yttrande (2013) ansett att tillstånd bör meddelas för verksamheten men begränsas såväl i tid som med en rad villkor. Föreningen anser att en tidsgräns på 10 år är för generös. Den bör sättas till 5 år och villkoras med att försvarsmakten efter förslagsvis tre år skall redovisa till kontrollmyndigheten hur arbetet med att hitta en ny och bättre plats för ett skjutmål går.

Karlsborgsbygdens LRF

Försvarsmaktens ansökan bör avslås i sin helhet.

Försvarsmaktens planerade verksamhet strider inte enbart mot miljöbalkens portalparagraf utan även mot ett flertal av miljöbalkens övriga bestämmelser, se yttrandet från ovanstående. Vidare strider den planerade verksamheten även direkt mot art- och habitatdirektivet, fågeldirektivet samt ramvattendirektivet, se yttrandet från ovanstående. Inom Karlsborgsbygdens LRF finns en önskan om att även fortsättningsvis kunna samexistera med Försvarsmakten men vi vill återigen poängtera att för att det skall upplevas meningsfullt att arbeta med miljökraven som ställs av samhället idag (REACH, vattendirektivet, nitratrektivet, vattenskyddsområde Vättern mm) så kan inte Försvarsmaktens ansökan om ändrad och utökad verksamhet på flygskjutmålet Hammaren, Karlsborgs kommun bifallas. I övrigt hänvisar Karlsborgsbygdens LRF till tidigare insända skrivelser.

GBH Miljörätt

Sammanfattningsvis vidhåller föreningarna sina yrkanden.

Försvärsmaktens planerade verksamhet strider inte enbart mot miljöbalkens portalparagraf utan även mot ett flertal av miljöbalkens övriga bestämmelser. Vidare strider den planerade verksamheten även direkt mot art- och habitatdirektivet, fågeldirektivet samt ramvattendirektivet.

När en verksamhet av denna storleksordning planeras med risk för betydande miljöpåverkan måste projektets risker och konsekvenser dessutom bedömas tillsammans med andra projekt som kan förväntas genomföras under samma tidsperiod i samma område (land och vatten). Detta följer även av 7 kap 28 b § MB då den sökta verksamheten kommer att påverka Natura 2000-områden på ett betydande sätt.

Föreningarna vill särskilt erinra om att sökanden har bevisbördan vad gäller att miljöbalkens krav är uppfyllda. Bevisbördans placering innebär bland annat att det ankommer på den som söker tillstånd enligt miljöbalken att genom utredningar och i övrigt visa att verksamheten kan bedrivas på ett miljömässigt godtagbart sätt. För att kunna visa att verksamheten är tillåtlig krävs först och främst en fullständig MKB som möjliggör en bedömning av hälso- och miljöeffekterna av verksamheten. Föreningarna vidhåller att en rad aspekter som rör naturmiljö, skyddade arter och miljö kvalitetsnormer särskilt för vatten, säkerhet och hälsa är bristfälligt utredda och redovisade. Ansökan kan redan på grund av detta faktum inte godtas.

Trots det bristfälliga beslutsunderlaget är det ändå klart att den planerade verksamheten inte är tillåtlig enligt miljöbalken:

- Den valda lokaliseringen är inte lämplig med hänsyn till att ändamålet ska kunna nås med minsta möjliga olägenheter och intrång i enlighet med 2 kap 6 § MB.

- Som en del i lokaliseringsbedömningen ingår även en avvägning mellan riksintressen. Vättern med öar och strandområden utgör i sin helhet riksintresse för turism och rörligt friluftsliv enligt 4 kap 2 § MB. Vattenområdet är även klassat som riksintresse för naturvården enligt 3 kap 6 § MB och omfattas dessutom av särskilt skydd som Natura 2000- område 4 kap 8 § MB. Flera riksintressen, inte minst Natura 2000-områden, kommer att påverkas på ett påtagligt sätt.

- I lokaliseringsbedömningen ingår även att bedöma påverkan på skyddade områden enligt 7 kap MB. Vad gäller påverkan på skyddade Natura 2000-områden har föreningarna utförligt utvecklat detta. Prövning enligt 7 kap 28 a § MB är nödvändig. Verksamheten kommer både ensam och tillsammans med andra pågående och planerade verksamheter att medföra sådan skada på skyddade livsmiljöer och betydande störning på skyddade arter så att den inte kan tillåtas enligt 7 kap 28 b § MB. Förutsättningar till undantag enligt 7 kap 29 § MB saknas.

- Ett flertal arter inom och i anslutning till verksamhetsområdet är skyddade enligt 4 § artskyddsförordningen. Mark- och miljööverdomstolen har slagit fast att artskyddsförordningen är att se som en precisering av vad som kan

följa av de allmänna hänsynsreglerna när det gäller skydd av arter (se bl.a. MÖD 2013:13, MÖD 8344-11, MÖD 7639:11). Detta innebär bland annat att en bedömning av verksamhetens påverkan på skyddade arter och om den kan tillåtas enligt artskyddsförordningen ska ingå i lokaliseringsbedömningen. Både i kommissionens vägledningsdokument 3 och i Naturvårdsverkets handbok för artskyddsförordningen (2009:2) betonas vikten av att minimera störningar på känsliga arter genom att från början välja en lämplig plats för störande verksamheter.

Fågeldirektivet antogs 1979 och där slås inledningsvis fast att ”Ett effektivt skydd för fåglar är ett typiskt gränsöverskridande miljöproblem som medlemsstaterna har ett gemensamt ansvar för” (ingressen p 4). EU-domstolen har också i sin praxis betonat att speciellt höga krav ställs vad gäller implementeringen av fågeldirektivet då det handlar om att förvalta ett gemensamt arv. Domstolen har i sammanhanget betonat vikten av att nationella bestämmelser tolkas i överensstämmelse med EU-rätten för att syftet med fågeldirektivet ska kunna uppnås.

Ett myndighetsbeslut får inte försämra artens bevarandestatus eller möjlighet att nå gynnsam bevarandestatus på någon nivå. Försvarsmakten har bevisbördan för att förutsättningar för tillstånd föreligger. Av det beslutsunderlag Försvarsmakten presenterar går inte att utläsa om dispens krävs och om förutsättningar för dispens föreligger. Prövningsmyndigheten har dock enligt EU-domstolen bevisbördan för att nödvändiga förutsättningar föreligger för varje undantag från artskyddsbestämmelserna och att beslutet är tillräckligt noggrant och tillräckligt motiverat. Miljöprövningsdelegationen har nu att på relevanta och vetenskapliga grunder fatta ett beslut angående verksamhetens tillåtlighet utifrån påverkan på skyddade arter.

Föreningarna vidhåller att, oavsett bedömningen enligt 7 kap 28 a § MB, en särskild bedömning avseende påverkan på fridlysta arter måste göras där krav på artskyddsdispens måste ställas. Förutsättningar för sådana dispenser saknas troligen men detta kan inte avgöras utan vidare utredningar. FM har heller inte yrkat på sådan dispens för någon art.

– Av betydelse för lokaliseringsbedömningen är även den planerade verksamhetens påverkan på miljökvalitetsnormer. Den planerade verksamheten riskerar påverka yt- och grundvattenförekomster för vilka det finns miljökvalitetsnormer.

Sedan föreningarnas tidigare yttranden har ett klagande domslut från EU-domstolen meddelats, C 461/13. Avgörandet är direkt relevant för tillämpningen i tillsyns- och prövningsärenden enligt miljöbalken, eftersom miljömålen i RDV har genomförts i Sverige som miljökvalitetsnormer som ska tillämpas i sådana ärenden. I korthet har EU-domstolen slagit fast följande:

1. Vid tillämpningen av det s.k. försämringsförbudet ska begreppet ”försämring av statusen” tolkas som att det sker en försämring så snart statusen hos minst en kvalitetsfaktor blir försämrad med en klass, även om det inte leder till en försämring av statusen på den övergripande nivån. Försämringsförbudet gäller alltså på kvalitetsfaktornivå, inte bara för den övergripande statusen. Om en kvalitetsfaktor har klassificerats i den sämsta statusklassen gäller försämringsförbudet från den nuvarande nivån, dvs. ingen försämring är tillåten.

2. Miljömålen i RDV (dvs. MKN för vatten enligt den svenska vattenförvaltningen) är bindande för medlemsstaterna (och därmed också för tillsyns- och tillståndsmyndigheterna) och innebär att ett projekt/en verksamhet inte får tillåtas om det/den kan

a) orsaka en försämring av statusen för en vattenförekomst (se p. 1 ovan om begreppet ”försämring av statusen”), eller

b) äventyra uppnåendet av god status/god potential hos en vattenförekomst. Den enda möjligheten att tillåta ett projekt/en verksamhet under de förhållandena, är att det medges ett undantag (enligt bestämmelserna i 4 kap. 9-11 §§ vattenförvaltningsförordningen).

EU-domen innebär att lagstiftarens uttalanden i prop. 2009/10:184, om hur MKN för vatten ska tillämpas måste ifrågasättas. EU-domstolen har nu slagit fast att MKN för vatten, inklusive normerna för ekologisk status och ekologisk potential, är bindande, absoluta och avgörande för bedömningen av om en verksamhet kan tillåtas eller inte. Med andra ord ska alla vatten-MKN i praktiken betraktas som gränsvärdesnormer. Ett åsidosättande av MKN är bara tillåtet om undantag kan medges.

Tillståndsmyndigheterna behöver i och med domen ställa mycket större krav på underlaget. Sökanden är tvungen att redovisa om verksamheten kan tänkas leda till en försämring av någon kvalitetsfaktor eller om det finns risk att den motverkar möjligheten att uppnå MKN för berörda vattenförekomsten. Detta har egentligen gällt tidigare också, men regelverket har inte tillämpats riktigt på det sättet av de svenska prövningsmyndigheterna. Sökanden har inte visat hur den planerade verksamheten förhåller sig till ramvattendirektivets icke-försämringskrav.

Sammanfattningsvis har inget av det Försvarsmakten eller andra parter framfört ändrat föreningarnas inställning i ärendet. I övrigt hänvisas till tidigare yttranden.

Övriga

Cirka 15 privatpersoner har yttrat sig. Samtliga avstyrker tillstånd till verksamheten. De synpunkter som framförs har även framförts tidigare i ärendet.

Miljöprövningsdelegationens bedömning

Inledning

Miljöprövningsdelegationen konstaterar inledningsvis att nu aktuell ansökan avser skjutfält som är placerat i Karlsborgs kommun med huvudsaklig utbredning i Västra Götalands län. Miljöprövningsdelegationen i Västra Götalands län är därför behörig prövningsmyndighet för ansökan i sin helhet enligt 3 § och 12 § i förordningen (2011:1237) om miljöprövningsdelegationer, låt vara att de flygvarv som verksamheten omfattar till viss del sträcker utanför Västra Götaland.

Under handläggningen av ärendet, som pågått under flera år, har ett stort antal synpunkter från såväl myndigheter, enskilda föreningar och politiska partier inkommit. För att kunna handlägga ansökan har Miljöprövningsdelegationen i vissa delar kungjort i ortstidningar att yttranden som inkommit finns tillgängliga för eventuella synpunkter. I detta beslut redogörs av utrymmesskäl inte för samtliga synpunkter som inkommit; sammanfattningar har gjorts av likartade synpunkter och tyngdpunkt har lagts på de yttranden från kommunala och statliga myndigheter som inkommit. Det noteras också att detta beslut delges allmänheten och myndigheter genom kungörelse enligt bestämmelserna i delgivningslagen. Utskick kommer inte att ske av beslutet till samtliga som yttrat sig under handläggningen.

Nu aktuell ansökan avser tillstånd till skjutfält enligt bestämmelserna i miljöbalken. I ingen del har Miljöprövningsdelegationen mandat eller möjlighet att ifrågasätta behovet eller lämpligheten av Försvarsmaktens verksamhet som sådan. Miljöprövningsdelegationens uppgift är att pröva tillåtligheten utifrån miljöbalkens bestämmelser och påverkan på de naturvärden som uppstår samt därtill övrig miljöpåverkan på omgivningen, exempelvis till följd av buller.

Miljökonsekvensbeskrivning

Miljöprövningsdelegationen konstaterar att bolaget har genomfört samråd och upprättat en miljökonsekvensbeskrivning enligt bestämmelserna i 6 kap. miljöbalken och förordningen (1998:905) om miljökonsekvensbeskrivningar. Miljöprövningsdelegationen finner att inlämnad miljökonsekvensbeskrivning efter gjorda kompletteringar uppfyller kraven och kan godkännas enligt 6 kap. 9 § miljöbalken.

Tillåtlighet

Vid en tillståndsprövning ska verksamhetsutövaren visa att de krav som följer av hänsynsreglerna i 2 kap miljöbalken efterlevs. De frågor som är av avgörande betydelse i prövningen av verksamheten är om den på ett betydande sätt påverkar miljön i Natura 2000-områdena men även frågor om negativ påverkan på vattenkvaliteten och uppkomsten av störande buller i omgivningen.

Nedan följer en sammanfattande bedömning av tillåtligheten i delarna Natura 2000, påverkan på vatten samt buller. I det senare utvecklas de närmare grunderna för dessa bedömningar.

Natura 2000

Miljöprövningsdelegationen bedömer att det finns risk för att den ansökta verksamheten kan komma att påverka Natura 2000-området på ett betydande sätt. Det saknas skäl att ifrågasätta rimligheten i de slutsatser i det underlag som inlämnats i ansökan bl.a. bedömning av risker för störningar på de fågelarter som anges som typiska för Natura 2000-områdena Vättern, Omberg och Östra Vättern. Verksamheten kräver tillstånd enligt bestämmelserna i 7 kap. 28 a § miljöbalken. Med ledning av bl.a. det utredningsmaterial som finns att tillgå i ärendet anser Miljöprövningsdelegationen att verksamheten kan bedrivas utan att skada några av de värden som finns i de Natura 2000-områden som berörs. Förutsättningar för att meddela tillstånd föreligger alltså.

Vatten

När det gäller risken för en negativ påverkan på vattenkvalitén till följd av den sökta verksamheten bedöms den vara marginell och inte utgöra en sådan risk som skulle utgöra hinder för att meddela tillstånd för verksamheten. Västra Götalands Miljömedicinska centrum (VMC) har avgett yttrande och uppgifter från Vätternvårdsförbundet om den totala belastningen av metaller finns att tillgå för att göra en bedömning i denna del.

Buller och omgivningspåverkan

Den verksamhet som redan pågår i dag som ger upphov till buller i omgivningen och till viss del visuell påverkan. Den ansökta verksamheten kommer att innebära ytterligare störningar. Utifrån de begränsningar som gjorts i verksamheten i förhållande till ansökan när det gäller antal tillfällen och tider på året som verksamheten får bedrivas anser Miljöprövningsdelegationen att störningen inte är större än den kan accepteras.

Tillståndets omfattning

Försvarsmakten medges tillstånd att bibehålla och nyttja befintligt skjutområde för flygfarkoster vid Hammaren i Karlsborgs kommun. Tillstånd till verksamheten i dess nuvarande lydelse medger anflygning mot mark- och sjömål på Axstål och Hammaren 20 dagar per år och med avlossande av 1 000 skott grovkalibrig ammunition per år. Ansökan omfattar bland annat en ökning av antalet dagar från 20 till 50 per år. Dessa dagar ska fördelas på högst 30 dagar med JAS 39 Gripen, högst 20 dagar med skolflyget SK 60 och högst fem dagar med helikopterverksamhet. Dessutom tillkommer verksamhet med obemannade luftfarkoster, UAV. Liksom Länsstyrelsen anser Miljöprövningsdelegationen att verksamheten bör begränsas i förhållande

till ansökan och högst omfatta 30 dagar per år. Motivet för detta är risken för störning av boende men också att minska påverkan på fågellivet. Detta utvecklas ytterligare nedan. En avvägning ska göras mellan sökandes möjlighet att bedriva verksamhet och de störningar den medför. Miljöprövningsdelegationen reglerar därför inte fördelningen av de olika verksamheterna under de 30 dagarna och inte heller antalet skott eller fördelningen av vilken ammunition som används inom den totala tillståndsgivna ramen. Sökande bör själv få avgöra vilken verksamhet som är viktigast under de tillståndsgivna dagarna med de begränsningar för respektive flygfarkost som anges i villkor 7.

Tillståndet medger användning av totalt 44 000 skott finkalibrig ammunition, 25 000 skott 27 mm automatkanon samt 150 skott 6,3 cm övningsraket. All ammunition ska vara blyfri, vilket Försvarsmakten har åtagit sig. I den ursprungliga ansökan ingick ammunition med bly. Många remissinstanser och enskilda och föreningar som har yttrat sig har vänt sig mot att bly ska förorena Vättern, som är en dricksvattentäkt. Frågan om negativ påverkan på dricksvattentäkten till följd av användning av ammunition som innehåller bly är därför inte längre aktuell. Miljöprövningsdelegationen bedömer utifrån Vätternvårdsförbundets beräkningar att utlakning av metaller från ammunitionen är försumbar i förhållande till det totala tillskottet av metaller från andra källor. Begränsning av antalet skott med anledning av påverkan på dricksvattnet och vattenkvalitén i Vättern i övrigt bedöms därför inte vara befogad.

Val av plats

Planförhållanden

I översiktsplanen för Karlsborgs kommun sägs att totalförsvarets intressen har företräde framför andra riksintressen inom de områden som med nödvändighet behövs för försvaret. Inga antagna detaljplaner eller områdesbestämmelser finns för området flygskjutmålet Hammaren. I översiktsplanerna för Hjo kommun, Tibro kommun, Ödeshögs kommun, Jönköpings kommun, Motala kommun och Vadstena kommun nämns att det finns riksintresse för totalförsvaret, och att samråd kan behöva ske beträffande vindkraft och byggelseplanering.

Alternativa lokaliseringar

Försvarsmakten har redovisat fyra alternativa lokaliseringar, Junkön i Luleå kommun, Hattefuran vid Såtenäs flygflottilj i Lidköpings kommun, Älvdalens skjutfält i Älvdalens kommun samt Kråks skjutfält i Karlsborgs kommun. Försvarsmakten anser att det sökta alternativet, Hammaren, är det enda realistiska alternativet bland annat på grund av ökade kostnader och försämrad utbildningsmiljö om något av de andra alternativen skulle väljas.

Miljöprövningsdelegationen delar Länsstyrelsens bedömning att förutsättningarna för att bl.a. Älvdalens skjutfält skulle kunna rymma hela eller delar av den sökta verksamheten ska utredas. Fältet har tillstånd enligt miljöskyddslagen enligt beslut den 10 mars 1994. I tillståndet ingår bland annat skjutning med raketer och robotar från flygplan. Miljöprövningsdelegationen anser att möjligheten att använda detta fält och i ökad utsträckning samordna de militära skjutövningsområdena bör utredas närmare. Ett tillstånd att bedriva verksamhet vid Hammaren bör därför tidsbegränsas. Under tiden har försvaret möjlighet att ta fram ett underlag som ger en tydligare samlad bild över behovet av övningsskjutplatser i förhållande till möjliga platser för att begränsa effekterna av verksamheten så långt det är möjligt. Utifrån detta underlag kan man söka de tillstånd som behövs. Det innebär inte att tillåtligheten som sådan sätts på provotid utan utgör en sedvanlig begränsning enligt bestämmelserna i miljöbalken. Miljöprövningsdelegationen bedömer att tio år är en rimlig tillståndstid.

Motiven för att tidsbegränsa tillståndet utvecklas närmare i följande avsnitt.

Hushållningsbestämmelser och avvägning mellan riksintressen

Turismens och friluftslivets, främst det rörliga friluftslivets, intressen ska särskilt beaktas vid bedömningen av tillåtligheten av exploateringsföretag eller andra ingrepp i miljön i bland annat Vättern med öar och strandlinjer (4 kap 2 § MB). Denna bestämmelse utgör inte hinder för bland annat utförandet av anläggningar som behövs för totalförsvaret (4 kap 1 § MB).

Vättern är också av riksintresse för totalförsvaret, naturvård och yrkesfiske. Enligt 3 kap. 10 § miljöbalken gäller att om ett område är av riksintresse för flera oförenliga ändamål och om området behövs för en anläggning för totalförsvaret ska försvarsintresset ges företräde.

Miljöprövningsdelegationen bedömer att med de begränsningar i tid under året som anges i tillståndet kommer friluftslivet och yrkesfisket inte att påverkas avsevärt. Bedömningen av påverkan på riksintresset för naturvård redovisas nedan under avsnittet om Natura 2000. Sammantaget anser miljöprövningsdelegationen att riksintresset för totalförsvaret ska ges företräde.

Natura 2000

Försvarsmakten har i inledningen av denna tillståndsprocess anfört att en prövning inte enligt bestämmelserna om Natura 2000-bestämmelserna i 7 kap. miljöbalken inte är nödvändig och därvid hänvisat till övergångsbestämmelserna till miljöbalken. I dessa framgår att verksamhet som påbörjats före den 1 juli 2001 inte kräver tillstånd enligt 7 kap. 28 a §. Så är visserligen fallet med den verksamhet som bedrivs enligt nu gällande tillstånd. Miljöprövningsdelegationen anser dock att en utökning av verksamheten som aktuell ansökan avser är så betydande att undantaget i övergångsbestämmel-

serna inte är tillämpligt. Försvarsmakten har också anförts att för det fall tillstånd enligt 7 kap. 28 a § kan anses behövligt ska ansökan enligt 9 kap. miljöbalken också innefatta ett yrkande om tillstånd enligt 7 kap. 28 b §.

Enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken krävs tillstånd för att bedriva verksamheter eller vidta åtgärder som på ett betydande sätt kan påverka miljön i ett naturområde som har förtecknats enligt 27 § första stycket 1 eller 2.

Enligt 7 kap. 28 b § får tillstånd enligt 28 a § lämnas endast om verksamheten eller åtgärden ensam eller tillsammans med andra pågående eller planerade verksamheter eller åtgärder inte

1. kan skada den livsmiljö eller de livsmiljöer i området som avses att skyddas,
2. medför att den art eller de arter som avses att skyddas utsätts för en störning som på ett betydande sätt kan försvåra bevarandet i området av arten eller arterna.

Enligt 16 § i förordningen (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m. avses med bevarandestatus för en livsmiljö summan av de faktorer som påverkar en livsmiljö och dess typiska arter och som på lång sikt kan påverka dess naturliga utbredning, struktur och funktion samt de typiska arternas överlevnad på lång sikt. Med bevarandestatus för en art avses summan av de faktorer som påverkar den berörda arten och som på lång sikt kan påverka den naturliga utbredningen och mängden hos dess populationer.

Vättern och Omberg är Natura 2000-områden.

Högsta domstolen har den 18 juni 2013 i ett mål om täkt på Gotland (mål nr T 3158-12) belyst gällande krav vid prövning av verksamheter som påverkar ett Natura 2000-område. Av domen framgår bland annat att tillstånd bara får lämnas om verksamheten, ensam eller tillsammans med andra pågående eller planerade verksamheter eller åtgärder, inte kan skada den livsmiljö eller de livsmiljöer i området som ska skyddas. Verksamheten får inte heller medföra att den art eller de arter som ska skyddas inom området utsätts för en störning som på ett betydande sätt kan försvåra bevarandet i området av arten eller arterna. Vid prövningen ska myndigheten ur ett vetenskapligt perspektiv bedöma planens eller projektets konsekvenser för området. Ett godkännande förutsätter att det inte föreligger några rimliga tvivel om att verksamheten inte kan ha en skadlig inverkan på området.

Den påverkan som den nu aktuella verksamheten skulle kunna orsaka på Natura 2000-området som helhet med ingående naturtyper och arter är

- sämre vattenkvalitet p.g.a. utsläpp av näringsämnen och metaller,

- mer lokal påverkan av skottnedslag och ackumulering av metallskrot,
- mer störningar genom buller, överflygningar och skjutningar.

Bland annat Naturvårdsverket och GHB Miljörätt har anfört att underlaget för prövning är bristfälligt. Miljöprövningsdelegationen bedömer att ansökan med kompletteringar och underlagsrapporter är så fullständiga som är möjligt utan att bedriva långsiktig forskning och pilotprojekt. Brister i underlaget utgör därför inte något skäl för att avslå ansökan.

I Årsrapport 2014 skriver Vätternvårdsförbundet sammanfattande att vattenkvaliteten i Vättern var mycket bra år 2013 med mycket låga eller låga halter av näringsämnet fosfor, klorofyll (mått på algmängden), organiskt material (t.ex. humus och alger) samt metaller. Vattnet bedömdes som syrerikt och var obetydligt färgat och obetydligt grumligt med ett mycket stort siktdjup. pH-värdet påvisade nära neutrala förhållanden och buffertkapaciteten klassades som mycket god. Den enda variabeln som förekom i höga halter var kväve. Orsaken till de höga kvävehalterna förmodas enligt rapporten vara nedfall från luften direkt på sjöytan samt stor tillförsel av kväve från jordbruksmark runt sjön. Med stöd av Vätternvårdsförbundets utredning Metaller i Vätterns avrinningsområde (Rapport 123 oktober 2015) och Vätternvårdsförbundets Årsskrift 2014 bedömer Miljöprövningsdelegationen att utsläppen av näringsämnen och biotillgängliga metaller är så marginella inom överskådlig tid att de inte påverkar överlevnaden för de typiska arterna i Natura 2000-området.

Påverkan på fisk

Fler skottnedslag och ackumulering av skrot kan innebära en lokal påverkan på växtarter, och lekplatser för sik och röding. Det kan få konsekvenser för Natura 2000-området som helhet, i det fallet att de påverkade arterna har en betydande del av sin uppväxtmiljö/förekomst i det lokalt påverkade området. Försvarsmakten har redovisat en rapport daterad den 22 januari 2015, ”Ekotoxikologisk utvärdering avseende risken för påverkan på de aktuella lekområdena/fiskbestånden med avseende på buller/vibrationer, kemikalier (främst metaller) och mekaniska/fysiska skador till följd av den sökta verksamheten”. Av rapporten framgår sammanfattningsvis att risken för överträddning av lekbottenar för röding och sik i Kråkviken och vid Sidön bedöms som liten. Skjutmålet ligger ca 2 km söder om Sidön. Undersökningar av botten söder om Sidön har visat ammunitionsrester från tidigare verksamhet i ett område på ca 1 300 gånger 850 meter och på djup mellan 3 och 10 meter. Utanför målområdet tunnas mängden ammunition ut markant. Brisant ammunition används inte och risken för vassa föremål som kan skada fisken är därför liten. Enligt rapporten råder det osäkerhet om rödinglek förekommer vid Sidön och Kråkviken, men dessa platser nämns inte i Vätternvårds-

förbundets rapport som beskriver rödingens lekområden i Vättern (Vättern-vårdsförbundet, rapport nr 82).

Enligt den ingivna rapporten kan inte miljökvalitetsnormer och nationella riktvärden för ytvatten förväntas överskridas till följd av den sökta verksamheten. Hittills utförda kartläggningar av recipientförhållandena i Vättern har inte kunnat påvisa att statusen i vattenförekomsten är försämrad till följd av påverkan från metaller och organiska föroreningsämnen från den militära verksamheten.

Rapporten tar också upp påverkan på fisk av vibrationer och buller. Sammantaget görs bedömningen att vare sig vibrationer från flygplan, helikoptrar eller projektiler kommer att medföra några märkbara skador på fisk i området där skjutmålet placeras eller vid Sidön. Vidare bedöms risken som liten för att någon nämnvärd grumling i vattnet ska uppstå till följd av övningsverksamheten, vilket skulle kunna ha negativ effekt på fisk i övningsområdet eller Sidön. Samma sak gäller partiklar som sedimenterar vid skjutmålet och Sidön.

Miljöprövningsdelegationen bedömer att risken för skada på fisk och dess livsmiljö är liten. Eftersom försiktighetsprincipen bör gälla bör det dock ställas krav på utredning av påverkan från ansamlad gammal och nyttillkommen ammunition och behov av att sanera ammunitionen och att endast blyfri ammunition används.

Påverkan på fåglar

Typiska arter inom Natura 2000-området Vättern är fisktärna, silvertärna, svarthakedopping, vitkindad gås, fiskgjuse, storlom och drillsnäppa. Enligt Vätternvårdsförbundets årsskrift 2014 är statusen gynnsam för alla arter utom storlom och silvertärna. Trenden för storlom är stabil medan trenden för silvertärna är under försämring. Inom Natura 2000-området Omberg är typiska fågelarter bivråk, fiskgjuse, mindre flugsnappare, sparvuggla, spillkråka, trädlärika och törnskata.

Enligt 4 § artskyddsförordningen är det förbjudet att avsiktligt fånga eller döda djur, avsiktligt störa djur, särskilt under djurens parnings-, uppfödning-, övervintrings- och flyttperioder, avsiktligt förstöra eller samla in ägg i naturen och skada eller förstöra djurens fortplantningsområden eller viloplatser. Förbudet gäller alla vilda fåglar och andra djurarter som är markerade med M eller n i bilagan till artskyddsförordningen. I området finns dock inga sådana arter. Miljöprövningsdelegationen finner inte att bevarandestatus för några arter som påverkas kan riskerar att försämrats, i varje fall inte till följd av verksamheten vid skutfältet. Att s.k. artskyddsdispens skulle vara behövlig för att bedriva verksamheten har således inte framkommit.

Enligt den rapport som Försvarsmakten har lämnat in har häckande fåglar i många fall en förvånansvärt hög tolerans mot störningar. På Kråks skjutfält finns såväl fiskgjuse som havsörn. Flyttande och rastande fåglar har möjlighet att välja passage av det aktuella området och bör inte i nämnvärd grad påverkas av omställningen i verksamheten. Sidön har en stor potential som häckningsplats för sjöfågel. Genom rövning av ammunitionseffekter och omfattande borttagning av buskage, högt gräs m.m. skulle Sidön kunna åter-skapas som värdefull fågellokal.

Naturvårdsverket har anfört att de undersökningar som gjorts angående fåglar i det aktuella ärendet inte baseras på den kunskap som finns när det gäller hur fåglar påverkas av buller. Bedömningarna i rapporterna är generellt hållna och det är oklart hur de aktuella arterna kommer att påverkas av den sökta verksamheten. Naturvårdsverket anser därför att underlaget är bristfälligt när det gäller påverkan på de berörda fågelarterna i de aktuella Natura 2000-områdena.

I ärendet finns ett flertal utredningar om påverkan på Natura 2000-områdena som nu är aktuella. Försvarsmakten har ingett ett underlag. Därtill har Vätternvårdsförbundet och Länsstyrelsens yttrat sig med tillkommande bedömningar av påverkan som kan uppstå. Miljöprövningsdelegationen anser till skillnad från Naturvårdsverket att de utredningar som finns att tillgå är tillfyllest och kan läggas till grund för en bedömning av verksamhetens påverkan. Det noteras att vid den tidpunkt då Miljöprövningsdelegationen överlämnade ärendet till regeringen för bedömning kunde risken för skada inte uteslutas. Med ledning av de utredningar som inkommit senare anser dock Miljöprövningsdelegationen att det nu på ett godtagbart sätt har klarlagts vilka risker som är förknippade med den verksamhet som Försvarsmakten avser att bedriva.

Av den fågelutredning med kompletteringar som sökanden lämnat in och med de begränsningar som meddelas i detta beslut anser Miljöprövningsdelegationen att verksamheten kan bedrivas utan att påtagligt påverka fågellivet och således också att någon risk för skada inte längre föreligger. Miljöprövningsdelegationen anser sig därför oförhindrad att meddela tillstånd enligt bestämmelserna i 7 kap. 28 b § miljöbalken. Ett sådant tillstånd kan, givet bedömningen att skada inte uppstår, nu meddelas utan att inhämta tillåtelse från regeringen.

Påverkan på övriga naturtyper och arter

Försvarsmakten har även lämnat en rapport om påverkan på övriga arter än fiskar och fåglar samt påverkan på naturtyper i Natura 2000-området Örnberg. På östra sidan av Vättern är det främst buller och andra störningar från flyg som kan innebära påverkan. I rapporten sägs bland annat att flygning

inte bedöms ge upphov till vibrationsskador och/eller damning på marken. Den sökta verksamheten ger måttliga utsläpp till luft och bedöms inte utgöra hot mot de olika naturtyperna och arterna på grund av utsläpp. Inga permanenta negativa konsekvenser bedöms uppkomma till följd av buller från flygverksamheten. Störning från flygbullret är inte stadigvarande och har begränsats till 30 vardagar under perioden 1 oktober till 1 maj. Flygverksamhet medför inte areella förändringar, inte heller strukturella och funktionella förändringar av habitatet. Populationer av typiska arter enligt SCI bedöms inte förändras till följd av verksamheten. Därmed påverkas inte förutsättningarna för gynnsam bevarandestatus för någon utpekad naturtyp eller utpekad art.

Kumulativ påverkan

Tillstånd enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken får endast lämnas om verksamheten ensam eller tillsammans med andra verksamheter inte kan skada livsmiljöer och arter som ska skyddas i Natura 2000-området.

Vättern och i viss mån Omberg påverkas idag av flyg från Malmen i Linköping, från FMV:s verksamhet norr om Karlsborg, från Karlsborgs flygplats samt från Försvarmaktens nuvarande verksamhet vid Hammaren. FMV har tillstånd till anflygning mot Axstäl norr om Karlsborg samt mot öarna Röknen och Röknehuvud i norra delen av Vättern. Karlsborgs flygplats är en militär flygplats med stridsflygplan, SK 60, helikoptrar, transportflyg och UAV. År 2009 var det ca 2000 flygrörelser på flygplatsen. En prövning pågår av ansökan om tillstånd till utökning av verksamheten.

Vätternområdet nära Karlsborg påverkas av skjutning. I närområdet finns Kråks skjutfält, Hammarnäset/Nytorps skjutfält och Perstorps skjutfält samt FMV:s provplats. Skjutning sker över land. I FMV:s tillstånd ingår att en viss mängd ammunition, både fin- och grovkalibrig, får skjutas ut över Vättern. Vid full verksamhet beräknas ca 25 kg bly från den finkalibriga ammunitionen hamna i Vättern. Enligt villkor i beslutet ska FMV verka för att användning av ammunition innehållande bly upphör.

Sökanden har redogjort för pågående miljöstörande verksamhet i området som kan innebära negativa miljöeffekter. De sammanfattar utredningen bl.a. av de kumulativa effekterna med att konstaterar att tillfälliga bullerstörningar utgör den huvudsakliga miljöpåverkan från Försvarets verksamhet runt Vättern. Verksamheten har pågått sedan början av 1950-talet utan att någon påtaglig effekt på områdets naturvärden har påvisats. Flygverksamheten vid flygskjutmålet Hammaren har tidigare varit av betydligt mycket större omfattning än vad som planeras i dag. Sammantaget bedöms konsekvenserna för Vätterns Natura 2000-område tillsammans med övrig påverkan från bl.a. bil och båttrafik och ett par mindre flygfält utan reguljärtrafik som acceptabla.

Även med beaktande av eventuell kumulativ influens från övriga verksamheter i området bedömer Miljöprövningsdelegationen att nu ansökt verksamheten med meddelade begränsningar kan bedrivas, utan att områden med höga naturvärden med avseende på bl.a. fåglar och fisk etc. påverkas negativt. Verksamheten kan därmed bedrivas utan risk för negativ påverkan på Natura 2000-områdena Vättern och Omberg. Inte heller övriga dokumenterade naturvärden såsom syftet med strandskyddet bedöms påverkas negativt.

De begränsningar som meddelas innebär bl.a. att skjut- och flygstopp förlängs och omfattar perioden maj – september med hänsyn till fågellivet. Stridsflygplanens flygvarv bör inte gå närmare Omberg än som minst två kilometer för att minska störningarna.

Miljökvalitetsnormer

Vättern är ett utpekat laxfiskvatten (Naturvårdsverkets förteckning över fiskvatten som ska skyddas med hjälp av särskilda miljökvalitetsnormer (2001:554)). I bilaga 1 till förordningen om miljökvalitetsnormer för fisk och musselvatten (2001:554) framgår gräns- och riktvärden för laxfiskvatten. Av de gräns- och riktvärden som bedöms vara relevanta i förevarande prövning är det i första hand gränsvärdet för upplöst koppar på 0,04 mg/l vatten. Det bedöms dock inte föreligga någon risk för att gränsvärdet överskrids även om verksamheten fortsätter och delvis utökas under en övergångsperiod då halterna koppar i Vättern är mycket låga idag.

Vatten

Vättern är en viktig vattentäkt för ett mycket stort antal människor. 2014 beslutade de fyra länen runt Vättern om vattenskyddsområde för Vätterns sjöyta, tillrinnande vattendrag samt 50 meter strandzon. Vättern bedöms idag ha god ekologisk och god kemisk status (om man bortser ifrån kvicksilver). Miljökvalitetsnormen för sjön är satt till god ekologisk status 2015. Av bestämmelserna i bl.a. 4 kap. 2 § vattenförvaltningsförordningen och av artikel 4 i vattendirektivet framgår att ingen försämring får ske av den status som vattenförekomsterna hade år 2009.

Såväl myndigheter som enskilda har tagit upp frågan om risken att föroreningar från avfall från skjutningarna kommer att förorena vattentäkten. Det är framförallt utsläpp av bly som har påtalats. Sedan den ursprungliga ansökan kom in har Försvarsmakten meddelat att de åtar sig att inte använda blyad ammunition. Förbud av användning av blyad ammunition meddelas också som ett villkor i tillståndet.

Vätternvårdsförbundet har i rapport nr 123, oktober 2015, Metaller i Vätterns avrinningsområde, redovisat totala och relativa utsläpp av nio olika

metaller till Vättern. Utsläppen är fördelade på tillförsel via vattendrag, via punktkällor direkt till sjön samt via deposition på sjöytan. Av de totala utsläppen står ammunition för mindre än en procent av utsläpp av bly och mindre än en halv procent av utsläpp av koppar. Utsläpp av övriga metaller från ammunition anges till noll procent.

Miljöprövningsdelegationen bedömer sammantaget att utsläpp till följd av föroreningar från ammunition inte hotar dricksvattnets kvalitet varken nu eller med den sökta verksamheten. Som en försiktighetsåtgärd anser dock miljöprövningsdelegationen att det är rimligt att Försvarsmakten undersöker om det finns hälso- och miljömässiga risker till följd av befintlig och tillkommande ammunition. Utifrån vad som kommer fram får sökanden också i uppdrag att redovisa vilka tekniska och ekonomiska möjligheter som finns att sanera den ammunition som redan ligger på sjöbotten. Likaså bör utredningen omfatta möjligheten att samla upp den nytillkommande restavfallet från ammunitionen. Västra Götalandsregionens miljömedicinska centrum, VMC, har framfört att undersökningar bör göras av bly i vattentäkter i närheten samt av sand på närbelägna badplatsen. Miljöprövningsdelegationen bedömer att om det finns en risk för spridning av bl.a. metaller i omgivningen till följd av ammunitionen är det risken för att partiklar från den ammunitionen via vattenströmmar transporteras i vattenmassorna och tills slut sköljs upp i strandkanten. En utredning av om och var detta skulle kunna vara mest sannolikt och en undersökning av föroreningar till följd av ammunitionen i dessa strandområden ska därför ingå i utredningen. Utredningen bör även omfatta riskerna till följd av förekommande föroreningar som orsakats av ammunitionen.

De resultat som kommer utav denna utredning bör enligt Miljöprövningsdelegationens bedömning lämpligast hanteras inom ramen för tillsynen med stöd av bestämmelserna i 10 kapitlet miljöbalken.

En ytterligare försiktighetsåtgärd är den tidsbegränsning om tio år som gäller för tillståndet.

Buller och övrig omgivningspåverkan

Miljöprövningsdelegationen delar Länsstyrelsens bedömning att bullerstörningarna är av den art att verksamheten ska begränsas. Ljudnivån från framförallt JAS 39 Gripen, men även från helikopter och SK 60, kommer att överskrida riktvärdet 70 dBA för ett antal bostadshus och kan alltså momentan innebära en störning som inte är obetydlig.

Sökandes åtagande med avseende på buller gäller inom ramen för det allmänna villkoret. Tillståndet medger verksamhet förhållandevis begränsad tid under året, enstaka dagar och begränsad tid på dygnet enligt villkoren 3-7. Miljöprövningsdelegationen bedömer att det är angeläget att registrera

flygrörelser och kontrollera bullret från flygningar och skjutövningar vid berörda bostäder och övriga känsliga miljöer vid dessa tillfällen inom ramen för ett kontrollprogram enligt villkor 15 och egenkontrollen. Någon ytterligare reglering med avseende på buller bedöms med dessa förutsättningar inte motiverat.

Friluftsliv

Inom Vättern med öar och strandområden ska turism och friluftsliv särskilt beaktas vid bedömningen av expolateringsföretag enligt 4 kap. 2 § miljöbalken. Miljöprövningsdelegationen bedömer att med de gjorda begränsningarna i tid kommer turism och friluftsliv inte att påverkas på ett betydande sätt. Ett villkor om informationsskyldighet ingår i tillståndet och bedöms underlätta för boende och turister att planera besök i området.

Yrkesfiske

Vättern är av riksintresse för yrkesfisket. Miljöprövningsdelegationen delar Länsstyrelsens bedömning att det bör vara ett stopp för verksamheten under perioden 1 maj till och med den 30 september och att information om tider för Försvarmaktens övningar ska vara lätt tillgängliga.

Risker

Miljöprövningsdelegationen bedömer att de största riskerna med verksamheten är risker vid skjutning samt haveri av flygplan eller helikopter. Försvarmakten har ett ansvar att undvika risker vid skjutning genom noggrann avlysning och bevakning av målområdet. Ett haveri kan medföra allvarliga skador på människor men även på Vättern. Risken för ett haveri får ändå anses så liten, att den inte bör ligga till grund för ett avslag på ansökan.

Påverkan på tamboskap

Bland annat Lantbrukarnas riksförbund, LRF Västra Götaland, har framfört att det saknas en utredning om bullers påverkan på djurbesättningar. Enligt Jordbruksverkets föreskrifter för olika tamdjur får djuren endast tillfälligtvis utsättas för mekaniskt buller överstigande 65 dBA. Det saknas föreskrifter eller andra uppgifter om höga ljudnivåers påverkan på djur. Miljöprövningsdelegationen bedömer dock att de tillfälliga störningarna av flygningarna inte kommer att innebära sådan negativ påverkan att verksamheten inte skulle vara tillåtlig.

Villkor

Villkor 5

Flygskjutövningar ska undvikas då vädersituationen är sådan att störningen kan förutsägas bli onormalt omfattande. Framförallt vid inversion kan ljudnivån från flyg och skjutning spridas på ett annat sätt än normalt. Försvars-

makten bör därför inom ramen för de allmänna hänsynsreglerna informera sig om när det finns risk för inversion och undvika att genomföra övningar vid dessa tillfällen.

Villkor 6

Försvarsmakten har ansökt om att flygfri period bör för JAS 39 Gripen omfatta 1 maj t o m 31 augusti med undantag av högst 5 dagar under maj om isläggning vid målet hindrar verksamhet efter 15 mars samt en dag under perioden för beredskapsövning. För SK 60 anför Försvarsmakten att det är väsentligt att några dagar kan vara tillgängliga i slutet av elevernas utbildningstid som avslutas i midsommarveckan, och att det för SK 60 därför behövs upp till 10 dagar under perioden maj till 15 juni.

Miljöprövningsdelegationen anser att den flyg- och skjutfria perioden sommartid ska vara från och med maj till och med september för all verksamhet. Syftet är att förhindra negativ påverkan på fågellivet i Natura 2000-områdena men också att värna boendemiljö, turism och friluftsliv och fiske. Delegationen medger därför inte någon verksamhet under denna period.

Villkor 7

Försvarsmakten har ansökt om att få bedriva flygning med UAV 03 under högst 20 tillfällen per år. I komplettering har ”tillfällen” definierats som antal flygpass inom den totala ramen med verksamhet under någon eller ett par timmar. Verksamhet med UAV 3 avser enbart överflygning, start och landning sker på hårdgjord yta, i första hand på närbelägen flygplats. Lägsta flyghöjd är 500 meter, med en normal operationshöjd väl över 1000 meter. Vid passage på 500 meters höjd är den maximala ljudnivån på marken ca 70 dBA vid maximalt motorpådrag. Normalt är ljudnivån lägre.

Miljöprövningsdelegationen ändrar begreppet tillfällen till flygpass per år för att villkoret ska bli tydligt. Den totala tiden som flygning med UAV 03 eller dess motsvarighet får pågå sätts till högst 40 timmar per år och ska ingå i totalramen om 30 dagar per år.

Villkor 8

Länsstyrelsen i Östergötlands län har framfört att stridsflygets och helikopternas övningsvarv inte bör få gå närmare Natura 2000-området Omberg än två kilometer. Enligt ansökan går övningsvarvet för JAS 39 Gripen som närmast ca fem kilometer från Omberg. Övningsvarvet för SK 60 går ca två kilometer från Omberg. Helikopterövningarna sker endast i närheten av målområdet. Miljöprövningsdelegationen anser dock att det är lämpligt att ett minsta avstånd om två kilometer förtydligas i ett särskilt villkor.

Villkor 10

I ansökans miljökonsekvensbeskrivning anges att tomhylsor från finkalibrig ammunition ska samlas i hylsfångare i flygfarkoster. Försvarsmakten har inte tagit upp detta på annan plats, men Miljöprövningsdelegationen anser att det är en rimlig åtgärd för att minska föroreningen av vatten och sjöbotten.

Villkor 11

På botten inom målområdet, i Kråksviken och söder om Sidön ligger militärt skrot i form av ammunitionsrester från tidigare verksamhet. Det kan inte uteslutas att ammunitionen på sikt kan medföra spridning och läckage av metaller, vilket så långt det är möjligt bör undvikas. Den nu beviljade verksamheten innebär en ökning av tillförseln av avfall i form av metaller på botten. Miljöprövningsdelegationen anser därför att tidigare inventeringar bör följas upp med en utredning för att undersöka om det förekommer läckage av metaller och i så fall i vilken omfattning. Utredningen ska omfatta risken för negativ effekt på bottenområdena till följd av ökad mängd militärt skrot/avfall och behovet och möjligheterna att sanera såväl gammal som nytillkommande ammunition. Utredningen ska även innefatta bedömning av eventuella hälso- och miljömässiga risker samt en redogörelse för tekniska- och ekonomiska möjligheter att sanera berörda områden. Redovisningen ska ske till tillsynsmyndigheten. Tillsynsmyndigheten får ta ställning till eventuellt behov av återkommande uppföljning och eventuell sanering med stöd av 10 kap. miljöbalken.

Villkor 14

Då projektområdet förutom den ansökta verksamheten är delvis oexploaterat och till stor del utgörs av naturmiljö är det motiverat att ha ett särskilt villkor för hantering av kemikalier och avfall. Hantering av kemiska produkter inklusive farligt avfall ska ske på sådant sätt att mark och vatten inte förorenas.

Villkor 15

Miljöprövningsdelegationen anser att det för denna typ av miljöstörande verksamhet ska finnas ett aktuellt kontrollprogram som har till syfte att följa upp gällande villkor och de åtaganden och övriga begränsningar som framgår av tillståndet. Reglerna om egenkontroll gäller vid sidan om kontrollprogrammet.

Igångsättnings tid

Miljöprövningsdelegationen anger ingen tid inom vilken verksamheten ska ha satts igång eftersom tillståndet avser en verksamhet som redan pågår.

Tillsynsmyndigheten ska meddelas när tillståndet tas i anspråk.

Verkställighet

Miljöprövningsdelegationen avslår sökandes yrkande om verkställighetsförordnande på grund av de motstående intressen som finns. Tillståndet får tas i anspråk först när det vunnit laga kraft.

Övriga överväganden

Miljöprövningsdelegationen kan inte reglera frågor som rör ersättning för skada eller andra anspråk på ekonomisk kompensation.

Flera av remissinstanserna har under ärendets handläggning anfört att kompensationsåtgärder bör genomföras. Försvarsmakten har också ställt sig positiv till att genomföra sådana i viss mån. Miljöprövningsdelegationen anser att detta åtagande faller under det allmänna villkoret och att det inte föreligger skäl att meddela särskilda villkor om kompensationsåtgärder utan att detta bör ske i samråd med berörda tillsynsmyndigheter.

Sammanfattande bedömning

Miljöprövningsdelegationen anser sammanfattningsvis att verksamheten, om föreskrivna villkor iakttas, går att förena med målen för miljöbalken och de allmänna hänsynsreglerna samt med en från allmän synpunkt lämplig användning av mark- och vattenresurserna. Tillstånd ska därför lämnas för verksamheten med de begränsningar och villkor som framgår ovan.

Information

Detta tillstånd befriar inte bolaget från skyldigheten att iaktta vad som gäller enligt andra bestämmelser för den anläggning eller verksamhet som tillståndet avser.

Hur man överklagar

Detta beslut kan överklagas hos Mark- och miljödomstolen vid Vänersborgs tingsrätt, *se bilaga 1*.

Detta beslut har fattats av Miljöprövningsdelegationen inom Länsstyrelsen i Västra Götalands län. I beslutet har deltagit Martin Jansson, ordförande och Lena Thulin Plate, miljösakkunnig. Ärendet har beretts av Kerstin Harvenberg, miljöhandläggare.

Martin Jansson

Lena Thulin Plate

Detta beslut har bekräftats digitalt och saknar därför namnunderskrifter

Bilagor:

1. Hur man överklagar till Vänersborgs tingsrätt, mark- och miljödomstolen.

Sändlista:

Generalläkaren exp-gl@mil.se
Naturvårdsverket naturvardverketregistrator@naturvardsverket.se
Havs- och vattenmyndigheten havochvatten@havochvatten.se
Länsstyrelsen i Östergötlands län ostergotland@lansstyrelsen.se
Länsstyrelsen i Jönköpings län jonkoping@lansstyrelsen.se
Länsstyrelsen i Örebro län orebro@lansstyrelsen.se
Miljösamverkan Östra Skaraborg (Tibro, Hjo, Karlsborg) miljoskaraborg@skovde.se
Vadstena kommun vadstena.kommun@vadstena.se
Ödeshögs kommun kommun@odeshog.se
Jönköpings kommun info@jonkoping.se
Motala kommun motala.kommun@motala.se
Hjo kommun kommunen@hjo.se
Tibro kommun kommun@tibro.se
Askersunds kommun kommun@askersund.se
Karlsborgs kommun, kommunkansliet kommun@karlsborg.se
Tidaholms kommun, 522 83 Tidaholm
Sydnärkes Miljöförvaltning miljo@sydnarkemiljo.se
Västra Götalandsregionens Miljömedicinska centrum, Box 414, 405 30 Göteborg
Vätternvårdsförbundet, Länsstyrelsen i Jönköping, 551 86 Jönköping
Försvarets Materielverk registrator@fmv.se
Miljögrupp Vadstena, Mait Fredriksson, Slottsgatan 10C, 592 30 Vadstena
Hasse Eriksson, Tärnstigen 3, 546 33 Karlsborg
Aktion Rädda Vättern, c/o GBH Miljörätt, Gunilla Högberg Björck, Kattfotstigen 2, 197 34 Bro
Bengt Eriksson, Lindgatan 4, 544 33 Hjo
Visingsörådet, c/o Bengt Ottosson, Rökinge 560 34 Visingsö
Christer Haagman, Repslagaregatan 7, 544 30 Hjo
Lantbrukarnas Riksförbund, Box 786, 451 26 Uddevalla
Skaraborgs Naturskyddsförening kjellander@ebrevet.nu
Naturskyddsföreningen Husqvarna-Gränna berlin.anders@telia.com
Breviksgruppen, Ann-Sofie Andersson, Ripanäs 14, 544 91 Hjo

Innehållsförteckning

Tillstånd till ändrad och utökad verksamhet på flygskjutmålet Hammaren i Karlsborgs kommun	1
Beslut	1
Villkor	1
Igångsättningstid	4
Verkställighet	4
Tidigare tillståndsbeslut	4
Kungörelsedelgivning	4
Redogörelse för ärendet	4
Bakgrund	4
Tidigare tillståndsbeslut	4
Samråd.....	6
Ärendets handläggning.....	6
Klassificering av verksamheten	7
Ansökan med yrkanden, åtaganden och förslag till villkor	7
Yrkanden	7
Åtaganden	8
Förslag till villkor.....	8
Sökandens beskrivning av verksamheten.....	9
Befintlig verksamhet	10
Planerad verksamhet	10
Lokalisering.....	14
Miljökonsekvensbeskrivning	15
Nollalternativ.....	15
Alternativ lokalisering.....	15
Riksintressen och Natura 2000.....	16
Buller.....	16
Vatten	17
Natur, kultur och friluftsliv	18
Luft.....	18
Sammanfattande bedömning.....	18
Yttranden över ansökan.....	19
Länsstyrelsen i Västra Götalands län	19

Sammanfattning	19
Länsstyrelsens ställningstagande	20
Tillstånd samt förslag till villkor	32
Naturvårdsverket	33
Länsstyrelsen i Örebro län	33
Länsstyrelsen i Jönköpings län	34
Länsstyrelsen i Östergötlands län	34
Generalläkaren	35
Karlsborgs kommun	35
Miljö- och hälsoskyddsnämnden i Jönköpings kommun	36
Kommunstyrelsen i Jönköpings kommun	36
Örebro kommun	36
Tidaholms kommun	37
Miljönämnden i Östra Skaraborg	37
Ödeshögs kommun	37
Hjo kommun	37
Askersunds kommun	38
Vänsterpartiet i Jönköpings län	39
Miljöpartiet de gröna i Skövde	39
Miljöpartiet de gröna i Hjo	39
Västra Götalandsregionens miljömedicinska centrum (VMC)	39
Vätternvårdsförbundet	40
Lantbrukarnas riksförbund, LRF Västra Götaland	43
Lantbrukarnas riksförbund, Karlsborgsbygdens & Hjo LRF	43
Hjo Segelsällskap	44
Föreningen Franciskusleden	44
Naturskyddsföreningen i Huskvarna-Gränna	44
Skaraborgs naturskyddsförening	44
Visingsörådet	44
Handarbetsgruppen Kvinnofröjd	45
Föreningen Aktion Rädda Vättern (ARV)	45
Vattentäkt	45
Buller	45
Natura2000	46

Besöksnäringen	46
Alternativ lokalisering.....	46
FMs undermåliga ansökan	47
Ny verksamhet med SK60	47
Klimatet största säkerhetsrisken.....	47
Auktionsgruppen Rädda Vättern och Breviksbygden.....	47
Övriga privatpersoner.....	48
Sökandens bemötande av yttranden	48
Naturvårdsverket 2013-05-17 (aktbil 33)	49
Generalläkaren 2013-07-02 (aktbil 53).....	49
Länsstyrelsen i Västra Götaland 2013-09-30 (aktbil 103)	49
Lokalisering.....	49
Natura 2000-området	49
Påverkan på fisk	50
Påverkan på fåglar.....	51
Påverkan på riksintresse turism och friluftsliv.....	51
Buller.....	51
Förslag till villkor.....	52
Sammanfattning	53
Länsstyrelsen i Jönköpings län 2013-08-29 (aktbil 86), Länsstyrelsen Östergötland 2013-08-29 (aktbil 90), Länsstyrelsen Örebro län 2013-08-21 (aktbil 81).....	53
Vätternvårdsförbundet 2013-08-30 (aktbil89)	54
Karlsborgs kommun 2013-08-27 (aktbil 87).....	54
Miljönämnden i Östra Skaraborg 2013-09-11 (aktbil 99)	54
Hjo kommun 2013-09-18 (aktbil 101)	54
Tidaholms kommun 2013-09-12 (aktbil 97)	54
Jönköpings kommun, miljönämnden 2013-06-17 (aktbil 47).....	54
Jönköpings kommun, kommunstyrelsen 2013-08-14 (aktbil 74)	55
Ödeshögs kommun 2013-09-19 (aktbil 100)	55
Motala kommun 2014-01-17 (aktbil 360).....	55
Örebro kommun 2013-08-30 (aktbil 92).....	55
Skaraborgs Naturskyddsförening 2013-08-26 (aktbil 84) och Naturskyddsföreningen Huskvarna-Gränna 2013-06-15 (aktbil 44)	55
LRF Västra Götaland 2013-08-01 (aktbil 67)	55

Karlsborgsbygdens och Hjo LRF 2013-08-30 (aktbil 93)	55
Visingsörådet 2013-07-17 (aktbil 54)	56
Aktionsgruppen Rädda Vättern och Breviksbygden 08-13 (aktbil 71).....	56
Föreningen Aktion Rädda Vättern 2013-08-22 (aktbil 83).....	56
Hjo Segelsällskap 2013-07-31 (aktbil 68)	56
Föreningen Franciskusleden 2013-08-16 (aktbil 76)	56
<i>Miljöpartiet De Gröna i Skövde odaterat (aktbil 85).....</i>	<i>56</i>
<i>Vänsterpartiet i Jönköpings län 2013-08-16.....</i>	<i>57</i>
<i>Lindqvist Fastigheter och Lantbruk HB 2013-09-12 (aktbil 98)</i>	<i>57</i>
<i>Yttranden från övriga privatpersoner</i>	<i>57</i>
Övrigas bemötande av Länsstyrelsens yttrande	57
Länsstyrelsen i Jönköpings län.....	57
Länsstyrelsen i Östergötlands län.....	57
Generalläkaren	57
Jönköpings kommun	57
Örebro kommun	58
Ödeshögs kommun.....	58
Hjo kommun	58
Vadstena kommun, kommunstyrelsen	58
Vadstens kommun, bygg- och miljönämnden.....	58
Motala kommun	58
Aktion Rädda Vättern	59
Övriga.....	59
Ansökan om Natura 2000-tillstånd enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken, komplettering enligt Miljöprövningsdelegationens föreläggande den 29 september 2014	59
Fiskar.....	60
Fåglar.....	60
Övriga arter	61
Beskrivning av möjliga alternativa lösningar	62
Verksamhetens tvingande orsaker.....	62
Kompensationsåtgärder.....	62
Yttranden över ansökan om Natura 2000-tillstånd	63
Länsstyrelsen i Västra Götaland.....	63

Bakgrund	63
Påverkan på fisk och vattenmiljö	63
Påverkan på fåglar	64
Tillstyrkan av tillstånd	64
Länsstyrelsen i Jönköpings län	64
Länsstyrelsen i Östergötlands län	64
Naturvårdsverket	64
Ödeshögs kommun	66
Jönköpings kommun	66
Vätternvårdsförbundet	67
Visingsörådet	69
Miljöpartiet de gröna i Hjo	70
Vänsterpartiet i Hjo	70
Miljöpartiet de gröna i Skövde	70
Miljöpartiet i Motala	70
Motala Flugfiskare	71
Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet, Motalakretsen	71
GBH Miljörätt	71
Övriga privatpersoner och grupper	72
Sökandens bemötande av yttranden	72
Naturvårdsverket 2015-04-27	73
Länsstyrelsen Östergötland 2015-03-20	75
Länsstyrelsen i Jönköpings län 2015-03-27	76
Vätternvårdsförbundet 2015-03-30	76
Miljönämnden Östra Skaraborg 2015-03-27	76
Miljönämnden i Jönköpings kommun 2015-03-27	76
Kommunstyrelsen, Ödeshögs kommun 2015-03-16	76
Bygg- och miljönämnden, Vadstena kommun 2015-03-02	76
Naturskyddsföreningarna i Örebro län, Östergötlands län, Skaraborg och Askersund, Fältbiologerna samt Aktion Rädda Vättern, företrädda av Gunilla Högberg-Björck 2015-04-21	76
Visingsörådet 2015-03-10	77
Enskilda	78
Slutliga yttranden	78

Naturskyddsföreningen i Huskvarna-Gränna.....	78
Karlsborgsbygdens LRF	78
GBH Miljörätt	78
Övriga.....	81
Miljöprövningsdelegationens bedömning.....	81
Inledning	82
Miljökonsekvensbeskrivning	82
Tillåtlighet.....	82
Natura 2000	83
Vatten	83
Buller och omgivningspåverkan	83
Tillståndets omfattning.....	83
Val av plats.....	84
Planförhållanden	84
Alternativa lokaliseringar.....	84
Hushållningsbestämmelser och avvägning mellan riksintressen	85
Natura 2000	85
Påverkan på fisk	87
Påverkan på fåglar.....	88
Påverkan på övriga naturtyper och arter	89
Kumulativ påverkan.....	90
Miljökvalitetsnormer.....	91
Vatten	91
Buller och övrig omgivningspåverkan	92
Friluftsliv.....	93
Yrkesfiske	93
Risker	93
Påverkan på tamboskap.....	93
Villkor	93
Villkor 5	93
Villkor 6	94
Villkor 7	94
Villkor 8	94
Villkor 10	95

Villkor 11	95
Villkor 14	95
Villkor 15	95
Igångsättningstid	95
Verkställighet	96
Övriga överväganden	96
Sammanfattande bedömning	96
Information	96
Hur man överklagar	96
Kungörelsedelgivning	105
Hur man överklagar Länsstyrelsens beslut	105

Kungörelsedelgivning

Miljöprövningsdelegationen vid Länsstyrelsen i Västra Götalands län har den 18 maj 2016 med stöd av 47 och 49 §§ delgivningslagen (2010:1932) förordnat att delgivning av detta beslut ska ske genom kungörelse. Kungörelsen ska inom 10 dagar härfter införas i Post- och Inrikes Tidningar samt ortstidningarna Skaraborgs Allehanda SLA, Skaraborgsbygden, Hjo Tidning, Jönköpings-Posten/Smålands Allehanda, Östgöta Correspondenten, Länstidningen Östergötland, Motala & Vadstena Tidning samt Nerikes Allehanda (NA).

Beslutet hålls tillgängligt hos Länsstyrelsen, (adressen framgår av beslutet) och hos kommunkansliet i berörd kommun.

Delgivning anses ha skett när två veckor förflutit från dagen för detta beslut, om kungörande och övriga föreskrivna åtgärder skett i rätt tid.

Hur man överklagar Länsstyrelsens beslut

Var ska beslutet överklagas?

Länsstyrelsens beslut kan överklagas hos Mark- och miljödomstolen vid Vänersborgs tingsrätt. Överklagandet ska dock skickas till Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Adressen framgår av beslutet.

Har överklagandet kommit in i rätt tid överlämnar länsstyrelsen överklagandet och handlingarna i ärendet till Mark- och miljödomstolen.

När ska beslutet senast överklagas?

Överklagandet ska ha kommit in till länsstyrelsen **senast den 22 juni 2016**.

Vad ska överklagandet innehålla?

Överklagandet ska vara skriftligt och undertecknat.

I skrivelsen ska ni ange

- ert namn, adress, personnummer/ organisationsnummer och telefonnummer,
- vilket beslut ni överklagar t.ex. genom att ange beslutsdatum och ärendets diarienummer samt
- hur ni anser att Länsstyrelsens beslut ska ändras och varför det ska ändras.

Om det finns motparter i ärendet bör ni ange deras namn, adress, och telefonnummer.